

Piotr Krajewski Urszula Krajewska

Park Krajobrazowy „Dolina Bystrzycy”

Wrocław 2014

Zdjęcie na okładce:

Rzeka Bystrzyca, fot. Piotr Śnigucki

Autorzy:

dr inż. Piotr Krajewski

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych we Wrocławiu

mgr inż. Urszula Krajewska

Landprojekt Architektura Krajobrazu

pl. Wolności 46/3, 55-300 Środa Śląska

e-mail: landprojekt@landprojekt.com.pl

Recenzja:

dr hab. Szymon Szewrański

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Współpraca:

Tomasz Szuszkiewicz

Skład:

Psboy.pl Sebastian Kończak

ul. Rogowska 20b, 54-440 Wrocław

e – mail: kontakt@psboy.pl

Druk:

Firma Poligraficzno-Introligatorska Udziałowiec

ul. Narcyzowa 2, 42-256 Olsztyn

ISBN: 978-83-63166-11-3

© Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych we Wrocławiu

ul. Puszczykowska 10, 50-559 Wrocław

tel. 71 364 27 58

e-mail: wroclaw@dzpk.pl

Publikacja
dofinansowana ze środków
Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
we Wrocławiu

WSTĘP

Krajobraz to termin o bardzo szerokim znaczeniu, inaczej pojmowany przez różne grupy naukowe i zawodowe, stosowany także w języku potocznym. Wiedza na temat krajobrazu obejmuje zarówno jego przyrodnicze aspekty z punktu widzenia geografii i ekologii, problematykę oddziaływania człowieka na krajobraz, proces postrzegania krajobrazu i psychologiczny wpływ na człowieka. Jednak niezależnie od tego jak jest zdefiniowany, nie istnieje w oderwaniu od konkretnej lokalizacji, miejsca, w jakim znajduje się obserwator.

Większość osób myśląc o krajobrazie ma przed oczami sielankowy obraz pól, lasów i gór. Tymczasem okazuje się, że pierwszy znany opis krajobrazu, zawarty w Księdze Psalmów, gdzie użyto hebrajskiego słowa *noff* do opisu widoku ówczesnej Jerozolimy, dotyczył miasta, czyli fragmentu przestrzeni geograficznej najbardziej przekształconej przez człowieka. Po raz pierwszy w źródłach pisanych termin pojawia się w staroniemieckich rękopisach w formie używanej także dzisiaj – „*landschaft*”. Było to tłumaczenie z języka łacińskiego (*regio*, *terra*, *provincia*) i używano go pierwotnie w sensie jednostki politycznej, a także dla określenia ludności danej okolicy. W znaczeniu wizualno – estetycznym, jako widok, pejzaż przedstawiany przez malarza krajobraz definiowano w okresie rozkwitu malarstwa flamandzkiego (XV, XVI w.). Po raz pierwsze polskie tłumaczenie pojawiło się w wydanej w 1830 r. pracy Joachima Lelewela, który ujmował krajobraz jako dwanaście kolejnych, historycznych obrazów kraju. W ostatnim dziesięcioleciu wiele osób i organów, w tym Rada Europy w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, zaczęło dostrzegać w większym stopniu, że krajobraz jest syntezą środowiska przyrodniczego i kulturowego, postrzeganą przez człowieka. Takie pojmowanie tego pojęcia jest najbardziej odpowiednie przy podejmowaniu działań dotyczących jego kształtowania i ochrony.

Aby chronić najcenniejsze krajobrazy tworzone są obszary chronione m.in. parki krajobrazowe obejmujące tereny war-

tościowe pod względem przyrodniczym, historycznym, kulturowym oraz ze względu na walory krajobrazowe. Tą formą ochrony, jako jeden z najmłodszych obszarów na terenie województwa dolnośląskiego, objęto także teren doliny Bystrzycy. Park Krajobrazowy „Dolina Bystrzycy” utworzono w 1998r. w celu ochrony doliny rzeki o charakterze nizinnym z licznymi starorzeczami oraz ochrony zbiornika wodnego Mietków jako cennego miejsca występowania ptaków. Park nie posiada wyznaczonej otuliny.

Dolina Bystrzycy charakteryzuje się dużą różnorodnością krajobrazów na małej powierzchni – od krajobrazu rolniczego z licznymi zadrzewieniami śródpolnymi i gęstą siecią osadniczą, po krajobraz typowo leśny, który obejmuje większą część Parku. Rosną tu głównie lasy łęgowe i grądy, wśród których występują wartościowe zbiorowiska łąkowe. O wartości tych siedlisk świadczy dodatkowo fakt objęcia ich ochroną w postaci obszarów Natura 2000. Utworzenie Parku na obszarze o gęstej sieci osadniczej, ukształtowanej już w średniowieczu, sprawiło, że występuje tu wiele obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe. Bystrzyca nazywana jest „śląską Loarą” ze względu na dużą liczbę pałaców i dworów występujących w jej okolicach. Stanowią one największy walor kulturowy, niestety w wielu miejscach są zniszczone i zapomniane. W szczególności warte zainteresowania są odnowione pałace w Krobielowicach, Samotworze i Kraskowie, jak również te mniej znane w Domanicach, Milinie i Sadowicach czy ruiny w Borzygniewie, Gałowie oraz Mietkowie. Obszar Parku, choć w większości płaski, nie jest pozbawiony walorów wizualnych – z punktu widokowego pomiędzy Domanicami a Chwałowem można podziwiać piękną panoramę Zbiornika Mietkowskiego.

Wszystkie wyżej wymienione walory Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” oraz bliskość Wrocławia sprawiają, że jest to teren atrakcyjny dla turystów. Istniejąca sieć szlaków turystycznych i ścieżek dydaktycznych umożliwiają poznanie większości walorów Parku. Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja będzie zachętą do bliższego poznania Parku.

CZEŚĆ OGÓLNA

Zasięg terytorialny i układ

Monografia opisuje tereny Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”, rozciągającego się w centralnej części województwa dolnośląskiego, pomiędzy Świdnicą a Wrocławiem. Zasięg terytorialny obejmuje obszar chroniony wyznaczony rozporządzeniem wojewody ws. Parku oraz jego najbliższe otoczenie.

Część pierwsza monografii zawiera ogólną charakterystykę środowiska przyrodniczego obszaru Parku wraz z opisem form i sposobów jego ochrony. W części drugiej przedstawiono krótką historię regionu oraz jego walory krajobrazowe i kulturowe. Zamieszczono szczegółowe prezentacje miejscowości położonych w Parku lub jego bezpośrednim sąsiedztwie, wzbogacone o informacje praktyczne na temat bazy turystycznej, w tym bazy noclegowej i gastronomicznej. Opisano także przebieg istniejących szlaków turystycznych, tras rowerowych i ścieżek dydaktycznych oraz podano krótkie biografie znanych osób związanych z regionem. Zasadniczą treść publikacji uzupełnia rozbudowana warstwa ilustracyjna w postaci zdjęć, rycin, mapek tematycznych i planów miejscowości.

Park krajobrazowy jako forma ochrony przyrody

Ustawa o ochronie przyrody sięga swoją historią roku 1934, kiedy to wprowadzono instytucję konserwatora przyrody działającego przy urzędzie wojewódzkim, który wypełniał zadania z zakresu ochrony przyrody na terenie województwa. Wówczas to w celu ochrony danego elementu przyrody wojewoda wydawał zarządzenie, w którym zawierano zakazy odnoszące się do danego obszaru.

Objęcie ochroną przyrody na podstawie ustawy o ochronie przyrody z 1949 r. następowało poprzez utworzenie różnych form ochrony: pomników przyrody, rezerwatów, bądź parków narodowych. Pomniki tworzone były orzeczeniami władzy ochrony przyrody II instancji, rezerwaty zarządzeniem Ministra Leśnictwa, parki narodowe tworzone były rozporządzeniem

Rady Ministrów i zgodnie z ustawą nie mogły zajmować powierzchni mniejszej niż 500 ha. Dopiero kolejna ustawa o ochronie przyrody z 1991 r. prawnie umożliwiła utworzenie szczególnej formy ochrony przyrody, jaką jest park krajobrazowy. Jednakże parki krajobrazowe powoływane były już przed 1991 r., na podstawie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r. Ustawa ta wprowadziła pojęcie „*walory krajobrazowe środowiska*”, w rozumieniu wartości ekologicznych, estetycznych, widokowych i kulturowych terenu i związanych z nim elementów przyrodniczych, ukształtowanych przez siły przyrody lub w wyniku działalności człowieka. Ochronę walorów krajobrazowych miały zapewniać odpowiednie zapisy (także zakazy) w planach społeczno-gospodarczych i w planach zagospodarowania przestrzennego. Stało się to podstawą do tworzenia parków krajobrazowych. Wskazane zapisy ustawy wykorzystano również na terenie obecnego województwa dolnośląskiego tworząc Książański Park Krajobrazowy (28.10.1981 r.), Rudawski Park Krajobrazowy (16.11.1989 r.), Park Krajobrazowy Doliny Bobru (16.11.1989 r.), Śnieżnicki Park Krajobrazowy (28.10.1981 r.) oraz Ślęzański Park Krajobrazowy (08.06.1988 r.).

Obowiązująca dziś ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz. U. 2013 poz. 627) definiuje park krajobrazowy jako *obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu ich zachowania i popularyzacji w warunkach zrównoważonego rozwoju*. Podkreślono tu znaczenie zachowania zasad zrównoważonego rozwoju na obszarze parku krajobrazowego, ze względu na specyficzny charakter tej formy ochrony. W odróżnieniu od parków narodowych na obszarze parku krajobrazowego pozostawia się grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości w gospodarczym użytkowaniu. Konieczne jest przy tym zachowanie równowagi pomiędzy wszystkimi elementami środowiska, w którym bytuje człowiek, tak, by wykorzystując potencjał przyrodniczy zapewnić ciągły rozwój gospodarczy i zaspokojenie potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń. Takie podejście powinno być reprezentowane nie tylko przez władze lokalne czy służby powołane w celu ochrony przyrody i krajo-

brazu, ale także przez mieszkańców parku krajobrazowego. Dopiero wspólne działania mogą doprowadzić do realizacji celów, dla jakich utworzono te obszary. Na poziomie ustawy o ochronie przyrody zaproponowano katalog zakazów, które mają zapewniać zrównoważone kształtowanie przestrzeni i krajobrazu w granicach parków krajobrazowych. Mają one swoje odzwierciedlenie w rozporządzeniach w sprawie poszczególnych parków.

Kompetencje w zakresie tworzenia parków krajobrazowych do 2009 r. należały do wojewody, który czynił to wydając odpowiednie rozporządzenie, tak jak w przypadku Parku Krajobrazowego „Doliny Bystrzycy”. Od momentu nowelizacji ustawy o ochronie przyrody w 2009 r. kompetencje te przejął sejmik województwa.

Utworzenie parku krajobrazowego wprowadza także konieczność opracowania planu ochrony w ciągu 5 lat od daty jego utworzenia. Powinien on zawierać m.in. identyfikację i sposoby eliminacji źródeł zagrożeń w jego granicach oraz wytyczne dla władz gmin, na terenie których utworzono park krajobrazowy, dotyczące zasad ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu. O randze tego aktu prawa miejscowego w odniesieniu do innych dokumentów związanych z zarządzaniem przestrzenią i krajobrazem świadczy konieczność uwzględnienia ustaleń planu m.in. w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a także planach określających sposób wykonywania gospodarki leśnej – planach urządzania lasów.

Park Krajobrazowy „Dolina Bystrzycy” powstał w 1998 r. na podstawie obowiązującej wówczas ustawy o ochronie przyrody z 1991 r. w celu ochrony doliny rzeki o charakterze nizinnym z licznymi starorzeczami, a także w celu ochrony zbiornika wodnego Mietków jako cennego miejsca bytowania ptaków. Jest zatem jednym z najmłodszych parków krajobrazowych na terenie województwa dolnośląskiego. W rozporządzeniu Wojewody Dolnośląskiego z dnia 27.10.1998 r. (*Dz. Urz. Woj. Doln. z 1998 r. Nr 19, poz. 210*) ustanawiającym Park Krajo-

Dolina dolnej Bystrzycy
fot. Piotr Śnigucki

brazowy „Dolina Bystrzycy” wprowadzono szereg zakazów, które uwzględniały specyfikę dolinną Parku. W dniu 21.11.2006 r., w związku ze zmianą przepisów w zakresie ochrony przyrody, Wojewoda Dolnośląski wydał nowe rozporządzenie ws. Parku (*Dz. Urz. Woj. Dol. Nr 252, poz. 3735*). Oprócz dokładnego opisu granic Parku i powierzchni, zamieszczone są w nim szczególne cele ochrony oraz 12 zakazów, wybranych spośród zakazów zawartych w ustawie o ochronie przyrody. Zmieniono go jeszcze rozporządzeniem nr 24 Wojewody Dolnośląskiego z 28 listopada 2008 r. (*Dz. Urz. Woj. Dol. Nr 317, poz. 3923*), które wprowadziło kilka odstępstw od zakazów. Do tej pory dla Parku nie powstał plan ochrony.

Na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” zakazuje się:

1) realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu art. 51 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001r. – Prawo ochrony środowiska;

2) umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu

ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej;

3) likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej lub zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych;

4) pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów;

5) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym lub przeciwsuwiskowym lub budową, odbudową, utrzymaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych;

6) dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody lub racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej;

7) budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej;

8) likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;

9) wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych;

10) prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową;

11) utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych;

12) używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.

Jednostką zarządzającą Parkiem Krajobrazowym „Dolina Bystrzycy” jest Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych z siedzibą we Wrocławiu przy ulicy Puszczykowskiej 10, tel. 71 3642758, www.dzpk.pl.

Położenie i granice

Park Krajobrazowy „Dolina Bystrzycy” jest jednym z dwunastu parków funkcjonujących na obszarze województwa dolnośląskiego. Leży w większości na terenie powiatu wrocławskiego, w obrębie gmin Kąty Wrocławskie i Mietków oraz fragmentarycznie gminy Sobótka. Północne obrzeża Parku znajdują się już w zasięgu miasta Wrocław (osiedla Jarnołtów, Ratyń i Żar) oraz gminy Miękinia w powiecie średzkim. Obszar chroniony zajmuje łączną powierzchnię 8 570 ha.

Wg regionalizacji fizyczno-geograficznej J. Kondrackiego niemal cały obszar Parku leży w mezoregionie Równiny Wrocławskiej (mikroregion Równina Kącka), graniczącym od północnego wschodu z Pradoliną Wrocławską. Obydwie te jednostki należą do makroregionu Niziny Śląskiej. Jedynie niewielki fragment Parku, położony na południowy zachód od Zbiornika Mietkowskiego, wkracza w obręb mezoregionu Równiny Świdnickiej – jest to już część Przedgórze Sudeckiego. Granica między wymienionymi makroregionami oddziela jednocześnie dwa wielkie regiony o randze prowincji: rozległy Niż Środkowoeuropejski od górzystego Masywu Czeskiego.

Logo Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”

Pogranicze Parku w Małkowicach
fot. Katarzyna Mielecka

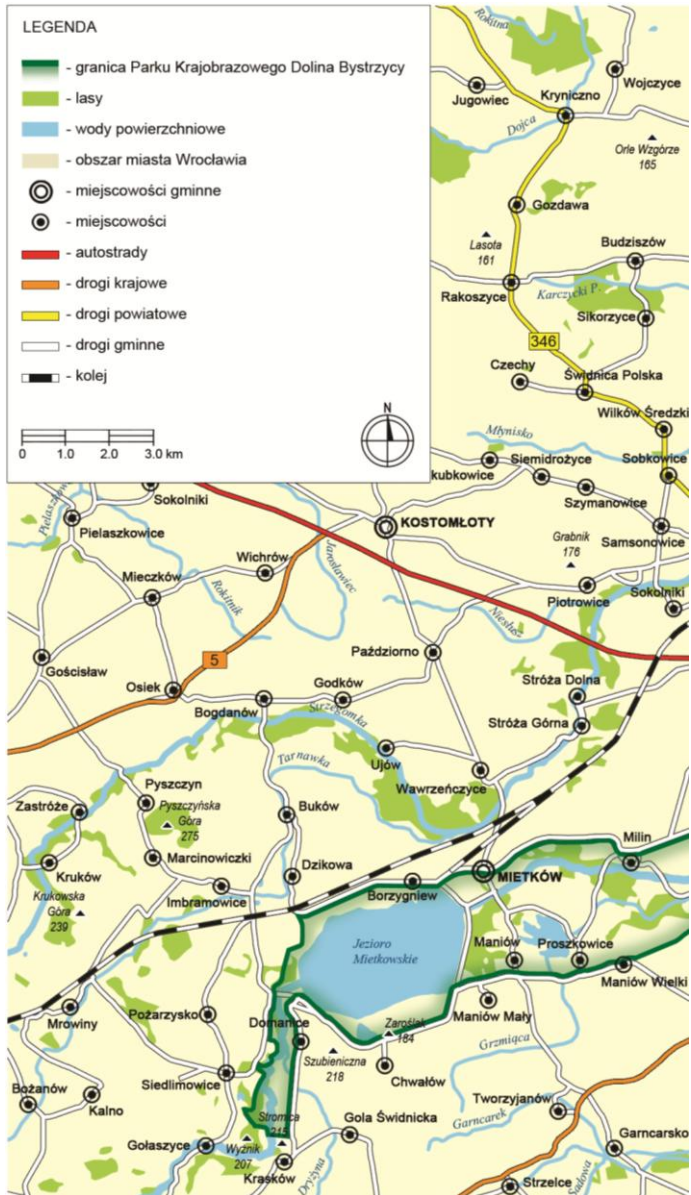
Park ma kształt wąskiego rogała o długości ok. 33 km i szerokości ok. 1-6 km, wydłużonego w kierunku SW-NE. Obejmuje dolinę dolnej Bystrzycy od Kraskowa po Wrocław, z wyłączeniem krótkiego odcinka ujściowego. Z uwagi na atrakcyjność przyrodniczą i krajobrazową otaczających terenów oraz ze

względów logistycznych, granice Parku często wykraczają poza ścisły obszar doliny i obejmują także pas przyległych wysoczyzn. Mniej więcej w połowie długości, pod Kątami Wrocławskimi, Park przecina równoleżnikowo nitka autostrady A4. Jego obszar zwęża się w tym miejscu do zaledwie kilkuset metrów – to jeden z najbardziej wrażliwych ekologicznie punktów w przebiegu korytarza dolinnego.

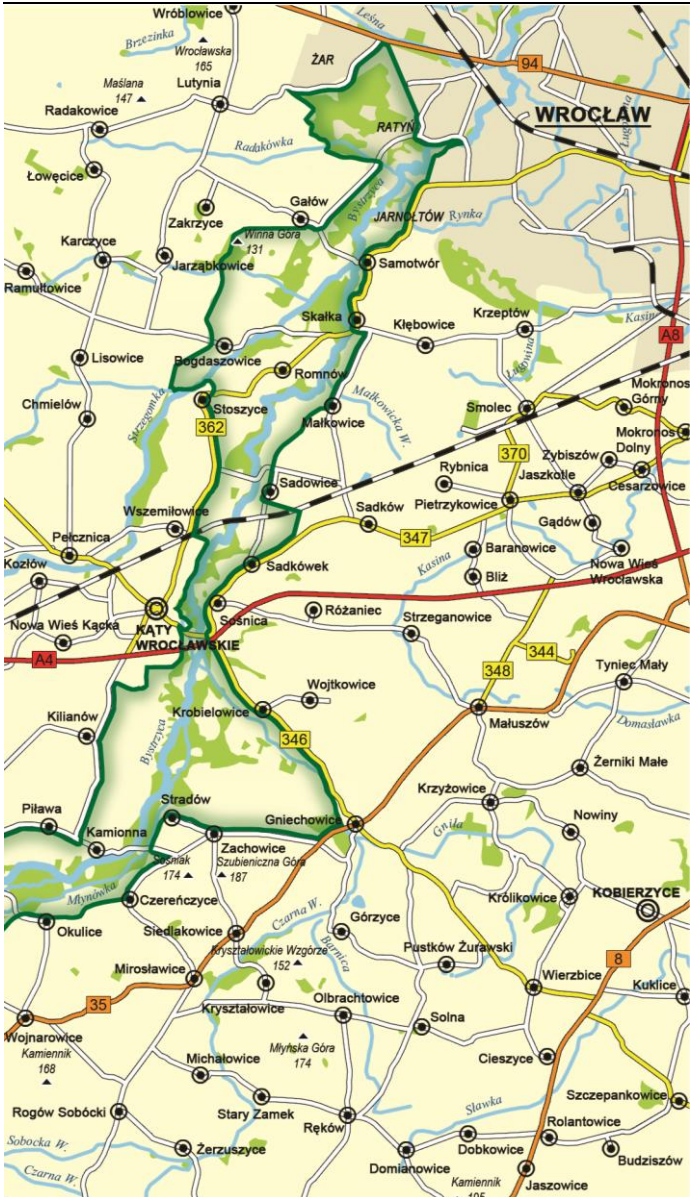
Granice Parku poprowadzono w większości wzdłuż istniejących dróg, jedynie krótkie fragmenty łącznikowe nawiązują do podziałów administracyjnych bądź pokrywają się z granicą rolno-leśną. Począwszy od wrocławskiego osiedla Żar i drogi krajowej nr 94 (wylot na Środę Śląską), granica Parku prowadzi w ogólnym zarysie na południe i południowy zachód, w górę doliny Bystrzycy. Obejmuje Las Żarski i Ratyński, następnie poprzez Gałów i Bogdaszowice dociera na obrzeża Kątów Wrocławskich. Omijając od wschodu centrum miasta przekracza trasę A4 i biegnie przez Kilianów do Piławy, gdzie zmienia kierunek na równoleżnikowy. Dalej szosami na zachód, przez Mietków i Borzygniew, następnie wzdłuż północnych brzegów Zbiornika Mietkowskiego, osiąga rejon stacji kolejowej w Imbramowicach. Stąd skręca na południe granicami gminy Mietków, by włączyć w obręb Parku przełom doliny Bystrzycy między Kraskowem a Domanicami. Pod Kraskowem granica obszaru chronionego zawraca na północ, zdążając teraz w dół doliny. Z Domanic biegnie południowymi obrzeżami Zbiornika Mietkowskiego i dalej na północny wschód, do Gniechowic przy drodze krajowej nr 35. Stąd zakręca na północny zachód, podążając szosą wzdłuż doliny Czarnej Wody. Następnie ponownie przekracza trasę A4, by w Sośnicy obrać kierunek północno-wschodni. Dalej biegnie drogami przez Sadków i Małkowice do Samotworu, a

Granica parku wzdłuż kompleksów leśnych
fol. Katarzyna Mielecka

Mapa Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”

(wyk. Urszula Krajewska)

następnie zachodnimi peryferiami Wrocławia przez Jarnołtów i Ratyń do Żaru, gdzie osiąga ponownie drogę krajową nr 94.

Budowa geologiczna, gleby

Obszar Parku leży niemal w całości w obrębie tzw. bloku przedsudeckiego – dużej jednostki geologicznej ograniczonej od południowego zachodu sudeckim uskokiem brzeżnym, a od północnego wschodu strefą uskoków środkowej Odry. Te ostatnie oddzielają blok od monokliny przedsudeckiej, sięgającej niewielkimi fragmentami północno-wschodniej części Parku.

Strefa uskoków środkowej Odry – jest to jedna z najważniejszych struktur tektonicznych w regionie, oddziela monoklinę przedsudecką od bloku dolnośląskiego i perykliny Żar. Ciągnie się na długości ok. 200-300 km, w kierunku WNW-ESE - co najmniej od okolic Cybinki do Krapkowic (dalszy przebieg uskoku jest niepewny). Dyslokacja nie dochodzi do powierzchni ziemi, przykrywa ją miększa warstwa luźnych osadów kenozoiku. Mimo braku bezpośredniego odbicia w morfologii terenu, na odcinku ok. 60 km jej przebieg wyznacza linia Odry. Strefa składa się z równoległych uskoków, przeciętych poprzecznie młodszymi uskokiemi bocznymi. Jednym z nich jest uskok Bystrzycy, biegnący wzdłuż doliny tej rzeki od okolic Kątów Wrocławskich do ujścia. Sieć uskoków potrzaskała całą strefę na szereg wzajemnie poprzesuwanych bloków, zbudowanych z utworów proterozoiku, paleozoiku i mezozoiku. Wielkość zrzutu skrzydła północnego sięga 450 m w rejonie Żarkowa, a pod Wrocławiem wynosi ok. 120 m. Obecnie dyslokacja ta nadal wykazuje słabą aktywność.

Najstarsze skały krystalicznego podłoża to proterozoiczne i staropaleozoiczne gnejsy, łupki łuszczkowe i amfibolity, znane wyłącznie z wierceń. W rejonie ujściowego odcinka Bystrzycy kontaktują one tektonicznie z permsko - mezozoicznym kompleksem skał osadowych monokliny przedsudeckiej. Z ko-

lei w szerokim pasie między Kątami Wrocławskimi a Domanicami występują staropaleozoiczne skały osadowe kambrodewonu, częściowo zmetamorfizowane.

W obrębie Parku są to głównie łupki łyszczykowe, grafitowe oraz złupkowane hornfelsy z soczewkami amfibolitów. Wychodzą one na powierzchnię jedynie na południowy zachód od Zbiornika Mietkowskiego - jako skały osłony granitoidowego masywu Strzegom-Sobótka. Magma granitowa intrudowała tu

w karbonie, powodując znaczne przeobrażenie otaczających kompleksów starszych skał w drodze tzw. metamorfizmu kontaktowego. Z powyższą intruzją związana jest także pokaźna żyła kwarcu, eksploatowana okresowo pod Kraskowem dla potrzeb hutnictwa. W innych kamieniołomach, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Parku, od dawna wydobywa się granity. Wymienionym pokładom skał paleozoicznych towarzyszą liczne wystąpienia ciekawych minerałów, takich jak granaty, turmaliny, beryl, piryty, kwarc mleczny, goethyt, andaluzyt, tytanit, apatyt czy grafit.

Guzy krystalicznego podłoża wynurzają się z ciągłego płaszczu utworów trzeciorzędowych, okrywa-

jącego szczelnie pozostałą część Parku. Najstarszym osadem są tzw. regolity, czyli pokrywy zwietrzelinowe związane z chemicznym wietrzeniem skał w warunkach gorącego, wilgotnego klimatu. Występują w izolowanych płatach, głównie jako po-

Grafit

fot. RLavinsky, arch Wikimedia Commons

Andaluzyt

fot. Moha112110, arch Wikimedia Commons

Wychodnie skał metamorficznych
w Domanicach
fot. Tomasz Szuszkiewicz

krywy kaolinowe - powstałe na granitach, a następnie przemieszczone częściowo w zagłębienia terenowe, gdzie tworzyły wtórną skałę osadową zwaną kaolinem. W okolicach Parku kaoliny eksploatowano co najmniej od XIX w. - początkowo jako surowiec do wyrobu porcelany i fajansu, a później do produkcji materiałów ogniotrwałych.

Największe rozprzestrzenienie mają jednak mioceńskie osady bagiennie-jeziorne tzw. serii poznańskiej, o miąższości sięgającej 100-150 m. Są to ropy, mułki i piaski z cienkimi wkładkami węgla brunatnych, akumulowane w obrębie potężnego zbiornika śródlądowego, który pokrywał ówczesnie większość niżowego obszaru Polski. Na nich zalegają w rozproszonych płatach plioceńskie osady gliniaste i piaszczysto-żwirowe tzw. serii Gozdnicy, związane z rozległymi stożkami napływowymi rzek sudeckich - w tym przypadku pra-Bystrzycy. Na przedpolu silnie wypiętrzających się Sudetów zrzuciła ona du-

Osady trzeciorzędu w nieczynnym wyrobisku ilów koło Sośnicy
fot. Tomasz Szuszkiewicz

że ilości grubookruchowego materiału, w większości zdartego później przez procesy erozji rzecznej i lodowcowej.

Utwory miocenu, zaburzone i wyciśnięte z podłoża pod naciskiem kolejnych lądolodów plejstocenijskich, ukazują się dziś w różnych miejscach na powierzchni. Eksploatuje się je w sztucznych odkrywkach na potrzeby ceramiki budowlanej - na przykład w wyrobisku koło cegielni w Sośnicy, tuż przy granicy Parku. Udokumentowano tu przy okazji ważne stanowisko flory kopalnej.

Czwartorzędowe piaski i żwiry – urobek kopalni kruszywa naturalnego w Proszkowicach
fol. Tomasz Szuszkiewicz

Na przełomie trzeciorzędu i czwartorzędu, w wyniku tektonicznego dźwignia się obszaru sudeckiego, sieć rzeczna uległa głębokiej przebudowie. Zanikł śródlądowy zbiornik sedymentacyjny, a baza erozyjna rzek obniżyła się - ich wody zbierała teraz pra-Odra, spływająca w kierunku odległego Morza Północnego. Nasilenie procesów erozyjnych spowodowało powstanie głębokich dolin kopalnych, wciętych pierwotnie w trzeciorzędowe podłoże na ok. 50-100 m. Były one później kilkakrotnie zasypywane osadami i ponownie rozcinane - w charakterystycznym plejstocenijskim cyklu klimatycznym, związanym z kolejnymi nawrotami chłodu (glacjały) oraz ociepleniami (interglacjały). Do jednej z tych kopalnych form nawiązuje przebieg dzisiejszej doliny Bystrzycy.

Lądolody plejstocenijskie wkraczały tu trzykrotnie. Najbardziej miękkie osady pochodzą z okresu zlodowaceń południowopolskich - są to dwa poziomy glin morenowych, zastoiskowe ropy i mułki oraz piaski i żwiry rzeczne, znane głównie z wierceń. Powstała wtedy także potężna kopalna rynna subglacialna o długości 20 km i głębokości do 100 m, przecinająca obszar Parku na południe od Bogdaszowic. Największe rozprzestrzenienie mają utwory z okresu zlodowacenia środkowopolskiego, na powierzchni wykształcone głównie w postaci

piasków i żwirów wodnolodowcowych z rozległymi płatami glin morenowych oraz piasków i żwirów rzecznych. Przykrywają je płaty lessów gliniastych i glin pylastych lessopodobnych - utworów pochodzenia eolicznego, osadzonych podczas zlodowacenia bałtyckiego (nie dotarło już w te rejony). Z tego samego okresu pochodzą również piaski i żwiry rzeczne niższej terasy nadzalewowej.

Najmłodsze osady czwartorzędowe to holocenijskie piaski i żwiry teras zalewowych, namuły den dolinnych i zagłębień bezodpływowych - częściowo zatorfione - oraz gliny napływowe. Utwory te występują przede wszystkim w obrębie dolin Bystrzycy i Strzegomki.

Rolniczy krajobraz żyznej Równiny Wrocławskiej – w tle zalesiona dolina Bystrzycy
fot. Tomasz Szuszkiewicz

Rozmieszczenie gleb na terenie Parku odpowiada zróżnicowaniu warunków litologicznych, morfologicznych i hydrologicznych podłoża. Na terasach zalewowych w osiach dolin Bystrzycy i jej dopływów występują gleby aluwialne w podtypie mad rzecznych. Natomiast w obrębie teras nadzalewowych oraz na przyległych równinach i wy-

niesieniach wytworzyły się rozległe płaty czarnych ziem i gleb brunatnoziemnych - głównie płowych oraz brunatnych właściwych, lokalnie także kwaśnych. Gleby brunatne występują przede wszystkim w południowej części Parku. W obrębie wilgotnych obniżen pojawiają się ponadto rozproszone płaty gleb torfowych.

Wśród kompleksów rolniczej przydatności dominują użytki zielone średnie (w dnach dolin) oraz urodzajne na ogół kompleksy gleb ornich - na południu pszenno-dobry, a na pozostałym obszarze pszenno-bardzo dobry i wadliwy oraz żytni dobry. Pod względem bonitacyjnym gleby pod gruntami ornymi zaliczono do dobrych z przewagą III klasy oraz średnich z przewagą IV klasy.

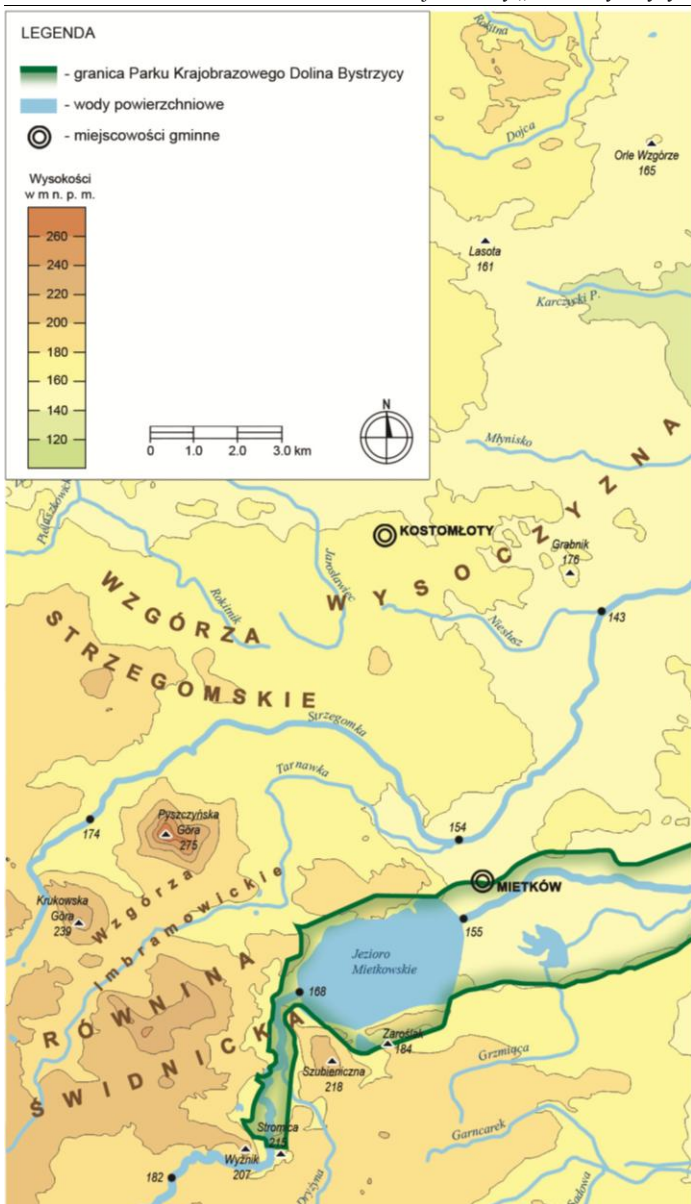
Rzeźba terenu, krajobraz

Obszar Równiny Wrocławskiej buduje zdenudowana wysoczyzna morenowa z rozległymi pokrywami sandrowymi z okresu zlodowacenia odry. Monotonny krajobraz lekko falistej, miejscami płaskiej równiny urozmaicają linijne rozcięcia dolin rzecznych oraz słabo zaznaczone ostańce moren czołowych i kemów, wytopionych przez zanikający łądolód. Pomiędzy nimi ciągną się płytkie, suche doliny nieckowate, powstałe w klimacie peryglacialnym i przemodelowane wskutek rolniczej działalności człowieka. Lokalne deniwelacje sięgają zwykle ok. 10 metrów, a większe przewyższenia (do 30 m) występują przede wszystkim na skłonach wysoczyznowych - wzdłuż krawędzi dolinnych. Średnia wysokość bezwzględna Równiny w rejonie Parku wynosi ok. 135-140 m n.p.m. Cały teren jest łagodnie nachylony ku północnemu wschodowi, w kierunku doliny Odry.

Na południe od Kątów Wrocławskich w rzeźbie zaznacza się wpływ starszego podłoża, widoczny w całej okazałości dopiero na Równinie Świdnickiej. Wyrastają tu wzgórza wyspowe o charakterze twarzielców, wznoszące się na kilkadziesiąt metrów ponad otaczającą powierzchnię wysoczyznową. W obrębie sąsiadujących z Parkiem Wzgórz Imbramowickich

Zbiornik Mietkowski z Pyszczyńską Górą w tle
fot. Piotr Krajewski

Mapa hipsometryczna Parku Krajobrazowego

„Dolina Bystrzy” (wyk. Urszula Krajewska)

deniwelacje sięgają lokalnie nawet 100 metrów (najwyższy punkt w okolicy to Pyszczyńska Góra, 275 m n.p.m.). Ostańcowe pagóry krystalicznego fundamentu mają spłaszczone wierzchołki i pokrywa je cienka pokrywa utworów kenozoicznych - głównie czwartorzędowych glin napływowych oraz utworów pylastych. Pojawiają się liczne wychodnie skał paleozoicznych, zwłaszcza w zboczach przełomowego odcinka doliny Bystrzycy między Kraskowem a Domanicami.

Domanice – przełomowy odcinek doliny Bystrzycy
fot. Tomasz Szuszkiewicz

Rzeka przeciska się tu między odpornymi kompleksami skał magmowych i metamorficznych - w najwęższym miejscu szerokość dna dolinnego wynosi tylko ok. 100 metrów. Za Domanicami dolina rozszerza się do ok. 2,5 km - miejsce to wykorzystano do budowy zaporowego Zbiornika Mietkowskiego, który stał się dominującym elementem krajobrazu tej części Parku. Poniżej za-

pory, w rejonie Mietkowa, równina aluwialna Bystrzycy łączy się na krótko z dnem sąsiedniej doliny Strzegomki, a szerokość całego obniżenia dolinnego sięga 4,5 km. Na pozostałym odcinku - od okolic Milina aż po Pradolinę Wrocławską - dolina Bystrzycy zwęża się do ok. 1-2 km. Nachylenie jej dna nie przekracza z reguły nigdzie 1 %.

Kaptaż, bifurkacja...? Pod Mietkowem koryta Bystrzycy i Strzegomki zbliżają się do siebie na odległość zaledwie 1,2 km. Dział wodny schodzi do poziomu sedimentacji rzecznej, a osady aluwialne obydwu cieków łączą się, tworząc rozległe, płaskie międzyrzecze pocięte siecią koryt rzecznych, młynówek i rowów melioracyjnych. Sądzi się, że w plejstocenie mogło tu dojść do tzw. kaptażu, czyli przechwycenia części wód Bystrzycy przez dopływy Strzegomki, które pokonały niski w tym rejonie dział wodny. Świadczyłoby o tym także nieznaczące wyniesienie

(o ok. 1-2 m) równi zalewowej Bystrzycy ponad dno doliny Strzegomki oraz obecny przebieg obydwu rzek: Bystrzyca płynie tu mniej więcej równoleżnikowo, natomiast jej sąsiadka zakręca pod kątem prostym, zmieniając kierunek z płd.-wsch. na płn.-zach. Przypuszczalnie istotną rolę w obniżeniu wspomnianego działu wodnego odegrała erozyjna działalność łądolodu. Raz wykorzystany układ połączonych dolin mógł prowadzić do częstego przelewania się wód rzecznych przez osłabioną wypukłość terenową, co skutkowałoby dalszym jej niszczeniem.

Na pewno jednak w okresie ostatniego zlodowacenia zdegradowany dział wodny uległ zasypaniu miększą warstwą żwirów z otoczkami, stanowiącą wspólny poziom terasowy obydwu rzek - nastąpiło tym samym długotrwałe połączenie ich wód. Bystrzycy kierowała się wtedy albo wprost do doliny Strzegomki, albo rozdzielała na dwa ramiona - z wykorzystaniem pierwotnego koryta. W tym drugim przypadku można by mówić o zjawisku tzw. okresowej bifurkacji. Sytuacja hydrograficzna uległa zmianie dopiero na skutek późniejszego wcięcia się Bystrzycy we własne osady - co doprowadziło ostatecznie do zaniku okresowego odpływu koło Mietkowa.

Zachodnia część Zbiornika Mietkowskiego w okresie obniżonego stanu wody
fot. Piotr Krajewski

Najcenniejszym walorem przyrody nieożywionej Parku jest sama forma dolinna Bystrzycy, stanowiąca główną oś morfologiczną obszaru. Wyraźnie wcięta w otaczającą wysoczyznę, uchodzi za wyjątkowo piękny przykład doliny płaskodennej - z klasycznie wykształconym korytem, łożyskiem, starorzeczami, meandrami oraz czytelnym systemem płaskich teras. Stosunkowo mało widoczne są tu przekształcenia antropogeniczne, a większość dawnych jazów, młynówek i spiętrzeń - w okresie powojennym konsekwentnie niszczone - podlega dziś zjawiskom spontanicznej renaturalizacji.

Terasy zalewowe w dnie doliny Bystrzycy
fot. Katarzyna Mielecka

wyższy stopień terasy zalewowej, wznoszący się ok. 1-3,5 m ponad średni stan wody w rzekach. Jego szerokość sięga kilkuset metrów.

Zadarnione łachy w korycie Bystrzycy
fot. Piotr Śnigucki

W dolinach Bystrzycy i Strzegomki doskonale wykształcone są zwłaszcza dwie najmłodsze, holocenijskie terasy zalewowe - włożone w osady teras starszych. Najniższy stopień tworzy ciągły pas o szerokości kilkudziesięciu metrów, towarzyszący obustronnie rzece i wzniesiony ok. 0,5-1 m ponad lustro wody. Właściwe dno dolinne buduje

Obydwie terasy zbudowane są z mułków, piasków i żwirów, pokrytych mięszką warstwą piaszczysto-pylastych mad powodziowych. Te ostatnie zaczęły przyrastać w okresach intensywnego rozwoju rolnictwa, skutkującego wylesieniem znacznych obszarów Dolnego Śląska. Odslonięte stoki były bardziej podatne na

wymywanie, co powodowało zwiększenie dostawy drobnofrakcyjnego materiału do koryt potoków i osadzanie go w obrębie równi zalewowych podczas wezbrań.

Nieźle zachowały się też fragmenty dwóch plejstocenijskich teras nadzalewowych - szczególnie młodszej z nich, piaszczysto-żwirowej, powstałej w okresie zlodowacenia bałtyckiego. Wznosi się ona na ok. 5-6 m ponad poziom wody w rzekach, a jej szerokość wynosi od kilkuset metrów do maksymalnie 1,5 km powyżej zbiegu Strzegomki i Bystrzycy. Wyraźne nachylenie powierzchni w kierunku osi dolinnej powoduje, że często terasa ta przechodzi płynnie, bez żadnego załomu, w wyższy stopień terasy zalewowej. Granicę w terenie zacierają na ogół pokrywy deluwialne w postaci glin napływowych.

Na niektórych odcinkach krawędzie teras mają łukowaty przebieg, miejscami widoczne są wręcz regularne półkola wycięte w zboczach dolinnych. To efektowna pozostałość po dawnych meandrach - świadectwo wzmożonej erozji bocznej rzeki w przeszłości. U podnóży tych stromych skarp ciągną się zwykle starorzecza, rozsiane także w wielu innych miejscach obniżen dolinnych.

Starorzecza – to specyficzny typ jezior w obrębie dolin rzecznych. Są to przekształcone fragmenty dawnych koryt rzek, najczęściej o sierpowatych kształtach nawiązujących do pierwotnego przebiegu zakoli. Powstają zwykle w dolinach rzek meandrujących, na odcinkach o przewadze erozji bocznej nad denną. Odcięcie szyi meandru następuje najczęściej w czasie wezbrań, podczas których rzeka "skraca sobie drogę", erodując nowe odcinki koryt o prostszym przebiegu. Starorzecza mogą być odcięte całkowicie lub jednostronnie, tworząc w tym drugim przypadku swoiste odnogi - "ślepe zaułki" rzek. Na ogół stanowią oazy bioróżnorodności, skupiające cenne gatunków roślin i zwierząt związanych z ekosystemami wodnobiennymi. W dolinach Bystrzycy i Strzegomki napotkamy wielkie bogactwo tego rodzaju form. Część z nich wypełnia woda (niekiedy tylko okresowo), wiele zarasta roślinnością wilgociolubną, a niektóre są trwale wyschnięte.

Starorzecza mogą powstawać także w sposób sztuczny, wskutek prac regulacyjnych w dolinie rzecznej. Znakomitym przykładem jest odcinek dawnego koryta Bystrzycy pod Mietkowem, odcięty jednostronnie wskutek przegrodzenia doliny zaporą Zbiornika Mietkowskiego. Kilkaset metrów dalej wybudowano nowe, prostoliniowe koryto sztuczne, które przejęło wody rzeczne spuszczone teraz w sposób kontrolowany ze zbiornika. W rezultacie dawny przebieg rzeki wyznacza dziś efektowny parów o stromych ściankach, w dużej części zabagniony lub wypełniony wodą stojącą – coraz głębszą w miarę przesuwania się w kierunku ujścia starorzecza do nowego koryta.

Starorzecze w dolinie Bystrzycy
fot. Piotr Śnigucki

Spośród form antropogenicznych występujących w rejonie Parku uwagę zwracają liczne wały i nasypy związane z ochroną przeciwpowodziową, retencją wodną oraz transportem. Najokazalszym takim obiektem jest zapora ziemna Zbiornika Mietkowskiego, o wysokości 17 m i długości 3,2 km. Od strony wody jest ona całkowicie wybetonowana, a od zewnątrz - sterasowana i zadarniona. W krajobrazie wyróżniają się także formy związane z wydobywaniem kryszyw naturalnych oraz su-

rowców ilastych i skalnych - należą tu hałdy i obszerne wyrobiska, często zalane wodą. W ich niezabezpieczonych ścianach czytelne są ślady licznych obrywów i osuwisk, a także całe bogactwo epizodycznych mikroform, rzeźbionych przez spływy powierzchniowe i linijskie w trakcie większych opadów.

Charakterystyczny dla krajobrazu Parku jest mocny kontrast między odlesionymi terenami rolniczymi wysoczyzn a zwartym gąszczem zieleni wysokiej w osiach dolin. Tylko nieznacznie łągoda go skąpe zadrzewienia śródpolne oraz rzadkie płyty zakrzaczeń, porastające opuszczone nadrzeczne łąki. Wg J. Klementowskiego (1995) dolina Bystrzycy oglądana z lotu ptaka przypomina "... gigantyczną, zieloną gąsienicę pełną wśród rozległych pól".

Istotne walory widokowe posiada przede wszystkim południowa część Parku - z wszechobecną dominantą Masywu Ślęzy, odległego stąd o kilkanaście kilometrów. Skrót perspektywy powoduje, że wydaje się być znacznie bliżej, a jego łagodna, dostojna sylwetka ogromnie

Zastoiska wody w obrębie dawnego koryta Bystrzycy pod Mietkowem
fol. Tomasz Szuszkiewicz

Żłobki erozyjne w ścianach dawnego wyrobiska ilów pod Sośnicą
fol. Tomasz Szuszkiewicz

Zarastające wyrobisko ilów pod Sośnicą
fol. Tomasz Szuszkiewicz

Wyspy na Zbiorniku Mietkowskim - rejon
Domanic
fot. Tomasz Szuszkiewicz

zwłaszcza na tle niekończącej się tafli wód Zbiornika Mietkowskiego. Na sąsiednich wzgórzach odnajdziemy liczne punkty widokowe na jezioro i nadbrzeżne wsie, dostępne również z okien pociągu na trasie kolejowej Wrocław-Wałbrzych. Ponadto piękne panoramy z postrzępioną linią Sudetów na horyzoncie rozciągają się z korony zapory w Mietkowie, a nawet... z samego dna zalewu! (co jakiś czas jest on całkowicie opróżniany z wody). Natomiast z drogi Chwałów-Domanice, w rejonie ujścia Bystrzycy do Zbiornika, podziwiać można charakterystyczny archipelag sztucznych wysp, przyciągający w okresie wegetacyjnym chmary ptaków.

Widok na Zbiornik Mietkowski ze Ślężą w tle
fot. Piotr Krajewski

Bogate ukształtowanie terenu sprawia, że wyjątkowo efektywnie prezentuje się krajobraz kulturowy sąsiednich fragmentów doliny Bystrzycy - zwłaszcza w jej przełomowym odcinku pod Domanicami, a także u podnóża wzniesień rozciętych szerokim zakrętem doliny koło Piławy i Kamionnej. W głębokich obniżeniach ciągnie się tu gęsty pas naturalnych lasów łąkowych i łąkowych, płynnie przechodzących w rozległe założenia parkowe dawnych rezydencji. Na tym tle odcinają się sylwetki zabytkowych kościołów i zrujnowanych pałaców oraz bloki zwartej zabudowy wsi, które nawiązują czasem pierwotnym układem do konfiguracji terenu - jak w Domanicach.

Z kolei w północnej części Parku typowo równinny teren powoduje, że mimo podobnych składników krajobrazu urzekają tu przede wszystkim kameralne wnętrza widokowe, obejmujące najbliższe otoczenie interesujących zabytków architektury z zachowanymi reliktnymi zielonymi komponowanymi, a także fragmenty nadrzecznej mozaiki polno-leśno-łąkowej ze starorzeczami i pomnikowymi okazami drzew. W samej osi doliny, niemal na całej jej długości niepodzielnie panuje królestwo krajobrazów leśno-bagiennych, fascynujących naturalnym pięknem zwłaszcza w trakcie wiosennych wylewów - choć dostępnych wtedy w pełni jedynie od strony rzeki, z perspektywy jakakolwiek.

Klimat

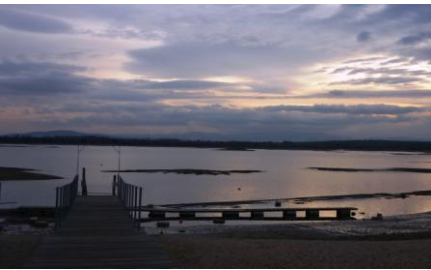
Obszar Dolnego Śląska, podobnie jak pozostała część kraju, leży w strefie klimatu umiarkowanego o cechach przejściowych między klimatem oceanicznym i kontynentalnym. Zgodnie z regionalizacją klimatyczną A. Wosia tereny Parku znajdują się w regionie Dolnośląskim Środkowym. Dominują tu wpływy oceaniczne: amplitudy temperatur są mniejsze od przeciętnych, wiosna przychodzi wcześniej, lato jest długie i ciepłe, a zima - krótka i łagodna. Okres wegetacyjny trwa około 220 - 230 dni i należy do najdłuższych w kraju.

W obrębie Parku zauważalne jest pewne zróżnicowanie klimatyczne, związane głównie z ukształtowaniem terenu - w tym wzrastającą wysokością bezwzględną na pograniczu Niziny Śląskiej i Przedgórze Sudeckiego. Średnia roczna temperatura powietrza mieści się w zakresie 8,0-8,5°C. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec, ze średnią temperaturą 17,0-18,0°C, a najzimniejszym - styczeń, z tym samym wskaźnikiem zawartym w przedziale od -1,5 do -2°C. Przy czym w miarę posuwania się na południowy zachód - w kierunku pasma Sudetów - wartości te generalnie maleją. Dokładnie odwrotnie jest z wielkością opadów, których roczne sumy zawierają się w zakresie 550-600 mm - są one wyraźnie wyższe na południu Parku. Częściej nawiedzają też ten rejon burze atmosferyczne (w pół-

Mgły nad Bystrzycą
fot. Piotr Kraiewski

rywach może on wiać nawet dziesięciokrotnie szybciej. Przeważają wiatry z kierunków zachodnich: W, NW i SW. Z uwagi na bliskość krawędzi Sudetów docierają tu także ciepłe podmuchy wiatrów fenowych, wiejących poprzecznie do ich osi.

Wieczór nad Zbiornikiem Mietkowskim
fot. Piotr Kraiewski

wyższe parowanie i sumy opadów, a wewnątrz zwartych kompleksów leśnych spada dodatkowo prędkość wiatru. Ogólnie jest tu cieplej - choć w obrębie głębszych obniżen tworzą się lokalne zastoiska chłodu związane z dużym zacienieniem oraz okresowymi spływami wychłodzonego powietrza w dół zboczy.

roczu ciepłym), natomiast mniejsza jest ilość dni z mgłą (dotyczy półrocza chłodnego), a także usłonecznienie - w skali całego roku. Nieco dłużej zalega pokrywa śnieżna, przeciętnie 50-60 dni w roku (na północy średnio o ok. 10 dni krócej).

Średnie roczne prędkości wiatru zawierają się w granicach 3-3,5 m/s - choć w po-

Niezależnie od tych ogólnych prawidłowości, większość obszaru Parku cechuje astrefowa odrębność mikroklimatyczna związana z zalesionym, silnie uwodniownym obniżeniem dolinnym Bystrzycy oraz łagodzącym wpływem rozległego zbiornika wodnego na południu. Mniejsze są amplitudy temperatur powietrza, nieco

Wody powierzchniowe

Tereny Parku obejmują niewielki fragment zlewni Bystrzycy (ok. 5 % jej powierzchni), będącej częścią dorzecza Odry w zlewisku Morza Bałtyckiego. Oprócz rzeki głównej, stanowiącej oś hydrograficzną obszaru, Park obejmuje również ujściowe odcinki jej ważniejszych dopływów - Czarnej Wody i Strzegomki.

Bystrzyca jest rzeką górsko-nizinną, lewobrzeżnym dopływem Odry. Położenie jej źródeł budzi pewne dyskusje - najczęściej jednak podaje się, że bierze ona początek w Górach Suchych, na wysokości ok. 620 m n.p.m. Po przebyciu 110 km Bystrzyca uchodzi do Odry we Wrocławiu, na wysokości 110 m n.p.m. Wcześniej przepływa przez dwa zbiorniki zaporowe, które silnie zmieniają reżim hydrologiczny w jej dolnym biegu: Jezioro Bystrzyckie, spiętrzone w strefie krawędziowej Sudetów oraz rozległy Zbiornik Mietkowski, położony w południowej części Parku. Odcinek dolnej Bystrzycy objęty granicami opracowania (o długości ok. 33 km) ma charakter rzeki niżowej o średnim spadku ok. 1,5%.

Największym lewym dopływem Bystrzycy jest Strzegomka o długości 74,7 km. Ma ona swoje źródła w zachodniej części Gór Wałbrzyskich, na wysokości ok. 660 m n.p.m. Na obszar Przedgórze Sudeckiego wkracza po przejściu przez zbiornik retencyjny w Dobromierzu. Wybudowano go w 1988r., z przeznaczeniem na zaopatrzenie w wodę oraz jako zabezpieczenie przeciwpowodziowe. Czarna Woda jest prawym dopływem Bystrzycy, biorącym początek na stokach Wzgórz Kielczyńskich w Masywie Ślęży.

Sztuczne koryto Bystrzycy poniżej zbiornika zaporowego w Mietkowie
fol. Zbigniew Nawara

Regulacja koryta Bystrzycy
fol. Zbigniew Nawara

Naturalnie ukształtowany odcinek koryta
Bystrzycy
fol. Piotr Śnigucki

Częściowo zalane dawne wyrobisko
iłóv k/Sońnicy
fol. Tomasz Szuszkiewicz

Wymienione ciekii na długich odcinkach są obwałowane i mają uregulowane, a częściowo także wybetonowane koryta. Minimalne stany wód / wielkości przepływów przypadają na początek jesieni (przełom września i października) oraz na czerwiec. Z kolei wezbrania związane są z topnieniem śniegów w marcu oraz z maksimum opadowym przypadającym na lipiec (deszcze nawalne). Sieć hydrograficzną Parku komplikują liczne młynówki i rowy melioracyjne, wykorzystywane obecnie tylko częściowo. Obszerne fragmenty den dolinnych zajmują stałe i okresowe podmokłości.

Na obszarze Parku występują liczne zbiorniki wód powierzchniowych o zróżnicowanych rozmiarach i kształtach. Najwięcej jest drobnych starorzeczy - naturalnych i sztucznych - spotykanych w dolinach Bystrzycy i Strzegomki. Pozostałe akwenty mają genezę antropogeniczną - powstawały poprzez zalanie wodą dawnych wyrobisk surowców mineralnych (np. Zalew Proszkowiicki) lub jako spiętrzenia na ciekach. Do tych

ostatnich należą stawy hodowlane, młyńskie oraz zbiorniki retencyjne.

Największym z nich jest zaporowy Zbiornik Mietkowski, wybudowany w latach 1974-1986. Ma on powierzchnię ok. 900 ha, przy szerokości ok. 2,5 km i długości ok. 4 km. Jego pojemność wynosi ok. 70 mln. m³ i stale się zwiększa - przyczyną jest trwające wciąż głębinowe wydobywanie żwiru z dna zbiornika. Zapora ziemna jest typu przelewowego, z jazem. Głębokość w przyległej strefie przekracza 13 m. Zbiornik pełni funkcję retencyjną i rekreacyjną, w założeniach miał także służyć ochronie przeciwpowodziowej oraz regulacji stanów wód na Odrze dla potrzeb żeglugi śródlądowej. W przypadku tej ostatniej funkcji rola akwenu jest dziś jednak bardzo daleka od pierwotnych oczekiwań.

Zapora Zbiornika Mietkowskiego
fot. Zbigniew Nawara

Lasy, zbiorowiska leśne

Zbiorowiska leśne obszaru Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” to przede wszystkim mieszane zbiorowiska z przewagą takich gatunków jak grab pospolity *Carpinus betulus*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, lipa drobnolistna *Tilia cordata*, wiąz pospolity *Ulmus minor* oraz dąb szypułkowy *Quercus robur*.

Dużą część obszarów leśnych zajmują cenne siedliska łągowe (łągi wiązowo-jesionowe, kod siedliska 91F0 oraz łągi olszowo-jesionowe, 91E0), których występowanie jest związane i uzależnione od rodzaju gleby (łągi rozwijają się głównie na madach rzecznych) i stopnia jej uwilgotnienia. Drugim dużym zbiorowiskiem szczególnie cennym są grądy tworzące się na glebach suchych.

Las łągowy w dolinie Bystrzycy
fot. Katarzyna Mielecka

Łęgi wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*) możemy znaleźć choćby w północnej części Parku, niedaleko Jarnołtowa, w środkowej, w pobliżu Stradowa, w południowej koło Zbiornika Mietkowskiego, a więc wzdłuż rzeki Bystrzycy. Cenne obszary tego siedliska występują także przy ujściach do rzeki Bystrzycy Czarnej Wody (przy Krobie-

lowicach) i Strzegomki (przy Samotworze). Lasy łągowe to typ siedliska wilgotnego, okresowo zalewanego wodami gruntowymi, lub rzecznyymi. Występujące na terenie Parku łągi rosną na glebach żyznych, czego rezultatem jest duża różnorodność gatunkowa, bogate runo i podszyt. Odcięcie siedliska leśnego od zalania powierzchniowego, np. poprzez budowę wałów, pogłębianie koryta cieków wodnych, powoduje przekształcanie składu gatunkowego w kierunku łągowości (pojawianie się zbiorowisk przejściowych). Niszczenie łągów spowodowała także budowa zbiornika zaporowego w Mietkowie, który zmienił reżim wodny rzeki Bystrzycy w jego dolnym biegu (brak naturalnych, okresowych wylewów powierzchniowych). W dolinach łągi wykształcone są głównie na madach, na których rosną dąb szypułkowy *Quercus robur*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, wiąz szypułkowy *Ulmus laevis*, wiąz pospolity *Ulmus minor*, klon polny *Acer campestre*, lipa drobnolistna *Tilia cordata*, grab zwyczajny *Carpinus betulus*, klon pospolity *Acer platanoides*, olsza czarna *Alnus glutinosa*, rzadziej topole i wierzby. Większa ilość drzew, jak grab czy lipa, jest cechą oznaczającą łągowość lasu. W warstwie krzewów często występują trzmielina pospolita *Euonymus europaeus*, dereń świdwa *Cornus sanguinea*, czy głóg dwuszyjkowy *Crataegus laevigata*, kalina koralowa *Viburnum opulus*, czeremcha zwyczajna *Padus avium*. Charakterystycznymi gatunkami roślin (bylinami) siedliska typu *Ficario-Ulmetum* są ziarnopłon wio-

senny *Ranunculus ficaria*, złoć żółta *Gagea lutea*, zawilec gajowy *Anemone nemorosa*, kokorycz pusta *Corydalis cava*, oraz z rodziny amarylkowatych śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*.

Dominującymi gatunkami grądów, w tym grądów wschodnioeuropejskich *Tilio-Carpinetum*, również występujących na terenie Parku są grab zwyczajny *Carpinus betulus*, dąb szypułkowy *Quercus robur* oraz lipa drobno-listna *Tilia cordata*. Ponadto w grądach możemy spotkać takie gatunki jak klon zwyczajny *Acer platanoides*, klon polny *Acer campestre* i klon jawor *Acer pseudoplatanus*. To liściaste siedlisko tworzy się na glebach gliniastych, świeżych lub średnio wilgotnych. Cenne siedliska grądowe spotkamy na południu miejscowości Kamionna, w pobliżu Samotworu, Milina, Krobielowic, a także między Ratyniem a Jarnołtowem we Wrocławiu. W podszyciu

przeważa leszczyna pospolita *Corylus avellana*, dziki bez czarny *Sambucus nigra*, dereń świdwa *Cornus sanguinea* i trzmielina brodawkowata *Euonymus verrucosus*. W żyznym runie leśnym znajdujemy takie gatunki roślin jak złoć żółta *Gagea lutea*, kokorycz pusta *Corydalis cava* oraz przede wszystkim śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*, występująca licznie na terenie Parku. W grądach rosną również zawilec

Grądy w dolinie Bystrzycy
fot. Jędrzej Gajowiak

Kopytnik pospolity
fot. Jędrzej Gajowiak

gajowy *Anemone nemorosa*, gajowiec żółty *Galeobdolon luteum*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, przylaszczka pospolita *Hepatica nobilis*, gwiazdnica wielkokwiatowa *Stellaria holostea*, barwinek pospolity *Vinca minor*, fiołek przedziwny *Viola mirabilis*.

W grądach rośnie także konwalia majowa *Convallaria majalis* (zaobserwowana m.in. między Skałką a Samotworem, w pobliżu Gniechowic, między Milinem a Mietkowem, a także w okolicach Jarnołtowa i Ratynia we Wrocławiu).

Śnieżyczka przebiśnieg (*Galanthus nivalis*) - Sztandarowym gatunkiem chronionym zbiorowisk roślinnych Parku jest śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis* – jest to gatunek z rodziny amarylkowatych, którego charakterystyczną cechą są liście odziomkowe odrastające z cebulki znajdującej się pod ziemią. Najczęściej spotykane są rośliny z dwoma liśćmi zielonymi, które są krótsze od łodygi.

Śnieżyczka przebiśnieg
fot. Ryszard Taran

ny z dwoma liśćmi zielonymi, które są krótsze od łodygi.

Na szczycie zielonej łodygi znajduje się pojedynczy kwiat zwisający na zielonej szypułce. Kwiat tworzą dwie podsadki zrosnięte ze sobą w pączku. Biały okwiat składa się z 6 okółek, w tym 3 wewnętrznych krótkich (z charakterystyczną zieloną plamką) i 3 zewnętrznych dłuższych. W środku znajduje się 6 pręcików. Owocem śnieżyczki jest żółtozielona torebka. Śnieżyczce nie szkodzą trudne warunki pogodowe, śnieg i lód, stąd jest jedną z pierwszych roślin kwitnących niekiedy jeszcze podczas kalendarzowej zimy (kwitnie od lutego do kwietnia). Roślina ta wymaga wilgotnych warunków oraz gleby o dużej zawartości próchnicy. Skupiska tej rośliny mogą sięgać nawet kilkaset tysięcy osobników. Roślina ta rozmnaża się zarówno wegetatywnie, jak i generatywnie. Istotną rolę w rozsiewaniu mają

mrówki, które zjadają przyczepione do nasion ciała tłuszczowe (elajosomy) i zostawiają samo nasiono. Ciekawostką jest także to, że kwiatostan śnieżyczki zamyka się na noc. Podobne zachowanie możemy spotkać podczas mroźniejszych okresów. Śnieżyczka zagrożona jest wyginięciem. W Polsce podlega ścisłej ochronie gatunkowej. Na wielkość populacji wpływa przede wszystkim wycinka lasów liściastych, a także jej przesadzanie do ogrodów, co ma negatywny wpływ na możliwości rozrastania populacji. Jest rośliną trującą. Kwiaty śnieżyczki zapylane są przez pszczoły. Roślina wabi je słodką wydzieliną i pyłkiem.

Na terenie Parku występują także zbiorowiska nieleśne silnie związane z naturalnymi i sztucznymi zbiornikami wodnymi, jak również ze starorzeczami. Gatunek rośliny wodnej z rodziny grzybieniovatych, częściowo chroniony – grąźel żółty *Nuphar lutea* tworzy zbiorowiska wraz z rdestnicą pływającą, wywłócznikiem czy spirodelą wielokozienową. Występowanie grąźela żółtego jest jednak zagrożone osuszaniem terenów, zanieczyszczeniem wód, regulacją rzek, brzegów, prostowaniem, odmulaniami i likwidowaniem zakoli rzek, a także nadmiernym użytkowaniem obrzeży wód przez turystów.

Zarastające starorzecze Bystrzycy
fot. Jędrzej Gajowiak

Warte podkreślenia są też zbiorowiska roślinne Zbiornika Mietkowskiego. Na częściowo osuszonym dnie zbiornika rozwija się grupa roślin jednorocznych (terofitów) z azotolubnym uczepem trójlistkowym *Bidens tripartitus* i rdestami.

Mając na uwadze, iż na terenie Parku położonego wzdłuż rzeki Bystrzycy, znajduje się kilka dużych i liczne małe zbiorniki wodne należy wspomnieć o roślinności szuwarowej tworzącej się na brzegach tych zbiorników oraz na rozlewiskach

między wałami. Są to zbiorowiska z szuwarem wielkoturzycowym i szuwarem wysokim (właściwym). Szuwary wysokie (oczerety) tworzone są przez takie zbiorowiska jak szuwar oczeretowy *Scirpetum lacustris*, szuwar trzcinowy *Phragmitetum communis* i szuwar szerokopalkowy *Typhetum latifoliae*. Szuwary wielkoturzycowe zwykle towarzyszą szuwarom właściwym, tworzone są przez zbiorowiska szuwaru mozgowego *Phalaridetum arundinaceae*, szuwaru kosaćcowego z kosaćcem żółtym *Iridetum pseudacori*, czy szuwaru turzycy błotnej *Caricetum acutiformis*.

Zbiorowiska nieleśne Parku to nie tylko zbiorowiska wodne, czy bagienne, to także cenne w większości zbiorowiska łąkowe tworzone przez:

- siedliskowe łąki świeże użytkowane ekstensywnie (łąki rajgrasowe (owsicowe) należące do zespołu *Arrhenatheretum medioeuropaeum*), z takimi gatunkami jak bodziszek łąkowy

Geranium pratense, przytulia pospolita *Galium mollugo*, rajgras wyniosły *Arrhenatherum elatius*, dzwonek rozpięchły *Campanula patula*, z traw: stokłosa miękka *Bromus hordaceus*, kupkówka pospolita *Dactylis glomerata*, wyczyńnic łąkowy *Alopecurus pratensis*, z roślin dwuliściennych m.in. chaber łąkowy *Centaurea jacea*, mniszek pospolity *Taraxacum officinale*. Obszary łąk zajmują m.in. północne i zachodnie tereny wsi Okulice i Czerńcyce.

- zmiennowilgotne łąki trzęślicowe *Molinion caeruleae*, wśród których występują czarcikęs łąkowy *Succisa pratensis*, sierpik barwierski *Serratula tinctoria*, krwiściąg pospolity *Sanguisorba officinalis*, trzęślica modra *Molinia caerulea*, goździk pyszny *Dianthus superbus*, koniopłoch łąkowy *Silaum silaus*. Łąki trzęślicowe na niewielkiej powierzchni występują

Łąka świeża jesienią
fot. Jędrzej Gajowiak

choćby na południe od wsi Milin.

Niewielką powierzchnię zajmują na terenie Parku murawy kserotermiczne z zespołu *Diantho-Armerietum* zlokalizowane w okolicach m.in. Maniowa Wielkiego. Gatunkiem charakterystycznym tego zespołu jest goździk kropkowany (*Dianthus deltoides*).

Goździk kropkowany
fot. Agnieszka Łętkowska

Na dobre wpisały się w krajobraz Parku tzw. czyźnie. Liczne są także gatunki roślin synantropijnych.

Czyźnie – to kilkogatunkowe zbiorowiska niskich krzewów, zwykle tworzonych przez głóg, tarninę, leszczynę. Znajdują się przy drogach, torowiskach, obszarach przemysłowych charakteryzujących się niską zasobnością gleb w składniki pokarmowe.

Rośliny synantropijne – są to rośliny, które powodują zmiany w naturalnym składzie gatunkowym roślin danego terenu. Ich pojawienie się i wielkość udziału w przyrodzie jest skutkiem działalności człowieka.

Do roślin synantropijnych z gatunku agriofitów (roślin obcego pochodzenia zadomowionych także na stanowiskach naturalnych) w Parku Krajobrazowym „Dolina Bystrzycy” zaliczamy m.in. niecierpka drobnokwiatowego (sprowadzony z Syberii w XIX w.). Zadomowił się on w różnych typach lasów. Jest popularnym gatunkiem roślin synantropijnych, którego rozwój wpływa niekorzystnie na występowanie rodzimego gatunku, niecierpka pospolitego (występuje przede wszystkim wzdłuż Bystrzycy) i nawłoci późnej (sprowadzonej do Europy z Ameryki Północnej w XVIII w. jako roślina ozdobna), zasiedlającej zarówno terytoria ruderalne tj. wysypiska śmieci, jak i wkraczającą w naturalne terytoria łąk i lasów. Rozległe stanowiska zaobserwowano wzdłuż Bystrzycy choćby między Kra-

skowem a Domanicami oraz między Kątami Wrocławskimi a Sadowicami. Innym gatunkiem spośród roślin synantropijnych jest dąb czerwony (został sprowadzony z Ameryki Północnej, jako gatunek pielęgnacyjny i ochronny), który wypiera rodzime gatunki dębów i rośnie od nich szybciej. Poza w/w roślinami introdukowanymi w PK „Dolina Bystrzycy” zaobserwowano również zespoły synantropijne z gatunku archeofitów (roślin, które zadomowiły się przypadkowo, zwykle tworzą osobne siedliska roślin synantropijnych). Są to m.in. zespoły żmijowca zwyczajnego *Echium vulgare*, nostryka białego *Melilotus albus*, nostryka żółtego *Melilotus officinalis*, który występuje w pobliżu Zbiornika Mietkowskiego, zespół serdecznika zwyczajnego *Leonurus cardiaca*, łopianu pajęczynowatego *Arctium tomentosum*, występujący głównie na terenach zabudowanych. Synantropizacja siedlisk naturalnych poprzez wypieranie gatunków rodzimych doprowadza do pogorszenia jakościowego tych siedlisk, co wpływa niekorzystnie na walory przyrodnicze Parku.

Rośliny i grzyby

Cenne gatunki roślin chronionych jak śnieżyczka przebiśnieg, czosnek niedźwiedzi, konwalia majowa, kopytnik pospolity, lilia złotogłów związane są z dolinny charakterem Parku.

Żyzne gleby, świeże siedliska leśne umożliwiają rozwój cennych gatunków objętych ochroną całkowitą (m.in. lilia złotogłów, śnieżyczka przebiśnieg, śnieżyca wiosenna, czy kosaciec syberyjski i mieczyk dachówkowaty związane z półnaturalnymi siedliskami łąk trzęślicowych), bądź częściową (grąźel żółty, kopytnik pospolity, czosnek niedźwiedzi czy konwa-

Lilia złotogłów

fot. Radosław Sosnowski

lia majowa). Skupiska cennych roślin znajdują się nieopodal Jarnołtowa, Kątów Wrocławskich i Zbiornika Mietkowskiego.

Śnieżyca wiosenna (*Leucoium vernum*) – to krewniak z rodziny amarylkowatych najpopularniejszej rośliny Parku jaką jest śnieżyczka przebiśnieg. Zaliczona jest w Polskiej Czerwonej Księdze Roślin do kategorii VU tj. narażonych na wyginięcie. Śnieżyca jest gatunkiem charakterystycznym dla gór, rzadko widywana na nizinach, stąd jej bardzo nie-liczne występowanie na terenie Parku stanowi jego cenny walor przyrodniczy. Nazwa rośliny pochodzi od greckich słów *leucon* i *ich* oznaczających białego fiołka. Można ją spotkać w lasach łągowych oraz na wilgotnych łąkach, przeważnie w dużych populacjach. Śnieżyca wiosenna jest jedną z najwcześniej kwitnących roślin. Nawet już w lutym spod śniegu wschodzą białe dzwonicowate, zwisające kwiaty umieszczone na szczycie łodygi o wysokości do 30 cm. Zapylane są głównie przez pszczoły. Rozmnaża się wegetatywnie, przez cebulki oraz przez nasiona roznoszone przez mrówki. Cała roślina jest lekko trująca. Zawarte w niej alkaloidy – galantamina i leukoina mogą być przyczyną mdłości, wymiotów i zaburzeń pracy serca.

Śnieżyca wiosenna
 fot. Jędrzej Gajowiak

Pośród roślin objętych częściową ochroną gatunkową znajdziemy m.in. czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* i bluszcz pospolity *Hedera helix*.

Czosnek niedźwiedzi (*Allium ursinum*) - jest to gatunek rośliny z rodziny amarylkowatych, podrodzina czosnkowe (*Alliaceae*). Czosnek niedźwiedzi występuje w miejscach zacienionych i wilgotnych. Liczne populacje znajdują się głównie w Sudetach i Karpatach, ale także można

Czosnek niedźwiedzi
fot. Ryszard Taran

je znaleźć w Polsce północnej a także w P.K. „Dolina Bystrzycy”. Kwitnie od kwietnia do czerwca. Czosnek osiąga wysokość do 30 cm. Roślina ta ma zdolność do samozapylenia (żeński słupek niezapyłony wygina się dotykając męskich pręcików). Łodyga jest bezlistna, liście odziomkowe w liczbie 2 (rzadko 1 lub 3 liście dla pojedynczej rośliny). Na końcu łodygi znajduje się kwiatostan, który tworzą od 10 do 25 kwiatów. Każdy z nich otoczony jest sześcioma białymi okrywkami. Z liści emanuje silny zapach czosnku. Zagrożeniem występowania czosnku jest m.in. przekształcanie sztuczne (przebudowywanie) lasów liściastych na iglaste.

Bluszcz pospolity
fot. Jędrzej Gajowiak

Bluszcz pospolity (*Hedera helix*) – jest to gatunek z rodziny araliowatych, jako jedyny przedstawiciel tej rodziny wśród roślin występujących naturalnie w Polsce, w której podlega ochronie gatunkowej. Oprócz łatwo dostrzegalnej funkcji ozdobnej bluszczu w parkach, cmentarzach, pałacach, roślina ta ma także zastosowanie w lecznictwie, kosmetyce i przemyśle miodowym. Bluszcz pospolity to gatunek wiecznie zielonego pnącza, odpornego na niskie temperatury, który po zasiedleniu na danym terenie uniemożliwia rozwój innym roślinom ruina, dlatego niekiedy uważany jest za chwast (roślina inwazyjna). Spore skupiska tej rośliny można spotkać choćby w Kątach Wrocławskich, Domaniach, Jurzycach przy pałacu, czy w Krobielowicach.

Na terenie Parku rośnie szereg gatunków grzybów jadalnych, wśród których flagowiec olbrzymi *Meripilus giganteus* należy jednak do gatunków chronionych. Innym ciekawym gatunkiem grzyba jadalnego jest sromotnik bezwstydnny *Phallus impudicus*, zwany również słupakiem cuchnącym czy śmierdziakiem. Sromotniki swoim zapachem ściągają muchy, które pomagają mu w rozsiewaniu zarodników. Oprócz w/w grzybów jadalnych na terenie Parku spotkamy również jednego z największych grzybów w Polsce – żagwie łuskowatą *Polyporus squamosus*, zwanej wielką hubą. Ten gatunek z rodziny żagwiowatych rośnie na żywych (pasożytnictwo) i obumierających pniach drzew, głównie liściastych (buk, klon, jesion); występuje na nich niemal przez cały rok.

Żagiew łuskowata
 fot. Stomasz77, arch.
 Wikimedia commons

Zwierzęta

Fauna Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” to przede wszystkim wielogatunkowość ptaków (stwierdzono występowanie aż 188 gatunków) i owadów. Z uwagi na bogactwo tych pierwszych na terenie Zbiornika Mietkowskiego utworzono obszar Natura 2000 pod nazwą: „Zbiornik Mietkowski”. Znaczna część ptaków wodnych i wodno-błotnych to ptaki, które budują gniazda lęgowe na obszarze zbiornika (głównie gatunki rybitw i mew).

Bocian biały
 fot. Jędrzej Gajowiak

Śmieszka
fot. Marek Kosiński

Stwierdzono także występowanie ptaków, które zatrzymują się na zbiorniku w trakcie sezonowej migracji. Najpopularniejszymi gatunkami ptaków Zbiornika Mietkowskiego są śmieszka *Chroicocephalus ridibundus*, perkoz dwuczuby *Podiceps cristatus*, gęś zbożowa *Anser fabalis*, rybitwa rzeczna *Sterna hirundo*, krzyżówka *Anas platyrhynchos* czy mewa białogłowa *Larus cachinnans*.

W zbiorowiskach leśnych, łąkowych i na terenach zabudowanych możemy spotkać pospolite gatunki ptaków jak: zięba, bogatka, modraszka, kowalik, mazurek, szpak, pierwiosnek, kos, pleszka, skowronek, dymówka, oknówka, kopciuszek, dzięcioł czarny czy bocian biały. Na obszarze Parku występują też gatunki niezwykle cenne, jednak rzadko spotykane jak bocian czarny, srokosz, kuliczek piskliwy. Niektóre gatunki ptaków występujące na terenie Parku zaliczono w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt do gatunków wysokiego ryzyka zagrożenia wyginięcia (np. kulik wielki *Numenius arquata*), czy do gatunków niższego ryzyka, ale bliskie zagrożenia (np. rybitwa białoczelna *Sternula albifrons*).

Dzięcioł duży (*Dendrocopos major*) – najliczniejszy z dzięciołów występujących na terenie Polski. Można go spotkać we wszystkich rodzajach lasów, przez cały rok. Zamiast śpiewu bębni dziobem w korę drzewa czym oznajmia, że zajął terytorium. Dźwięk ten w postaci krótkich serii uderzeń ma również przywabiać samice. Często mylony jest z dzięciołem średnim. U dzięcioła dużego występuje ciągły czarny rysunek na szyi, u dzięcioła średniego jest on przerwany. Samce dzięciołów dużych i średnich mają czerwoną czapkę na głowie, samice czarną. Dzięcioły żyją głównie w starych lasach, żywią się owadami wydobywanymi spod kory, przyklepiając je do języka. W Polsce gatunek ten objęty jest ochroną ścisłą.

Drugą dużą grupą zwierząt zajmują owady. Niezwykle cennym rzędem stawonogów są motyle, które odgrywają istotną rolę w procesie zapylania roślin łąkowych Parku. Wśród cennych gatunków możemy wyróżnić takie motyle jak paź królowej *Papilio machaon* i mieniak strużnik *Apatura ilia*, czerwończyk nieparek *Lycaena dispar*, przeplatka maturalna *Euphydryas maturna*. Wśród chrząszczy, szczególnie istotne są chronione gatunki występujące w lasach liściastych (stare drzewostany dębowe) - kozioróg dębosz *Cerambyx cerdo*, pachnica dębowa *Osmoderma eremita* czy jelenek rogacz *Lucanus cervus*.

Wśród ssaków licznie na terenie Parku występują lisy *Vulpes vulpes* – ssaki drapieżne, które polują zwykle w nocy. Mają lepiej od psa rozwinięty słuch i węch. Dzięki spadkowi popytu na futra z lisa, jego populacja coraz bardziej rośnie. Równie popularny ssak Parku to sarna *Capreolus capreolus*, zaliczana jak lis to gatunków łownych. Między Skalką a Jurczycami spotkać możemy gatunek chroniony wydry europejskiej z rodziny łasicowatych *Lutra lutra*. Jej występowanie możliwe

Lis
fot. Marek Kosiński

Sarna
fot. Jędrzej Gajowiak

Bóbr europejski
fot. Marek Kosiński

jest dzięki dużej zasobności rzeki Bystrzycy w ryby. Oprócz w/w ssaków występują także popularne bóbr europejski, dzik, kuna domowa, jeleń, czy wiewiórka ruda. Osobnym rzędem ssaków są nietoperze (rząd *Chiroptera*). Ten nocny łowca zamieszkuje w okresie letnim od lutego do października strychy starych domów, kościołów, ruiny starych pałaców, domostw. Teren Parku zamieszkują m.in. nocek duży *Myotis myotis*, mopek *Barnastrellua barbastrellus*, Nocek Natterera *Myotis nattereri*.

Należy także wspomnieć o chronionych gatunkach płazów oraz gadów występujących w Parku, są to m.in.: z rzędu bezogonowe: żaba trawna *Rana temporaria*, żaba wodna *Rana esculenta*, żaba jeziorowa *Rana lessonae*, żaba moczarowa *Rana arvalis*, grzebiuszka ziemna *Pelobates fuscus*, ropucha szara *Bufo bufo*, kumak nizinny *Bombina bombina*, rzekotka drzewna *Hyla arborea*, z ogoniastych: traszka zwyczajna *Lissotriton vulgaris*, traszka grzebieniasta *Triturus cristatus* oraz gady jak: jaszczurka zwinka *Lacerta agilis*, czy padalec *Anguis fragilis*. Często spotykany jest również gatunek węża zwany zaskrońcem *Natrix natrix*.

Piskorz

fot. George Chernilevsky,
arch Wikimedia commons

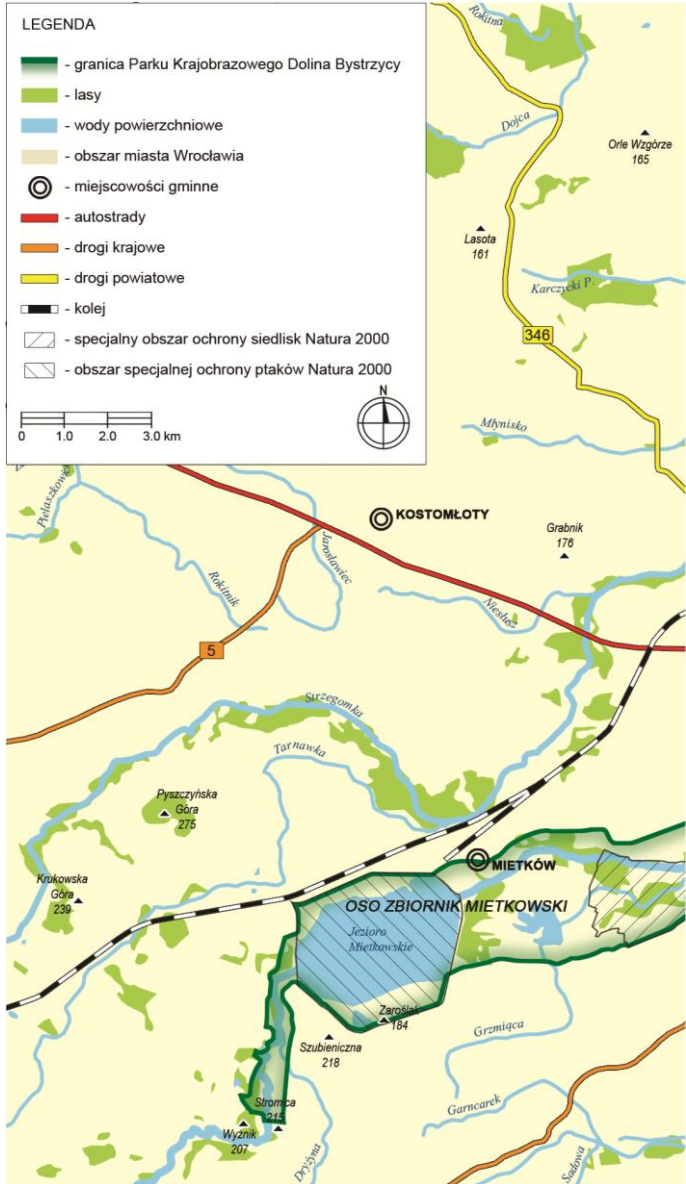
W rzece Bystrzycy i Strzegomianki stanowiącej jej dopływ, stwierdzono występowanie takich gatunków ryb jak okoń, płoć, kiełb, ciernik, szczupak, śliz i sandacz oraz leszcz. Z gatunków całkowicie chronionych, także poza okresami tarła występuje różanka *Rhodeus sericeus* oraz piskorz *Misgurnus fossilis*.

Formy ochrony przyrody

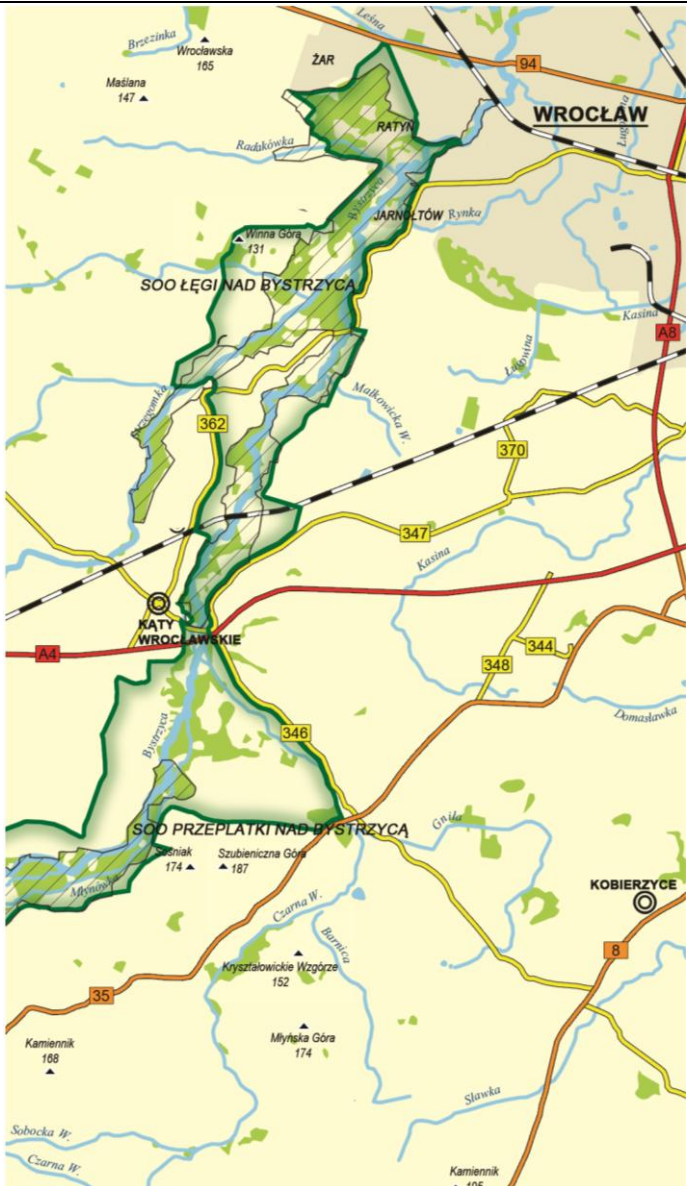
Obszar Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” stanowi niezwykle ważny, z punktu widzenia możliwości migracji gatunków, korytarz ekologiczny łączący obszar Sudetów z doliną Odry. Między innymi dlatego na terenie Parku utworzo-

no dwie inne formy ochrony przyrody. Jedną z nich są obszary Natura 2000 powoływane na podstawie Dyrektywy Ptasiej (dyrektywa 2009/147/WE z 30 listopada 2009 w sprawie ochrony dzikiego ptactwa) i Siedliskowej (Dyrektywa 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory). W ramach Dyrektywy Ptasiej na terenie Parku utworzono obszar OSO (specjalnej ochrony ptaków) pod nazwą „Zbiornik Mietkowski” i nadano numer PLB 020004. Obszar ten został zatwierdzony Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 12 stycznia 2011r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków (Dz. U. z dnia 04 lutego 2011r., Nr 25, poz. 133). W ramach Dyrektywy Siedliskowej (SOOS ochrona siedlisk) utworzono obszary pod nazwą „Łęgi nad Bystrzycą” o numerze PLH020103 oraz „Przeplatki nad Bystrzycą” o numerze PLH020055. W/w obszary zostały zatwierdzone decyzją Komisji Europejskiej.

Obszary Natura 2000 – powoływane są na podstawie prawodawstwa polskiego (ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody) oraz Unii Europejskiej, tj. Dyrektywy 2009/147/WE z 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, stanowiącej wersję skonsolidowaną wcześniejszej dyrektywy EWG 79/409/EWG z 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dziko żyjących ptaków (tzw. Dyrektywa Ptasia) oraz Dyrektywy 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (potocznie zwanej Dyrektywą Siedliskową lub Habitatawą). Na tej podstawie określane są obszary, ważne w skali europejskiej, ze względu na występujące tam gatunki ptaków, a także gatunki roślin i zwierząt oraz typy siedlisk przyrodniczych, dla których państwa członkowskie zobowiązane są powołać obszary ich ochrony – obszary Natura 2000 (obszary specjalnej ochrony ptaków – OSO oraz specjalne obszary ochrony siedlisk – SOO). Państwa członkowskie zobowiązują się chronić te tereny przez ścisłą ochronę gatunkową. Obszary te są przedmiotem zainteresowania Unii podlegając gospodarczemu użytkowaniu, które jednak może wymagać kontroli. Obszary Natura 2000 są oznakowane dużymi literami określającego państwo, w którym znajduje się ostoja, litera H lub B, zależnie

Mapa form ochrony przyrody w granicach Parku Krajobrazowego

„Dolina Bystrzycy” (wyk. Urszula Krajewska)

od dyrektywy na mocy której obszar ochrony został powołany (*H* – *habitat* – dyrektywa siedliskowa, *B* – *bird* – dyrektywa ptasia) oraz cyframi, oznaczającymi numer ostoi np. PLH 020005.

Specjalny obszar ochrony siedlisk Natura 2000 – „Łęgi nad Bystrzycą” (kod obszaru PLH020103) – obejmuje swym zasięgiem północną część Parku, część miasta Wrocław (z lasem Ratyńskim), część gminy Kostomłoty, Miękinia i Kąty Wrocławskie. Głównymi typami siedlisk przyrodniczych są lasy łąkowe (kod siedliska 91E0, 91F0), grądy subkontynentalny (kod siedliska 9170), jak i łąki świeże użytkowane ekstensywnie – trzęślicowe (kod siedliska 6410) i selernicowe (kod siedliska 6440). Na tym obszarze znajdujemy wiele gatunków z listy – załącznika nr II Dyrektywy Siedliskowej, jak przeplatka matura *Hypodryas maturna*, pachnica dębowa *Osmoderma eremita*, różanka – *Rhodeus sericeus amarus*, piskorz *Misgurnus fossilis*, traszka grzebienista *Triturus cristatus*, kumak nizinny *Bombina bombina*, mopek *Barbastella barbastellus*, nocek duży *Myotis myotis*, wydra europejska *Lutra Lutra*. Z ptaków stwierdzono występowanie zimorodka *Alcedo atthis*, bociana czarnego *Ciconia nigra*, derkacza *Crex crex*, dzięcioła średniego *Dendrocopos medius*, dzięcioła dużego *Dryocopus martusi*, muchołówki białoszyjej *Ficedula albicollis* czy kani rudej *Milvus milvus*.

Specjalny obszar ochrony siedlisk Natura 2000 – „Przeplatki nad Bystrzycą” (kod obszaru PLH020055) – zajmuje powierzchnię 834,6 ha. Ten obszar chronionej przyrody, którego granice wyznaczają miejscowości Maniów, Okulice, Czerńczyce, Zachowice, (las za Zachowicami), Kamionna, Milin. Obszar

Przeplatka matura
 fot. Mp z fi, arch. Wikimedia commons

utworzony przede wszystkim celem ochrony motyla dziennego przeplatki maturna *Euphydryas maturna*, który zasiedla obrzeża łągów, wiązowo-jesionowych i olszowo-jesionowych, które występują na tym obszarze.

Ponadto stwierdzono występowanie innych cennych motyli jak modraszka nausitous *Phengaris nausithous* i modraszka telejus *Phengaris teleius*, które pomimo, iż są pasożytami dla mrówek z gatunku wścieklica zwyczajna *Myrmica rubra* podlegają ochronie gatunkowej. Stwierdzono występowanie także nietoperzy - nocka dużego *Myotis myotis* i mopka *Barbastella barbastellus*.

Obszar specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 – „Zbiornik Mietkowski” (kod obszaru PLB020004) – jest to obszar zajmujący 1193.9 ha. Zbiornik w Mietkowie został wybudowany w celach retencyjnych, ma chronić przed nadmiernym wezbraniem rzeki Bystrzycy, służy także jako żwirownia. Urządzenia wodne zamontowane na zbiorniku umożliwiają regulację poziomu rzeki Bystrzycy. Zbiornik ten z czasem stał się ostoją cennych gatunków ptaków. Dzięki okresowemu obniżaniu poziomu wód teren zbiornika staje się żerowiskiem ptaków siewkowych takich jak śmieszka, kulik wielki, sieweczka, rybitwy. Nierówne dno zbiornika powstałe wskutek prowadzenia prac przy pozyskiwaniu żwiru zyskuje przy obniżaniu wód tworzeniem wysp, które stają się siedliskiem także gniazdowania w/w gatunków.

Jak wskazuje wykonana na potrzeby powołania obszaru Natura 2000 inwentaryzacja przyrodnicza na terenie zbiornika występują gatunki ptaków wymienione w Załączniku nr I Dyrektywy Ptasiej jak rybitwa białoczelna *Sterna albifrons*, czy łączak *Tringa glareola*, jak również w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt jak np. ohar *Tadorna tadorna*. W okresach letnich spotkać możemy tu także gatunki bardzo liczne jak gęś zbożowa *Anser fabalis* (ok. 65 000 osobników, która licznie również przebywa zimą, gdyż zbiornik na tą porę roku nie zamarza całkowicie), gęś białoczelna *Anser albifrons* (do 5000 osobników), mewa czarnogłowa *Larus melanocephalus*, rybitwa rzeczna *Sterna hirundo*, śmieszka *Chroicocephalus ridi-*

bundus, rzadziej perkoz dwuczuby *Podiceps cristatus*, płaskonos *Anas clypeata*, czy derkacz *Crex crex*.

Płaskonos *Anas clypeata* – to ptak należący do rodziny kaczkowatych, rzędu blaszkodziobe, którego charakterystyczną cechą jest spłaszczony w kształcie łopatki dziób. Ubarwienie samca może być na pierwszy rzut oka mylone

Płaskonos
fot. Zbigniew Ostaniewicz

z samcem kaczki krzyżówki, z uwagi na zielonkawą głowę i szyję. Przyglądając się uważnie dostrzeżemy różnice w ubarwieniu piersi, u krzyżówki jest rdzawa, u płaskonosą biała, jak również u krzyżówki kolor dzioba jest żółty, u płaskonosą czarny. Samiec krzyżówki posiada także rozpoznawalną białą opaskę na szyi. Samice również przypominają jasnobrązowe samice krzyżówek.

W przypadku samic najbardziej rozpoznawalną cechą odróżniającą jest kształt i kolorystyka dzioba. Niezwykły dziób płaskonosy służy mu do filtracji wody. Ptaki te żywią się roślinami wodnymi, larwami owadów, zanurzając głowę pod wodę w celu przeszukiwania dna. Nadmiar zebranej wody jest usuwany za pomocą blaszek rogowych znajdujących się po bokach dzioba. Blaszkki te umożliwiają także zatrzymanie zebranego pokarmu. Płaskonosy są trudne do zaobserwowania, większość czasu spędzają w swoim ulubionym środowisku mokradeł, podmokłych łąk, dodatkową trudnością jest fakt, iż nie zostają na zimę w Polsce. Osuszanie mokradeł i łąk stanowi znaczące zagrożenie występowania tego i tak już rzadkiego cennego ptaka, podlegającego ochronie gatunkowej (wymieniony również w Dyrektywie Ptasiej).

Ohar *Tadorna tadorna* – to ptak z rodziny kaczkowatych (rząd blaszkodziobe), niezwykle rzadki, jednakże widywany na terenie Zalewu Mietkowskiego (głównie podczas migracji, która zaczyna się już pod koniec sierpnia, jednakże ostatnie ohary można jeszcze spotkać w ciepłym listopadzie). Samiec ohara charakteryzuje się bardzo widoczną, czerwoną naroślą na dziobie. Kolorystycznie zaznaczona jest czarna głowa i szyja, oraz czarno-białe upierzenie. Zarówno samiec jak i samica posiadają rdzawy pas na piersi. Ohar należy do zagniazdowników, których cechuje zdolność piskląt do samodzielnego poszukiwania jedzenia i przebywania poza gniazdem tuż po wykluciu. Ohar jest ptakiem stadnym, lubi łączyć się w grupy, szczególnie i ciekawe w tym względzie zjawisko można zaobserwować przy pilnowaniu piskląt. Kilkoma pisklętami różnych matek opiekuje się jeden samiec. Również po okresie opieki, gdy samiec i samica odlatują na pierzowiska (naturalna czynność ptaków zmiany upierzenia po okresie lęgowym, sterowana hormonalnie), młode skupiają się w grupy. Cechy ohara pozwoliły zaliczyć go do grupy (plemienia) nazwanego kazarkami (oprócz oharów znajdują się tam m.in. magelanki z rodzaju *Chloephaga*, gęsiówki z rodzaju *Neochen*). Kazarki charakteryzują się m.in. podobnym upierzeniem samicy i samca, gniazdowaniem w dziupli lub norze, sprawnym chodem dzięki długim nogom, a także tym, że pisklętami opiekują się samiec i samica.

Ohar

fot. Zbigniew Ostaniewicz

Pośród pozostałych obowiązujących form ochrony przyrody na obszarze Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” zlokalizowano jeszcze kilka pomników przyrody.

Pomnik przyrody – forma ochrony pojedynczych tworów przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupień o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie. Ochroną w postaci pomników przyrody ożywionej mogą zostać objęte pojedyncze stare okazy krzewów, drzew, grup i aleje drzew, a w postaci pomników przyrody nieożywionej głazy narzutowe, źródła, wywierzyska, wodospady, jary, wystąpienia skalne, jaskinie i inne twory przyrody nieożywionej. Na koniec 2012 r. w Polsce ustanowionych było 36316 pomników przyrody.

Tą formą ochrony objęto na terenie Parku dęby szypułkowe *Quercus robur*, znajdujące się niedaleko miejscowości Maniów, w pobliżu starego koryta rzeki Bystrzycy (pomnik utworzono w 1983 r. na podstawie rozporządzenia Wojewody Dolnośląskiego). Chroniona jest również grupa 5 dębów rosnących w Maniowie, wzdłuż wału powodziowego, przy starym korycie rzeki Bystrzycy (pomnik utworzono w 2002 r.), buk pospolity w odmianie czerwonołistnej *Fagus sylvatica* ‘*Purpurea*’ oraz sosna wejmutka *Pinus strobus* rosnące w parku w miejscowości Okulice w pobliżu młyna i zamku (pomniki utworzone w 1978 r.). Natomiast we Wrocławiu-Jarnołtowiu nad rzeką Bystrzycą, na końcu ulicy Jarnołtowskiej rośnie grupa czterech okazałych, chronionych wiązów szypułkowych *Ulmus laevis* (pomnik utworzony w 1999 r. uchwałą Rady Miejskiej Wrocławia).

Z DZIEJÓW – WALORY KULTUROWE

Historia regionu

Po ociepleniach klimatu i wycofaniu się lądolodu ok. 11800-11000 lat temu krajobraz obszaru znajdującego się w dzisiejszych granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” ulegał stopniowym przemianom. Najpierw zaczęła pojawiać się roślinność tundry, następnie na skutek coraz wyższych temperatur obszary leśne. Na obszarach porośniętych przez lasy rozpoczął się proces glebotwórczy. Jednocześnie kształtowała się sieć rzeczna, w tym dzisiejsza dolina Bystrzycy. Powstała rzeka swobodnie meandrowała i wcinała się w podłoże. W wyniku zalewania terenów w jej dolinie zaczęły powstawać żyzne gleby. W ślad za lasami tundrowymi pojawiły się także zwierzęta oraz pierwsze grupy zbieraczy i myśliwych, polujących głównie na renifery. Dogodne warunki fizjograficzne sprawiły, że na terenach w dolinie Bystrzycy szybko zaczęli pojawiać się pierwsi osadnicy. W okresie paleolitu (do ok. 8 tys. lat p.n.e.) i mezolitu, datowanego na lata 8000-5500 p.n.e., były to ludy koczownicze, które nie budowały stałych osiedli. Stopniowo zmieniał się jednak w tym czasie sposób gospodarowania człowieka – ludność coraz częściej pozostawała w dotychczasowych siedzibach, dostosowując się do życia w środowisku wodno-leśnym.

Dopiero przybycie poprzez Bramę Morawską oraz Kotlinę Kłodzką ok. połowy VI tysiąclecia p.n.e. nowych ludów z południa Europy rozpoczęło na tych ziemiach końcową fazę epoki kamienia – neolit. Polowanie na zwierzęta, łowienie ryb oraz zbieractwo nie było już jedynym sposobem zdobywania pożywienia. Zostało uzupełnione uprawą roli oraz chowem zwierząt, czyli produkcją żywności. Uprawiano głównie pszenicę, jęczmień, proso, groch i soczewicę, a hodowano przede wszystkim kozy i owce, ale także świnie i bydło. Istniejące lasy karczowano lub wypalano w celu uzyskania nowych terenów pod uprawę. Poznano także nowe sposoby wykorzystania surowców skalnych i obróbki kamienia. Ten okres nazwany rewolucją neolityczną przyniósł nie tylko fundamentalne zmiany

gospodarze, ale również społeczne. Taki typ gospodarki wymagał od ludzi budowania stałych osiedli, przynajmniej od okresu siewu do zbiorów. Osiedla lokowano głównie w sąsiedztwie cieków wodnych, na żyznych glebach. Początkowo, w okresie kultury ceramiki wstęgowej rytej trwającej do ok. 4700 r. p.n.e. stawiano wielorodzinne, długie domy o konstrukcji słupowej. Z tego właśnie czasu pochodzą najstarsze ślady osadnictwa odnalezione na terenie Parku – osada w Gniechowicach. Później w trakcie trwania kultury ceramiki wstęgowej kłutej powstawały domy na planie trapezu, wokół których pojawiały się jamy gospodarze. Na kolejny okres kultury pucharów lejkowatych, będący czasem przejścia między neolitem a epoką brązu, datowane są inne znaleziska z okolic Krobielowic, Kamionnej i Małkowic. U schyłku neolitu pojawiła się ludność napływająca ze wschodu, reprezentująca kulturę ceramiki sznurowej.

Epoka brązu datowana jest na obszarze Dolnego Śląska na lata 2300-700 p.n.e. Również w tej epoce obszar położony w granicach Parku był zaludniony, o czym świadczą liczne ślady osadnictwa z tego okresu, odnalezione m.in. w Gniechowicach, Krobielowicach, Kamionnej, Maniowie, Piławie i Skalce. W trakcie pierwszych siedmiuset lat trwania epoki brązu rozwijała się kultura unietycka, związana z ośrodkami wydobywania i przetwórstwa miedzi na ziemiach w dorzeczu Dunaju. Od ok. 1600 r. p.n.e. zaczęła rozwijać się kultura przedłużycka. Charakterystyczne dla tego okresu było tworzenie kurhanów szkieletowych i chowanie zmarłych wraz z przedmiotami z brązu. Po ok. 300 latach pochówki szkieletowe coraz częściej zastępowano ciałopaleniami, co dało początek kulturze pól popielnicowych i jej polskiej odmianie – kulturze łużyckiej. Trwała ona aż do ok. 400 r. p.n.e. obejmując także najmłodszą epokę żelaza – okres halsztacki (od 700-400 r. p.n.e.), na który datowanych jest najwięcej znalezisk archeologicznych w dolinie Bystrzycy – głównie ślady osad oraz ceramika – w okolicy Krobielowic, Gniechowic, Romnowa, Piławy, Maniowa, Milina i Mietkowa. W związku ze zwiększeniem liczby ludności zajmowano tereny o gorszych glebach. Większość osad w tym czasie miały niewielkie rozmiary – z reguły kilkanaście domów

o konstrukcji słupowej, choć powstawały też duże grody mające funkcję centrów plemiennych. Wraz z początkiem epoki żelaza stopniowo zmiane ulegał surowiec wykorzystywany do produkcji narzędzi i broni.

Po ok. 900 latach rozwoju, pod koniec okresu halsztackiego, kultura łużycka zaczęła stopniowo zanikać. Wiązało się to m.in. z najazdami Scytów z południa Europy oraz przybyciem w IV w p.n.e. Celtów z doliny Renu. Rozpoczął się wtedy okres lateński (przedrzymski). Wraz z osiedleniem Celtów na ziemi śląskiej żelazo stało się coraz bardziej powszechne, o czym świadczą znaleziska w grobach celtyckich – sztylety, groty włóczni i ozdoby. Oprócz żelaza upowszechnili oni także koło garncarskie oraz wprowadzili nowe techniki uprawy roli. Od początku I w. n.e. coraz silniejsze stawały się wpływy rzymskie. Na terenach w dolinie Bystrzycy pojawiła się ludność kultury przeworskiej, która do V w. n.e. całkowicie wyparła z tego obszaru Celtów. Osady z tego okresu odkryto w Krobielowicach, Gniechowicach, Romnowie, Maniowie, Skałce i Małkowicach. W okresie wędrówki ludów obszar całego Dolnego Śląska się wyludnił.

Dopiero na połowę VII w. n.e. datuje się przybycie na te tereny pierwszych Słowian, którzy swoje siedziby mieli we wschodniej i południowej Europie. Badania archeologiczne jako najstarszy z tego okresu wskazują gród w Gniechowicach z VIII-IX w. Wśród słowiańskich plemion największe tereny zajmowali Ślężanie, którzy zasiedlali obszary w okolicach Wrocławia, Ślęzy i Niemczy. Geograf Bawarski datowany na 845 r. wymienia 15 grodów, które należały do plemienia Ślężan. Ludność zamieszkiwała kwadratowe lub prostokątne domy skupiające się wokół grodów obronnych. Podstawą ich życia nadal było rolnictwo, o czym świadczą m.in. licznie odnajdowane kamienie żarnowe. W IX w. obszar doliny Bystrzycy znalazł się prawdopodobnie pod zwierzchnictwem państwa wielkomorawskiego, kiedy po 885 r. poprzez Kotlinę Kłodzką zajęto Dolny Śląsk, do jego upadku na początku X w. w wyniku najazdu koczowniczych plemion węgierskich. Około połowy tego stulecia obszar zajmowany przez plemię Ślężan znalazł się pod panowaniem czeskim, a następnie został włączony

w 990 r. w tworzone przez Mieszka I państwo polskie. W jego granicach Śląsk pozostał do 1034 r., kiedy w wyniku najazdu księcia Brzetysława został znów przyłączony do Czech. Za sprawą Kazimierza Odnowiciela w 1054 r. powrócił w granice państwa polskiego. Najstarszymi dowodami bytności człowieka w dolinie Bystrzycy z okresu wczesnego średniowiecza są grodziska w Milinie z X-XI w., stanowiące obecnie kilkumetrowe wzniesienie zlokalizowane w lesie przy drodze z Milina do Mietkowa, oraz pochodzące z XI-XII w. grodzisko w Gniechowicach. Nieco młodszy jest obiekt w Maniowie o czworobocznym kształcie otoczonym podwójną fosą oraz pozostałości grodziska w Kątach Wrocławskich. Oba datowane są na XIII-XIV w.

Po śmierci Bolesława Krzywoustego w 1149 r. weszła w życie tzw. ustawa sukcesyjna, na mocy której każdy z synów króla otrzymał osobną dzielnicę, a władzę zwierzchnią sprawował najstarszy z rodów Piastów. Okres rozbicia dzielnicowego trwał do 1335 r. Władzę nad Śląskiem objął Władysław II Wygnaniec – książę senior. Panował on jednak zaledwie siedem lat, gdyż musiał uciec do Niemiec, na skutek buntu swoich braci. Zwierzchnictwo nad Śląskiem przejął jego młodszy brat – Bolesław IV Kędzierzawy. Panował on na tych ziemiach do 1163 r., kiedy powrócili z wygnania synowie Władysława II. Starszy z nich Bolesław I Wysoki przejął naczelną władzę, co nie spodobało się młodszym braciom. Spory pomiędzy nimi doprowadziły do wydzielenia kasztelanii, gdzie władzę sprawowali poszczególni bracia.

Bolesław I Wysoki rozpoczął szeroką akcję osadniczą na Dolnym Śląsku, która zaczęła się od sprowadzenia do Lubięża Cystersów. Dokument lokacyjny klasztoru zawierał program kolonizacyjny, w myśl którego nowe osady zakładano w oparciu o miejscową ludność słowiańską oraz zapraszanych osadników z ziem niemieckich, głównie z Miśni i Łużyc. Nadawano im specjalny immunitet, który zachęcał do pozostania na ziemiach śląskich. Akcja kolonizacyjna była następnie prowadzona przez następcę Bolesława I – Henryka I Brodatego oraz jego syna Henryka II Pobożnego. Trzy lata po jego śmierci w bitwie pod Legnicą w 1241 r. nastąpił podział księstwa śląskie-

go między jego synów. W wyniku podziału kolonizację w księstwie wrocławskim kontynuował Henryk III Biały, a od 1273 r. jego syn Henryk IV Prawy. Południowa część ziem położonych w dzisiejszych granicach Parku po powstaniu w 1290 r. księstwa świdnicko-jaworskiego i przyłączeniu do niego w 1296 r. okręgu sobóckiego oraz kąckiego znalazła się w jego granicach. Władzę nad księstwem sprawował Bolko I Surowy, zwany świdnickim, który po śmierci Henryka V Grubego przejął opiekę nad jego trzema młodymi synami – Bolesławem III, Henrykiem VI oraz Władysławem, a także tymczasowe zwierzchnictwo nad księstwem wrocławsko-legnickim.

Większość ośrodków osadniczych w dolinie Bystrzycy powstała w XIII w. podczas rządów wymienionych władców. Najstarszymi wsiami w granicach Parku są Domanice, po raz pierwszy wymieniane w 1193 r. pod nazwą *Demano* i w 1223 r. pod nazwą *Dmanz* jako majątek klasztorny należący do augustianów z Wrocławia. W tych samych latach wzmiankowany jako majątek rycerski pod nazwami *Timanon* oraz *Thymanov* jest Maniów Wielki. Wcześniej w dokumentach pojawia się także miejscowość Kilianów (*Kylianovo*), która na mocy zachowanego dokumentu z 1204 r. została przekazana przez Henryka I Brodatego opactwu św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu. Zakonnicy z tego opactwa posiadali na zachód od Wrocławia klucz pięciu wsi, do którego należał właśnie Kilianów. Wśród pozostałych miejscowości w 1213 r. wymieniano jako posiadłość rycerską także dzisiejsze Siedlimowice (*Schonnenueld*) oraz Zachowice (*Zachouici*) wzmiankowane w 1217 r. jako dar Zachariasza dla biskupstwa wrocławskiego. Dzięki kolonizacji do końca XIII w. powstała większa część sieci osadniczej, połączona szlakami komunikacyjnymi, która w głównych zarysach zachowała się do dziś. Miejscowości lokowano lub przenoszono na prawo niemieckie, natomiast miasta śląskie głównie w oparciu o prawo średzkie. Na prawie średzkim powstało jedyne poza Wrocławiem miasto w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” – Kąty Wrocławskie (*Canth*). Miasto zostało założone pod koniec XIII w. przez księcia Bolka I Surowego na przecięciu dwóch traktów handlowych – jeleniogórsko-wrocławskiego i legnicko-brzeskiego

na granicy księstwa świdnicko-jaworskiego i wrocławsko-legnickiego. Jednak sam dokument lokacyjny miasta nie przetrwał do dziś. Zachowane dokumenty z 1297 i 1298 r. potwierdzają natomiast, że miasto powstało na skutek przejęcia praw miejskich Milina, którego lokalizacja okazała się nietrafiona.

Po śmierci Bolka I Surowego w 1301 r. północna część obszaru dzisiejszego Parku (na północ od Kątów Wrocławskich) pozostała w granicach księstwa wrocławsko-legnickiego. Władzę nad księstwem sprawował najstarszy z braci – małoletni Bolesław III – zaręczony z pięcioletnią Małgorzatą, córką Wacława II czeskiego, który dzięki temu ustanowił we Wrocławiu swojego starostę. Na skutek podziału ziem pomiędzy braćmi dzielnicę wrocławską otrzymał jednak Henryk VI, który ostatecznie w 1327 r. dobrowolnie złożył hołd królowi czeskiemu. Od tego czasu władzę we Wrocławiu sprawowali biskupi wrocławscy.

Natomiast tereny na południe od Kątów Wrocławskich pozostały w granicach księstwa świdnicko-jaworskiego zarządzanego przez Bernarda świdnickiego. Ziemie wchodzące w skład tego księstwa zostały podzielone w 1311 r. pomiędzy pozostałych synów Bolka I Surowego na trzy księstwa: jaworskie, świdnickie, a później także ziebickie. Zwierzchnictwo nad księstwem świdnickim utrzymał Bernard. Po jego śmierci w 1326 r. władzę w księstwie świdnickim sprawował jego syn Bolko II Mały. Natomiast nad księstwem ziebickim, w obrębie którego znalazł się okręg kąccki wraz z miejscowościami Piława, Milin, Mietków, Kamionna, Kilianów, Zachowice, Okulice oraz Kąty Wrocławskie, władzę przejął Bolko II ziebicki. Został on lennikiem króla czeskiego Jana Luksemburskiego w 1336 r. Utracił wtedy miasto Kąty Wrocławskie na rzecz swojego stryja Henryka I, władającego dożywotnio księstwem jaworskim, który jednak zmarł dziesięć lat później. Na skutek zawartego układu o wzajemnym dziedziczeniu władzę nad księstwem jaworskim przejął Bolko II Mały, książę świdnicki. W 1343 r. odkupił on także okręg sobócki od mającego kłopoty finansowe Mikołaja ziebickiego. W ten sposób ukształtowało się księstwo świdnicko-jaworskie, które w wyniku zawartego z Karolem IV Luksemburskim w 1350 r. „układu o przeżycie”

przetrwało do śmierci Agnieszki Habsburg, żony Bolka II Małego w 1392 r. Po śmierci księżnej Agnieszki Habsburg na mocy aktu sukcesji nowymi władcami księstwa mieli zostać Anna Świdnicka – bratanica Bolka II Małego oraz Karol IV Luksemburski, król Czech. Ponieważ oboje zmarli przed księżną Agnieszką Habsburg, tron odziedziczył ich syn Wacław IV Luksemburski.

W 1351 r. okręg kącki otrzymał Mikołaj ziebicki oraz jego następca Bolko III ziebicki, którzy potwierdzili zwierzchnictwo króla czeskiego. Kłopoty finansowe książąt ziebickich sprawiły, że systematycznie zastawiali kolejne miasta. W ten sposób Kąty Wrocławskie z okręgiem w 1379 r. zostały sprzedane księciu oleśnickiemu Konradowi II oraz jego potomkom. W XIV w. kontynuowano kolonizację w okręgu kąckim i sobóckim. W tym czasie po raz pierwszy wymieniane są m.in. Czerńczyce, Jurczyce, Mietków, Piława i Proszkowice. Kres kolonizacji w dolinie Bystrzycy nastąpił z początkiem wojen husyckich w 1420 r. Również obszar dzisiejszego Parku stał się obiektem ataków, które powodowały znaczne spustoszenie. Zamek na szczycie pobliskiej Ślęzy stał się siedzibą husytów pod dowództwem Jana Koldy. Oddział złożony z kilkuset konnych był postrachem na szlakach handlowych prowadzących do Wrocławia i Świdnicy aż po Środę Śląską. Husyci złupili także w 1428 r. Kąty Wrocławskie. Po zakończeniu wojen husyckich obszar ten był płądrowany przez rycerzy rabusiów aż do wyparcia ich z zamku na Ślęzy przez połączone siły mieszczan wrocławskich i świdnickich. Na skutek znacznych zniszczeń po zakończeniu wojen husyckich miasto wraz z okręgiem zostało zastawione w 1419 r. przez Konrada IV Starszego i ostatecznie w 1474 r. na skutek nie spłacenia pożyczki pozostać przez długi okres w rękach biskupa i kapituły wrocławskiej. Własnością biskupstwa okręg kącki pozostał aż do 1810 r., gdy nastąpiła sekularyzacja dóbr kościelnych, pomimo potyczek z księciem ziebickim Bartłojem, który w 1512 r. spłądrował miasto i okoliczne wsie. Jednak ostatecznie nie dostał się do zamku i przegrał z wojskami wrocławskimi. W 1526 r. rozpoczął się okres panowania nad Śląskiem przez Habsburgów.

Za panowania austriackich władców z dynastii Habsburgów rozpoczął się intensywny rozwój ziemi śląskiej. Gdy przejmowali władzę Śląsk podzielony był na 16 księstw, w tym 3 księstwa dziedziczne (m.in. wrocławskie i świdnicko-jaworskie), 13 księstw lennych oraz 4 wolne państwa stanowe. Okres rozwoju obszaru w dzisiejszych granicach Parku, w trakcie którego w Kątach Wrocławskich przebudowano mury miejskie, wzniesiono szubienicę na południe od miasta (położona była za dzisiejszą autostradą A4, w pobliżu drogi do Kilianowa, dziś pozostały jedynie fundamenty) oraz wzniesiono wieżę ratuszową, został przerwany wybuchem wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Konflikt na tle religijnym pomiędzy protestantami krajami rzeszy niemieckiej wspieranymi m.in. przez Szwecję a katolicką dynastią Habsburgów spowodował znaczne spustoszenie obszaru. Przemarsze i stacjonowanie wojsk na tym terenie pociągające za sobą liczne kontrybucje, rozboje i epidemie, przyczyniły się do upadku rzemiosła, ogólnego wyniszczenia oraz znacznego wyludnienia regionu – zginęło wówczas ok. 40% ludności cywilnej Śląska. Najbardziej ucierpiały m.in. księstwo świdnicko-jaworskie oraz wrocławskie, gdzie miejscami zginęło 70% ludności, a wiele wsi pozostało wyludnionych jeszcze po zakończeniu wojny. Kilkakrotnie w tym czasie Szwedzi i wojska cesarskie Habsburgów splądrowały Kąty Wrocławskie i okolice. W 1624 r. w ogromnym pożarze miasta spłonął także kątcki zamek, którego ruiny rozebrano w XIX w. Zachowało się zaledwie kilkanaście budynków oraz kościół, wieża i budynek słodowni. Wojnę zakończył pokój westfalski, który utrwalił władzę Habsburgów na Śląsku. Po tym czasie nastąpiło powolne odbudowywanie okolicznych miejscowości. Na podstawie edyktu cesarskiego z 1653 r. przejmowano na Śląsku kościoły protestanckie, książętom nie pozostawiono możliwości stanowienia prawa lokalnego. Wznoszono wiele nowych budynków sakralnych w stylu barokowym, początkowo związanych z działalnością budowlaną jezuitów. Dokonywano przebudowy istniejących kościołów i klasztorów, nadając im cechy architektury barokowej. Protestantom pozwolono na budowę 3 kościołów zagwarantowanych pokojem westfalskim tzw. kościołów Pokoju (m.in. w

Świdnicy i Jaworze) oraz, po wstąpieniu króla Szwecji, 6 dodatkowych kościołów, zwanych kościołami Łaski. Także budownictwo świeckie rozwijało się w szybkim tempie. Po pożarze w 1660 r. odbudowano zrujnowane prawie w całości Kąty Wrocławskie. Po kanonizacji w 1729 r. św. Jana Nepomucena – patrona Czech i wydaniu edyktu cesarskiego ustanawiającego 16 maja dniem tego świętego, w wielu miastach i wsiach pojawiły się rzeźby tego świętego. Tak duża ilość rzeźb na terenie całego Parku związana jest także z tradycją ludową, według której chronił on także pola przed powodzią i suszą.

Św. Jan Nepomucen
autor nieznany, arch.
Wikimedia commons

Po okresie systematycznego rozwoju nastąpiło ponowne wyniszczenie regionu i ubytki ludności spowodowane trzema wojnami o Śląsk w latach 1740-1763 pomiędzy Królestwem Prus a dynastią Habsburgów. Fryderyk II Hohenzollern, król Prus, swe działania opierał na roszczeniach dynastycznych, wynikających z podpisanego w XVI w. „układu o przeżycie”, na mocy którego pruscy władcy mieli odziedziczyć ziemie śląskie po wygaśnięciu dynastii Piastów. Większa część Śląska, w tym cały obszar w dzisiejszych granicach Parku, na skutek trzykrotnych najazdów Fryderyka została odebrana Austriakom i wraz z Ziemią Kłodzką stała się częścią Królestwa Prus. Zaraz po wkroczeniu na Śląsk pod koniec 1740 r. Fryderyk II szybko przystąpił do wprowadzania zmian ustrojowych w celu ściągnięcia podatków od ludności dla celów prowadzonej wojny. Wkraczając do Wrocławia zapewnił o utrzymaniu neutralności tego miasta, jednak podpisanego układu nie przestrzegał zbyt długo i podstępem zajął miasto. Miasta i wsie w rejonie doliny Bystrzycy w trakcie wojen śląskich ucierpiały przede wszystkim w wyniku ciągłych przemarszów wojsk i obowiązku kwaterowania żołnierzy raz armii pruskiej, to znów armii

austriackiej, co wiązało się z licznymi kontrybucjami, a także z epidemiami różnych chorób. W okolicach północnych granic Parku, pod Lutynią, rozegrała się w 1757 r. jedna z ważniejszych bitew, zakończona zwycięstwem Prusaków. Ostatecznie pokój zawarty w 1763 r. potwierdził przynależność Śląska do Królestwa Prus.

Po zakończeniu działań wojennych Fryderyk II przystąpił do odbudowy zniszczonych miast i wsi. Ogromne nakłady finansowe zapewniała przeprowadzona reforma podatkowa. Podjęto również szeroką akcję kolonizacyjną, w wyniku której znacząco zwiększyła się liczba ludności na Śląsku. Świadomy znaczenia militarnego Dolnego Śląska władca Prus zlecał budowę nowych twierdz granicznych oraz systematycznie odwiedzał ten region, dokonując przeglądu wojsk. Spotykał się także z miejscową ludnością, by wysłuchać ich skarg i próśb. Jego następcy Fryderyk Wilhelm II oraz Fryderyk Wilhelm III kontynuowali politykę reform. W 1807 r. zniesiono poddaństwo chłopów, a użytkowaną przez nich ziemię przejmowali na własność.

Okres pokoju zakończył się w 1806 r. w wyniku wkroczenia na Śląsk Napoleona Bonaparte i rozpoczęcia wojny z Francją. Po szybkim zajęciu Wrocławia na początku 1807 r., Prusacy podjęli próbę jego odbicia. W tym celu w ścisłej tajemnicy oddział zbrojny majora Losthina wyruszył z Kłodzka w kierunku Wrocławia, by zaskoczyć Francuzów, których niewielu miało pozostać wtedy w mieście. Po drodze zajęli Kąty Wrocławskie, gdzie się zatrzymali. Wymarszu wojsk nie dało się jednak ukryć i na spotkanie Prusakom od strony Świdnicy wyruszył oddział francuskich żołnierzy pod wodzą generała Levebvre'a. Tego samego dnia dotarł on do Kilianowa i sąsiednich wiosek. Wykorzystując element zaskoczenia Francuzi wkroczyli nad ranem do Kątów Wrocławskich zmuszając oddział pruski do wycofania się na wschodni brzeg Bystrzycy. Jednak udało im się zewrzeć szyki, odeprzeć atak i przechylić szalę zwycięstwa na swoją korzyść. Wielu żołnierzy francuskich, w tym sam generał Levebvre musiało ratować się skacząc do Bystrzycy. Straty po obu stronach były na tyle duże, że obaj dowódcy zdecydowali o odwrocie. Wojska pruskie zostały

jednak ostatecznie rozbite podczas powrotu w bitwie pod Strużą.

Aby spłacić ogromną kontrybucję na rzecz Napoleona władze pruskie podjęły w 1810 r. decyzję o kontrybucji dóbr kościelnych. Wiele wsi należących do duchowieństwa, w tym także Kąty Wrocławskie, będące od 1474 r. własnością biskupstwa wrocławskiego, stały się majątkami królewskimi. Na skutek zawartego układu z Rosją na początku 1813 r. zaczęły napływać wojska rosyjskie, które tymczasowo stacjonowały pod Kątami Wrocławskimi. Zmierzali oni w kierunku zachodnim, by w bitwie nad Kaczawą w sierpniu 1813 r. wspólnie z wojskami pruskimi pod dowództwem generała Blüchera rozbić wojska francuskie. Efektem wygranej bitwy było wycofanie się wojsk napoleońskich z obszaru Śląska. Ostatecznie po klęsce Napoleona w Bitwie Narodów pod Lipskiem w 1813 r. rejon doliny Bystrzycy pozostał w granicach Królestwa Prus. Generał Blücher w uznaniu za czyny w trakcie wojny otrzymał od króla Krobiewicze.

Gen. Gebhard Leberecht von Blücher
utor nieznaną, arch. Wikimedia commons

W okresie po wojnach napoleońskich przeprowadzono kolejne reformy, w tym reformę administracyjną. Rzeka Bystrzyca stała się granicą pomiędzy powiatem wrocławskim a średzkiem, południowa część Parku znalazła się wówczas w granicach powiatu świdnickiego. W 1824 r. powołano sejmik śląski, później sejmiki powiatowe. Nastąpiło wiele zmian w krajobrazie. Wyremontowano i przebudowano wiele budynków, w tym ratusz kącki, powstały nowe budynki publiczne jak szkoły i szpitale, utwardzono wiele dróg oraz zbudowano nowe obiekty inżynierskie. Powstawały także cegielnie, browary i gorzelnie, cukrownie, a także liczne w dolinie Bystrzycy młyny. Do roz-

woju gospodarczego w 2 poł. XIX w. przyczyniła się także budowa kolei. W 1843 r. do użytku oddano linię kolejową, której trasa biegła pomiędzy Bystrzycą a Strzegomką, łącząc Mietków i Kąty Wrocławskie z Wrocławiem z jednej strony i ze Świebodzicami z drugiej. W Kątach Wrocławskich zbudowano w latach 1876-1879 zachowany do dziś nowy ratusz miejski.

Dynamiczny rozwój regionu zahamował wybuch I wojny światowej, pomimo, że Dolny Śląsk nie był bezpośrednim miejscem działań wojennych. Zapasy żywności były obowiązkowo przekazywane na front, co spowodowało gwałtowny wzrost cen i konieczność wydzielania porcji pożywienia. Na skutek trudnej sytuacji gospodarczej upadło wiele zakładów, zwłaszcza tych produkujących artykuły dla cywilów, wzrosło bezrobocie i przestępczość. W wyniku plebiscytu przeprowadzonego na Śląsku, zgodnie z postanowieniami mocarstw, część regionu została przyłączona do Polski, część do Czechosłowacji, jednak największy obszar, w tym dolina Bystrzycy, pozostał w granicach państwa niemieckiego. Również okres międzywojenny charakteryzował się postępującym kryzysem gospodarczym. Przemysł i rolnictwo na Dolnym Śląsku w wyniku utraty części rynków zbytu oraz ograniczeniu możliwości handlu z Polską i Czechosłowacją zupełnie podupadły, co stało się przyczyną znacznego bezrobocia. Wykorzystując kryzys zintensyfikowano nazistowskie działania propagandowe na Dolnym Śląsku. Do NSDAP chętnie przystępowali wszyscy, których zrujnował kryzys, zwabieni obietnicami poprawy sytuacji. Po dojściu do władzy Hitlera w latach 1935-1938 dokonano zmian nazw miejscowości likwidując nawiązania do nazw polskich. Przykładowo nazwę wsi Gniechwitz (dzisiejsze Gniechowice) zmieniono na Altenrode. Zmieniano także nazwy miejscowe, napisy na pomnikach, szyldy sklepowe. Przez obszar w dzisiejszych granicach Parku, zgodnie z hitlerowskim programem budowy autostrad, poprowadzono trasę z Wrocławia do Legnicy, oddaną do użytku w 1936 r. (dzisiejsza autostrada A4).

Także w trakcie II wojny światowej omawiany teren długo pozostawał z dala od działań wojennych. Aż do końca 1944 r. panował tu względny spokój. W czasie wojny w Kątach Wro-

clawskich istniał obóz jeniecki dla Rosjan, którzy pracowali jako robotnicy przymusowi na polach i w okolicznych zakładach przemysłowych. Na skutek planu ofensywy Armii Czerwonej obszar w dzisiejszych granicach Parku dopiero na początku 1945 r. stał się świadkiem działań wojennych. Gauleiter Śląska (przywódca NSDAP w okręgu partyjnym) Karl Hanke podjął 19 stycznia 1945 r. decyzję o ewakuacji ludności cywilnej Wrocławia. Większość mieszkańców stolicy Dolnego Śląska, uciekając się przed frontem, kierowała się na południowy zachód wzdłuż doliny Bystrzycy, w stronę Kątów Wrocławskich. Kilka dni później przez to miasto biegła trasa „marszu śmierci” jaki odbywali więźniowie niemieckiego obozu w Fünfteichen (dzisiejsze Miłoszyce w gminie Jelcz-Laskowice) do macierzystego obozu Gross-Rosen (Rogoźnica w gminie Strzegom). Wielu więźniów straciło w trakcie tego marszu życie – większość ofiar ekshumowano i pochowano na kąckim cmentarzu w postaci zbiorowych mogił bezimiennych ofiar. Niewiele później, bo już w połowie lutego 1945 r. na tereny podwrocławskie wkroczył I Front Ukraiński dowodzony przez marszałka Iwana Koniewa. Kąty Wrocławskie zostały zajęte przez 7 Korpus Zmechanizowany Gwardii gen. Iwana Korczagina. Północna część obszaru Parku znajdowała się w strefie ostrzału artyleryjskiego broniącej się twierdzy Wrocław. W trakcie walk zginęło też wielu żołnierzy radzieckich, których pochowano na cmentarzu przy kościele św. św. Piotra i Pawła. W wyniku działań wojennych zniszczona została głównie infrastruktura techniczna, komunikacyjna i obiekty przemysłowe.

Mało zniszczony obszar podwrocławski szybko został zasiedlony początkowo przez polskich przymusowych pracowników, którzy pracowali w poszczególnych miejscowościach, a następnie przez mieszkańców ziem wschodnich, którzy przybywając do Wrocławia szukali innych miejsc, które mniej ucierpiały w wyniku działań wojennych. Do doliny Bystrzycy przybyli głównie mieszkańcy powiatu wołyńskiego i Polesia oraz mieszkańcy województwa kieleckiego. Liczne w dolinie Bystrzycy pałace i dwory, przejmowane od Armii Radzieckiej, były często zdewastowane i ograbione. Większość była przekazywana Państwowym Gospodarstwom Rolnym. Wielu za-

rządców niestety nie dbało o powierzone mienie, co skutkowało dalszą degradacją pałaców i zabudowań folwarcznych. Część obiektów została zrujnowana w wyniku konieczności przekazania cegły na odbudowę Warszawy. Dodatkowo ciągłe przemieszczanie się ludności w poszukiwaniu swojego miejsca, wciąż duża liczba Niemców w tym regionie, a także powroty ludności niemieckiej do swoich gospodarstw powodowały niepewność osadników i brak dbałości o otrzymane posiadłości. Brakowało trzody chlewnej, koni i krów oraz sprzętu rolniczego.

Na skutek nowego podziału administracyjnego utworzono w powiecie wrocławskim gminę Smolec (północna część obszaru Parku – teren na północ od Skąłki), gminę Kąty Wrocławskie (centralna część Parku, w tym większość obszaru dzisiejszej gminy Mietków), gminę Gniechowice (miejscowości Gniechowice i Zachowice), w powiecie świdnickim gminę Domanice (miejscowości Borzygniew, Chwałów, Domanice, Krasków, Maniów i Siedlimowice) oraz w powiecie średzkim gminę Lutynia (miejscowości Bogdaszowice, Gałów, Żar). Kolejne zmiany administracyjne nastąpiły w 1954 r. Dopiero w latach 60. nastąpiła większa stabilizacja, co uwidoczniło się w budowie nowych i remontach istniejących budynków. Powoli odbudowywał się przemysł, rozwijał się handel i usługi. Rozwój obszaru był silnie związany z bliskością i dobrym połączeniem z Wrocławiem, gdzie znajdowały się większe zakłady pracy. W roku 1974 przystąpiono do budowy zbiornika retencyjnego na Bystrzycy, którego napełnianie zakończono w 1986 r. Utworzono największe w województwie dolnośląskim jezioro zaporowe o pojemności 65 mln m³, nazwane Zbiornikiem Mietkowskim, które stało się znaczną atrakcją turystyczną.

Od momentu utworzenia Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” w 1998 r. obszar ten stopniowo stawał się coraz bardziej dostrzeganym rejonem turystycznym, atrakcyjnym zwłaszcza dla mieszkańców Wrocławia. Dlatego poprowadzono tu szlaki turystyczne oraz utworzono ścieżki dydaktyczne. Jednak walory przyrodnicze i krajobrazowe tego Parku podlegają silnej presji inwestycyjnej ze względu na bliskość dużego miasta oraz zasobność doliny w piaski i żwiry.

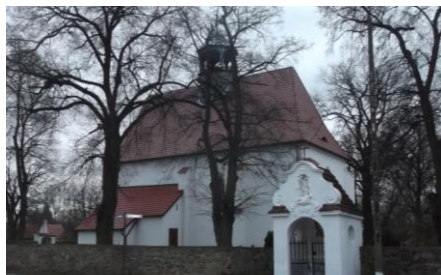
Największym walorem kulturowym doliny Bystrzycy – nazywanym polską „doliną Loary”, oprócz bogatej historii, są istniejące tu niegdyś pałace i ogrody, dziś w większości zniszczone lub zaniedbane. Prawie w każdej wsi można zobaczyć ruiny pałaców oraz zabudowania folwarczne. Szczegółowe informacje dotyczące poszczególnych obiektów zostały zawarte przy opisie każdej miejscowości.

Ważniejsze miejscowości w Parku i okolicy

BOGDASZOWICE (niem. *Puschwitz*) – miejscowość położona w dolinie rzeki Strzegomki, która opływa wieś od zachodu. Znajduje się w odległości ok. 10 km na północ od Kątów Wrocławskich i ok. 15 km na zachód od Wrocławia. Administracyjnie należy do gminy Kąty Wrocławskie. Wcześniej była to typowa wieś łańcuchowa, dziś rozwija się także w kierunku południowo-zachodnim (Kolonja Bogdaszowice), wzdłuż drogi do Chmielowa. Na wschód od Bogdaszowic znajduje się fragment lasu, na południe podmokłe łąki, natomiast z pozostałych stron miejscowość otaczają grunty orne. Wschodnia część miejscowości znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”.

Pochodzenie nazwy wsi związane jest z imieniem Bogdan, który mógł być jednym z pierwszych osadników lub właścicieli. Jest to jedna z najstarszych miejscowości w dolinie Bystrzycy. Pierwsza informacja na temat Bogdaszowic (wymienianych jako *Bogdosouichi*) pojawia się w dokumentach z 1241 r. dotyczących dziesięciny płaconej na rzecz zakonu św. Ducha we Wrocławiu. W kolejnych wiekach wieś często zmieniała właścicieli, pozostając własnością świecką. Na 2. poł. XIV w. datuje się powstanie dworu, który nie zachował się do dziś. Dopiero pod koniec wojny trzydziestoletniej w 1642 r. dobra przeszły w ręce jezuitów na skutek zapisów w testamencie. W rękach kościelnych dobra należące do wsi pozostały aż do 1787 r., kiedy dokonano kasaty zakonu. Od tego momentu ponownie Bogdaszowice stanowiły prywatną własność najpierw rodziny Schreiber, potem von Witzleben oraz Dyhrenfuhr, by od 1886 r. na ok. 20 lat stać się własnością Oswalda Schütze. W tym czasie w miejscowości rozwijał się przemysł – istniał browar, gorzelnia i dwa młyny – oraz rzemiosło. Ostatnim właścicielem wsi przed wojną był świdnicki kupiec – Salisch. W jego pałacu podczas II wojny światowej zamieszkali jeńcy wojenni pracujący w pobliskich gospodarstwach. Po wojnie większość mieszkańców pracowała w rolnictwie, dziś coraz więcej osób dojeżdża do pracy we Wrocławiu.

Najstarszym zabytkiem w miejscowości jest kościół p.w. Michała Archanioła zlokalizowany we wschodniej części wsi. Został zbudowany w stylu gotyckim w XV w., następnie rozbudowany w XVI w. Posiada jedną nawę oraz prezbiterium zakończone trójbocznie, przykryty jest dachem dwuspadowym z niedużą sygnaturką pośrodku, zbudowaną w 1743 r. Wewnątrz znajdują się drewniane rzeźby oraz chrzcielnica z XV/XVI w., pozostałe wyposażenie barokowe z XVII i XVIII w. Kościół otoczony jest murem z barokową bramą i kapliczką Chrystusa Ukrzyżowanego z XVIII w. W szczycie kapliczki znajduje się figura Michała Archanioła pokonującego szatana, a na jej tylnej ścianie znajduje się epitafium.

Kościół p.w. Michała Archanioła
w Bogdaszowicach
fol. Piotr Krajewski

Innym wartym zobaczenia obiektem w Bogdaszowicach jest nieczynny już dziś młyn, położony nad Strzegomką. Powstał na początku XX w. – na jednej z elewacji widnieje data 1915 r. Młyn stanowi część zabudowań posesji, jedną ścianą przylega do domu mieszkalnego z końca XIX w. Obok znajdują się zabudowania gospodarcze także z końca XIX w.

Nieczynny młyn w Bogdaszowicach
fol. Piotr Krajewski

We wsi znajduje się jeszcze kilka innych domów z końca XIX w. m.in. dom pod nr 32, 40 i 43.

Na wschód i południe od zabudowań miejscowości przebiega granica Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Natura

2000 „Łęgi nad Bystrzycą” obejmując swoim zasięgiem lasy po wschodniej stronie i podmokłe łąki na południe od wsi.

Na wschód od Bogdaszowic, wzdłuż drogi do Romnowa, a w drugą stronę wzdłuż drogi do Gałówka przebiega zielony pieszy szlak turystyczny. Drogą ze Stoszyc do Gałówka biegnie także trasa dydaktycznej ścieżki przyrodniczej Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych, zarówno w wariantcie pieszym jak i rowerowym.

- Przystanek PKS.

BORZYGNI EW (niem. *Borganie, Bergen*) – miejscowość położona na północnym brzegu Zbiornika Mietkowskiego, w granicach gminy Mietków, w odległości ok. 37 km na południowy zachód od Wrocławia i 16 km od Kątów Wrocławskich. Na północ od Borzygniewa przebiega linia kolejowa

Zbiornik Mietkowski od strony Borzygniewa
fot. Piotr Śnigucki

relacji Wrocław-Wałbrzych. Miejscowość ma charakter rolniczo-letniskowy z zachowanym historycznym układem zabudowy zagrodowej wzdłuż ulicy Głównej. Wokół wsi dominuje krajobraz rolniczy urozmaicony zadrzewieniami śródpolnymi. Obszar położony na południe od drogi do Imbramowic znajduje się w

granicach Parku oraz obszaru Natura 2000 „Zbiornik Mietkowski”. Z miejscowości rozciągają się atrakcyjne panoramy na zbiornik, w tle ze Ślężą.

Pierwsze informacje dotyczące Borzygniewa pochodzą z 1262 r. W dokumentach z tego roku wymieniany jest Bogdanus – pleban kościoła w miejscowości *Borignew*. Pierwszymi znanymi właścicielami wsi była rodzina von Borganie – w 1294 r. wśród rycerzy Henryka V Brzucha-

tego wymieniany jest Bronisław von Borganie. W 1326 r. w akcie księcia Bolka wieś została przekazana jako dziedziczne lenno rodowi von Seidlitz, który pozostał właścicielem do 1425 r. Od tego roku miejscowość była własnością rodziny Czeczow aż do 1562 r. W 1611 r. wieś przejął Krzysztof von Mühlheim und Domanze, który wznosił dwa lata później manierystyczny dwór, zniszczony w 1945 r., którego ruiny istnieją do dziś. W kolejnych latach Borzygniew często zmieniał właścicieli, był także wydzierżawiany. Od 1750 r. w posiadanie wsi weszła rodzina hrabiów von Wickenburg, która pozostała jej właścicielami przez następne 100 lat, kiedy majątek przejęła rodzina Schnellerów. Wieś była w ich posiadaniu do 1937 r. Po wojnie mieszkańcy zajmowali się głównie rolnictwem. Od czasu wybudowania w 1986 r. Zbiornika Mietkowskiego miejscowość stopniowo zmienia funkcję na letniskową. Dodatkowo wydobycie żwiru z dna zbiornika sprawiło, że część mieszkańców znalazła pracę w przemyśle.

W Borzygniewie znajduje się wpisany do rejestru zabytków kościół p.w. św. Barbary. Jest to świątynia wczesnogotycka, zbudowana pod koniec XIII w. z kamienia łamanego i cegły, rozbudowana w 1910 r. Posiada jedną nawę zakończoną prostokątnym prezbiterium o sklepieniu krzyżowo-żebrowym. Obiekt położony jest na wzgórzu, dlatego stanowi atrakcyjną dominantę w krajobrazie. Teren kościelny otoczony jest kamiennym murem z XV w. Wystrój wewnętrzny głównie w stylu barokowym. Ołtarz główny został wykonany w drewnie polichromowanym ok. 1700 r. Na uwagę zasługują także drewniane antypodium i ambona z ok. 1740 r., a także rzeźba św. Sebastiana z końca XV w. i Chrystusa Zmartwychwstałego

Kościół p.w. św. Barbary w Borzygniewie
fol. Piotr Krajewski

z XVIII w. Wewnątrz znajdują się także płyty nagrobne rodziny Schinderów z XVI i XVII w.

Ruiny pałacu w Borzogniewie
fot. Piotr Krajewski

Kościół i pałac w Borzogniewie
na rycinie F. Wernera (XVIII w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Ośrodek Sportów Wodnych i Rekreacji
w Borzogniewie
fot. Piotr Krajewski

Drugim zabytkowym obiektem w Borzogniewie są położone za kościołem ruiny pałacu zbudowanego w 1613 r. przez Krzysztofa von Mühlheim und Domanze i jego żonę Barbarę z rodu von Seidlitz, ówczesnego właściciela wsi, wraz z zabudowaniami folwarcznymi i parkiem z końca XIX w. Pałac zbudowany był z kamienia i cegły w stylu manierystycznym na planie prostokąta. Pierwotnie siedmioosiowe elewacje frontowe miały geometryczną dekorację sgraffitową i wysokie podwójne szczyty, a całość przykryta była dwoma dachami dwuspadowymi. Obiekt został zniszczony przez Armię Czerwoną w 1945 r. i nigdy nie został odbudowany. Do dziś zachowały się jedynie zewnętrzne mury wraz z tablicą fundacyjną.

Z pozostałych zabudowań wsi na uwagę zasługują dom mieszkalny przy ul. Głównej 11 (z ok. 1850 r.) oraz domy przy ul. Głównej 15 i 16 z końca XIX w.

W 2011 r. w Borzogniewie zakończono budowę Ośrodka Sportów Wodnych i Rekreacji Powiatu Wrocław-

skiego. Obiekt został wyposażony m.in. w Punkt Informacji Żeglarskiej, salę klubową o funkcji szkoleniowej i magazyn sprzętu żeglarskiego. Doprowadzono także drogę dojazdową do ośrodka oraz zakupiono również sprzęt do turystyki wodnej i uprawiania sportów wodnych: łodzie żaglowe, łodzie wiosłowe, kajaki i rowery wodne.

Przez miejscowość przebiega Ślązański Szlak Świętego Jakuba z Sobótki, przez Kostomłoty do Środy Śląskiej. Natomiast na wschód od wsi przez sąsiedni Mietków biegnie europejski szlak rowerowy EuroVelo 9 (R9) Bałtyk-Adriatyk. Przy Ośrodku Sportów Wodnych i Rekreacji zaczyna się ścieżka dydaktyczna wokół Zbiornika Mietkowskiego.

- Przystanek PKS; Ośrodek Sportów Wodnych i Rekreacji Powiatu Wrocławskiego w Borzygniewie, ul. Sportowa 4, 55-081 Mietków, tel. 512432430, www.bosw.pl;

CHWAŁÓW (niem. *Frauenhayn, Frauenhain*) – wieś położona na południe od Zbiornika Mietkowskiego, w granicach gminy Mietków, w odległości ok. 38 km na południowy zachód od Wrocławia i 16 km od Kątów Wrocławskich. Miejscowość o charakterze ulicówki, ze zwartą zabudową i dominującym we wsi zespołem pałacowo-folwarcznym. Tereny wokół wsi stanowią głównie grunty orne, niewielki jest udział terenów leśnych. Na północnym krańcu wsi znajduje się niewielki zbiornik wodny – łowisko Polskiego Związku Wędkarskiego. W granicach Parku oraz obszaru Natura 2000 „Zbiornik Mietkowski” znajduje się jedynie północny fragment miejscowości.

Zbiornik wodny w Chwałowie
fot. Piotr Krajewski

Najstarsze wzmianki o miejscowości pochodzą dopiero z 1. połowy XIV w. Wieś wymieniana jest pierwotnie pod nazwą *Konrad Vowinhain* w 1323 r. oraz *Vrowenhayn* w 1326 r. Pod koniec XIV w. właścicielami wsi byli Kowszburgowie, którzy zastawiali czynsze Chwałowa, na rzecz opata klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu. Od 1576 r. do 1621 r. właścicielem Chwałowa była rodzina Nimptsch. W końcowej fazie wojny trzydziestoletniej – od 1639 r. wieś należała już do rodu von Zedlitz. Przedstawiciele tej rodziny pozostali właścicielami wsi aż do końca II wojny światowej. W 1785 r. wieś należała do królewskiego ministra Karla Abrahama von Zedlitz, natomiast w 1825 r. do hrabiny von Zedlitz-Trütschler i jej potomków. W tym czasie na południowy wschód od wsi istniał przysiółek Rzędów (*Rungendorf*), który dziś już nie istnieje. Pomimo eksploatacji złóż i doprowadzenia trasy kolejki wąskotorowej, liczba ludności Chwałowa po koniec XIX w. zaczęła się stopniowo zmniejszać. Po zakończeniu II wojny światowej miejscowość najpierw nazwano Babińcem lub Zielonym Gajem. W 1947 r. przyjęto nazwę Chwałów. Po wojnie zlikwidowano przemysł wydobywczy oraz kolejkę. Do dziś mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem, nie zmieniła tego budowa w 1986 r. Zbiornika Mietkowskiego, położonego w niewielkiej odległości od wsi.

Najważniejszym obiektem znajdującym się w ewidencji konserwatorskiej na terenie wsi Chwałów jest zespół pałacowo-folwarczny, położony w północnej części wsi, datowany na

Pałac w Chwałowie
fot. Piotr Krajewski

koniec XIX w. Jest to budowla na planie prostokąta, trzykondygnacyjna, z gzymсами między piętrami, kryta dachem kopertowym. Oprócz pałacu, wokół znajdują się zabudowania folwarczne jak oficyna mieszkalno-gospodarcza, wozownia i stodoła, głównie z końca XIX w.

Wśród pozostałych zabudowań wsi na uwagę zasługują dom nr 1 i dom nr 11 z końca XIX w. Na cmentarzu poewangelickim z 2. połowy XIX w., położonym w północnej części wsi, znajdują się pozostałości dzwonnicy z pocz. XX w.

Na zachód od miejscowości, wzdłuż drogi łączącej Chwałów z Domanicami, znajduje się doskonały punkt widokowy na cały Zbiornik Mietkowski.

Na południowy wschód od Chwałowa, w niewielkiej odległości przebiega Śląński Szlak Świętego Jakuba z Sobótki, przez Kostomłoty do Środy Śląskiej.

Panorama na Zbiornik Mietkowski
fot. Piotr Krajewski

- Przystanek PKS

CZERŃCZYCE (niem. *Kapsdorf*) – wieś położona na południowym krańcu doliny Bystrzycy, przy jej dopływie – Podolszynie, w odległości ok. 10 km na południe od Kątów Wrocławskich i 32 km od Wrocławia. Administracyjnie należy do gminy Kąty Wrocławskie. Jest typową wsią wielodrożnicową z dominującą zabudową pałacowo-folwarczną, zlokalizowaną w zachodniej części miejscowości. Do dziś zachował się dawny układ przestrzenny. Wieś od strony północno-zachodniej graniczy z lasem, pozostałe tereny wokół stanowią głównie grunty orne. Środkowa i zachodnia część miejscowości znajduje się w granicach Parku, natomiast tereny leśne na północny zachód od zabudowy wchodzą w granice obszaru Natura 2000 „Przeplatki nad Bystrzycą”.

Historia miejscowości związana jest praktycznie z jednym rodem – von Seydlitz/Seidlitz. Pierwsza wzmianka o dzisiejszych Czerńczycach pojawia się stosunkowo późno w porównaniu do innych miejscowości. Wieś *Kapusdorff* jest wymieniana w 1374 r. i już wtedy jako wła-

ściciel majątku figuruje Gunzelizuns von Seydlitz. W następnych latach wieś przejmowali kolejni potomkowie aż do 1633 r., kiedy to wieś była częścią posagu za małżeństwo Anny z Wawrzyńcem von Zedlitz und Leipe. XVIII w. to najlepszy okres w rozwoju Czeręczyc. Właścicielami wsi w tym czasie byli najznakomitsi przedstawiciele rodu von Zedlitz und Leipe. Karol Zygmunt ufundował, będący dziś w ruinie, pałac. Jego syn Karol Abraham – minister sprawiedliwości oraz minister ds. kościoła i szkolnictwa za rządów Fryderyka Wielkiego – rozbudował pałac i bogato udekorował wnętrza. Kolejnym właścicielem wsi był Heinrich von Zedlitz, któremu przypisuje się utworzenie wokół pałacu parku o charakterze sentymentalnym. Nie pozostawił on męskiego potomka i zgodnie z jego wolą ok. 1838 r. Czerńczyce wraz z Kamionną i Zachowicami stały się miejscem, gdzie przebywały szlachetnie urodzone panny z rodu von Zedlitz. Taką funkcję pełniła wieś aż do 1945 r. Po wojnie utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, większość mieszkańców pracowała w rolnictwie.

Pałac w Czerńczycach
fot. Piotr Krajewski

Największą atrakcją miejscowości jest niewątpliwie pałac wzniesiony przez Karola Zygmunta von Zedlitz oraz jego żonę Ewę Eleonorę z rodu von Czettritz und Neuhaus około 1735 roku. Pierwotnie obiekt był zbudowany w stylu barokowym, miał kształt podkowy, dwie kondygnacje i kryty był dachem mansardowym. Do dziś z dawnego wyglądu pa-

łacu zachował się portal wejściowy z tarczami herbowymi rodów von Zedlitz i von Czettritz. Pałac orientowany był w kierunku na Ślężę. Przed pałacem znajdował się reprezentacyjny podjazd z platanami klonolistnymi, a za pałacem barokowe założenie ogrodowe z charakterystycznymi geometrycznymi partiami kwiatowymi oraz osią widokową na Ślężę. Na skutek

przebudowy z 1825 r. oraz z 1845 r. dobudowano jedno piętro, a całość przykryto dachem płaskim. Doprowadziło to do zatarcia pierwotnych cech stylowych. Za pałacem znajduje się zażytkowy park angielski z elementami sentymentalnymi w postaci licznych rzeźb poświęconych kolejnym właścicielom pałacu o powierzchni ok. 6,5 ha ze stawem i pawilonem ogrodowym, dziś zaniedbany i zarośnięty.

Na terenie pałacowym zachowały się także zabudowania folwarczne z okresu ostatniej przebudowy, tworzące wewnętrzny, prostokątny dziedziniec. Wśród nich jest oficyna pałacowa, dwie inne oficyny mieszkalne, obory, stodoły, spichlerz i wozownia, pochodzące z XIX w.

Pomimo że w Czerńczycach znajduje się tak ciekawy obiekt nie prowadzi tu żaden szlak pieszy ani rowerowy czy ścieżka edukacyjna.

- Przystanek PKS

DOMANICE (niem. *Domanze*) – miejscowość położona na niewielkim wzniesieniu, na prawym brzegu Bystrzycy w okolicach jej wpływu do Zbiornika Mietkowskiego. Pod względem administracyjnym położona w granicach gminy Mietków, pod względem geograficznym znajduje się na granicy Równiny Świdnickiej i Równiny Wrocławskiej. Od-

Portal pałacu w Czerńczycach
fol. Piotr Krajewski

Panorama Domanic
fol. Tomasz Szuszkiewicz

ległość do Kątów Wrocławskich wynosi ok. 19 km, a do Wrocławia ok. 41 km w kierunku północno-wschodnim. Zabudowa Domanic rozciąga się wzdłuż drogi prowadzącej do Kraskowa, równoległe do rzeki. Krajobraz wokół wsi tworzą rozległe grunty orne i łąki, zadrzewione są jedynie brzegi Bystrzycy. Zabudowania wsi na zachód od głównej drogi znajdują się w granicach Parku.

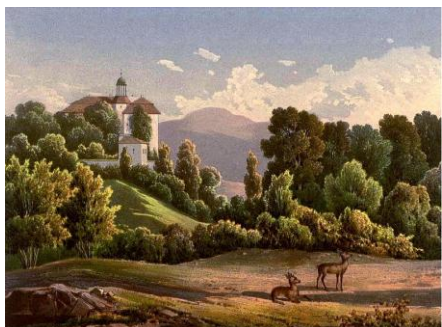
Domanice są jedną z najstarszych miejscowości położonych w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”. Po raz pierwszy są wymieniane już w 1193 r. jako *Demano* – majątek klasztorny należący do augustianów z Wrocławia. W kolejnych dokumentach pochodzących z XIII w. Domanice pojawiają się pod nazwami *Dmanz*, *Domanz* i *Domancz*. Pod koniec tego wieku były prawdopodobnie już wsią rycerską. Na XIII w. datuje się także powstanie na skale nad brzegiem rzeki zamku o charakterze obronnym. W kolejnych latach miejscowość należała do kilku właścicieli, gdyż równoległe w dokumentach pojawia się kilka nazwisk. Na początku XV w. wieś przeszła na własność rodu von Schindell, którzy po ok. 100 latach sprzedali ją Hansowi von Schellendorf. Nie pozostała w jego rękach długo, bo już od 1534 r. właścicielami wsi byli przedstawiciele rodziny von Mühlheim. Domanice stanowiły ich majątek do czasów wojny trzydziestoletniej, kiedy wieś przejął Heinrich von Reichenbach (od 1628 r.). W następnych latach wieś często zmieniała właściciela, pozostając w rękach znamienitych rodów. W okresie od 1771 r. do 1832 r. posiadaczami wsi była rodzina von Tschirsky. W tym czasie istniał we wsi zamek, 2 kościoły, 2 szkoły, 2 folwarki i 1 młyn. Kolejnym, najbardziej znanym właścicielem Domanic był gen. Friedrich Wilhelm von Brandenburg z Berlina – syn króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II oraz hrabiny von Dönhoff (z tzw. związku morganatycznego – z osobą niższego stanu). Nie posiadał zatem żadnych praw do tronu. Został mianowany, za czasów rządów Fryderyka Wilhelma IV, premierem rządu pruskiego. Po jego śmierci w 1850 r. miejscowość stała się własnością jego syna Gustava, który nie posiadał potomstwa. Dlatego w 1909 r. majątek przeszedł w ręce siostrzeńców Gustava z rodu von Pückler. Ten stan utrzy-

mała się do końca II wojny światowej. Po wojnie powstało we wsi Państwowe Gospodarstwo Rolne z siedzibą w zamku. Wieś do dziś zachowała rolniczy charakter, pomimo potencjalnie wysokich walorów turystycznych i malowniczego położenia w bliskiej odległości od Zbiornika Mietkowskiego.

Najcenniejszym zabytkiem w Domanicach jest zamek, położony na skale nad brzegiem Bystrzycy. Powstał prawdopodobnie w XIII w. w celach obronnych. Wielokrotnie zamek był przebudowywany, ostatnio w 1820 r. wg projektu projektu architekta z Wrocławia – Geisslera oraz w 1910 r. Jest to budynek 3-kondygnacyjny o cechach architektury klasycystycznej, zbudowany na planie litery L, przykryty dachem mansardowym. Na połączeniu dwóch skrzydeł znajduje się wieża zakończona hełmem z prześwitem. Zamek otoczony jest suchą fosą, a od dawnego parku w stylu angielskim o pow. 0,7 ha, również wpisanego do rejestru zabytków, oddziela go kamienny mur. Do pałacu od strony północno-wschodniej prowadzi aleja drzew. Przy murze znajduje się pawilon ogrodowy z XVIII w. Wzdłuż drogi do pałacu, po lewej stronie znajduje się oficyna mieszkalna, a po prawej stajnia ze spichlerzem i wozownia, wszystkie z XVIII w.

Zamek w Domanicach
fot. Piotr Krajewski

Zamek w Domanicach na rycinie
A. Dunckera (XIX w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Kościół św. Anny w Domanicach
fot. Piotr Krajewski

z hełmem z prześwitem. Wyposażenie wewnętrzne w stylu renesansowym oraz barokowym z XVII w. Kościół znajduje się na niewielkim wzniesieniu i otoczony jest kamiennym murem.

Dawne mauzoleum rodziny
von Brandenburg w Domanicach
fot. Piotr Krajewski

Na północnym krańcu wsi zlokalizowano cmentarz, gdzie znajduje się dawne mauzoleum właścicieli zamku z rodu von Brandenburg. Obiekt na planie kwadratu, przechodzącego w ośmiobok, pełni dziś funkcje kaplicy cmentarnej. Nad wejściem zachowała się oryginalna inskrypcja w języku niemieckim.

Na uwagę zasługują liczne zabudowania Domanic pochodzące głównie z 2. połowy XIX w. Wśród nich są 2 folwarki (pod nr 10 i 48) oraz liczne domy mieszkalne. Starsze są jednak zabudowania szkoły, pochodzące z XVIII w.

Przy wjeździe do zamku, przy skrzyżowaniu umieszczono pomnik w rocznicę XXV-lecia PRL ufundowany przez świdnicką organizację Ligi Obrony Kraju.

Domanice pomimo swoich ogromnych walorów krajoznawczych były pomijane przy wyznaczaniu szlaków turystycznych i rowerowych. Na północnym skraju wsi umieszco-

no jedną z tablic edukacyjnych ścieżki wokół Zbiornika Mietkowskiego. Na wschód od wsi, przy drodze do Chwałowa, rozciąga się znakomita panorama na cały Zbiornik Mietkowski.

- Przystanek PKS; Bar Jutrzenka, Alicja Orynych, Domanice 58, tel.:713168229

GALÓW (niem. *Gross Gohlau*) – wieś położona na zachodnim krańcu doliny Bystrzycy, w granicach gminy Miękinia, ok. 7 km na zachód od Wrocławia i ok. 15 km na północ od Kątów Wrocławskich. Do wsi należy położony na południe przysiółek Gałówek. Układ przestrzenny wsi (ulicówka) tworzą zabudowania mieszkalne i zagrodowe zlokalizowane wzdłuż głównej ulicy z zespołem pałacowym na zamknięciu osi drogi. Od wschodu i południa miejscowość i jej przysiółek otaczają lasy. Otoczenie Gałowa w części północnej i zachodniej tworzą głównie użytki rolne urozmaicone zadrzewieniami śródpolnymi. W granicach Parku znajdują się zabudowania we wschodniej części wraz z całym Gałówkiem oraz tereny rolne położone na południe od wsi.

Początki Gałowa związane są z działalnością kościoła na Dolnym Śląsku. Pierwsza wzmianka z 1245 r. wymienia jako jedno z dóbr biskupich osadę pod nazwą *Golouo Morus*. Prawdopodobnie chodziło tu o Gałów, gdyż informacja z 1250 r. z bulli papieża Innocentego IV nakładała na wieś obowiązek płacenia dziesięciny na rzecz klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu. Dalsze dzieje Gałowa związane są przede wszystkim z rodem von Seidlitz, który otrzymał wieś z prawem dziedziczenia z nadania księcia Henryka VI Dobrego w 1318 r. Przez następnych ponad 500 lat miejscowość jest związana z tą rodziną. Systematyczny rozwój wsi w kolejnych latach został zatrzymany przez wybuch wojny trzydziestoletniej, kiedy większość budynków została zniszczona. Dopiero 39 lat po zakończeniu wojny dobra powracają do rodziny von Seidlitz, odkupione przez barona Hansa von Seidlitz i do 1840 r. pozostały w posiadaniu tego rodu. W tym roku wieś przejął królewski generał dywizji Karl Heinrich Ferdynand

von Roeder. Przed rozpoczęciem III wojny śląskiej tzw. wojny siedmioletniej w 1754 r. w Gałowie zatrzymał się król pruski Fryderyk II Wielki, a 3 lata później przed bitwą pod Lutynią stacjonowały tu wojska austriackie. Aż do końca drugiej wojny światowej Gałów pozostał własnością rodu von Roeder. W tym czasie mieszkańcy zajmowali się uprawą buraka cukrowego oraz hodowlą owiec merynosów. Po wojnie Gałów został zasiedlony przez repatriantów z Wołynia. Pracowali głównie w rolnictwie, dziś wiele osób dojeżdża do pracy we Wrocławiu.

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia
NMP w Gałowie
fol. Piotr Krajewski

nym Śląsku przykładów dworskiego budownictwa sakralnego. Posiada jedną nawę, wieżę od strony zachodniej oraz trójbocznie zakończone prezbiterium. Otoczony jest murem kamiennym. Wewnątrz znajdują się

Ruiny pałacu w Gałowie
fol. Piotr Krajewski

W Gałowie znajduje się wpisany do rejestru zabytków gotycki kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP zbudowany w 1509 r. Niezwykle piękna i unikatowa jest elewacja kościoła pokryta w 1600 r. dekoracją sgraffitową, konserwowaną w latach 20. ubiegłego wieku, a ostatnio w 2001 r. Jest to niewielki kościół będący jednym z niewielu pozostałych na Dolnym Śląsku przykładów dworskiego budownictwa sakralnego. Posiada jedną nawę, wieżę od strony zachodniej oraz trójbocznie zakończone prezbiterium. Otoczony jest murem kamiennym. Wewnątrz znajdują się płyty nagrobne rodziny von Wolf oraz rodziny von Sedlitz z XVII w., a także barokowy ołtarz i konfesjonał. Przed kościołem znajduje się odrestaurowana, barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena z ok. 1725 r.

Zabytkiem jest także zespół pałacowy w Gałowie wzmiankowany w 1561 r. ja-

ko własność rodziny von Seidlitz. Obecny pałac był wielokrotnie przebudowany, a ostateczny kształt uzyskał na pocz. XX w. W wyniku licznych remontów elewacje łączą gotyckie, barokowe i klasycystyczne cechy stylowe. W latach 70. ubiegłego wieku pałac należał do PGR-u w Lutyni. Pożar w 1998 r. przyczynił się do zrujnowania pałacu. Za pałacem rozciągał się romantyczny park, dziś już całkowicie zarośnięty. Z budynków folwarcznych na uwagę zasługuje spichlerz z 1778 r.

Przy kościele znajduje się odrestaurowana barokowa figura św. Jana Nepomucena.

Przez Gałów przebiega zielony szlak turystyczny z Wrocławia-Leśnicy do Kątów Wrocławskich, a także znajduje się tu jeden z przystanków ścieżki dydaktycznej Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych w wariantcie pieszym i rowerowym.

- Przystanek autobusu strefowego z Leśnicy – linia 917.

GNIECHOWICE (niem. *Gnichwitz, Altenrode*) – jedna z większych wsi w okolicach Parku, położona w dolinie Czarnej Wody – dopływu Bystrzycy. Zaraz po wojnie była miejscowością gminną, obecnie w granicach gminy Kąty Wrocławskie. Odległość z Wrocławia do Gniechowic wynosi ok. 16 km w kierunku południowo-zachodnim, a z Kątów Wrocławskich do Gniechowic ok. 7 km w kierunku południowo-wschodnim. Dawniej była to ulicówka, dziś układ przestrzenny tworzy wielodrożnicę ze względu na rozbudowę wsi wzdłuż drogi krajowej z Wrocławia do Wałbrzycha. Krajobraz wokół wsi tworzą grunty orne, jedynie od strony południowo-zachodniej Gniechowice otoczone są przez lasy. W granicach Parku znajduje się niewielki fragment wsi obejmujący zabudowania na zachód od Czarnej Wody.

Ślady osadnictwa na terenie Gniechowic sięgają czasów początku neolitu. Kolejne wykopaliska potwierdzają ciągłość osadniczą w okresie różnych kultur neolitu, epoki brązu, żelaza, aż do czasów średniowiecza. Pierwsze

wzmianki w dokumentach pochodzą jednak z 1288 r., kiedy osada wymieniana jest pod nazwami *Gnekowiz* lub *Gniechowiczi*. W księdze uposażeń biskupstwa wrocławskiego spisanej za czasów Henryka z Wierzbna ok. 1300 r. miejscowość wymieniana jest pod nazwą Gnechwitz. Od 1337 r. właścicielami wsi, z nadania króla Czech Karola IV Luksemburczyka, została rodzina von Reichenbach. Jednak nie na długo, gdyż już w 1404 r. sprzedali oni wieś rodzinie Ungerathen. Gniechowice pozostały w ich posiadaniu do 1561 r. Wtedy właścicielami wsi została rodzina von Saurma-Jeltsch, w rękach której miejscowość pozostała aż do końca II wojny światowej. Wzniesli oni w Gniechowicach w XVIII w. pałac i browar, funkcjonowała wtedy także gorzelnia, młyn i dwa wiatraki. Po zakończeniu II wojny światowej wieś do 1954 r. stała się ośrodkiem gminnym, od tego roku została włączona w granice gminy Kąty Wrocławskie. Na terenie zespołu pałacowego powstało Państwowe Gospodarstwo Rolne. Ludność zajmowała się głównie rolnictwem, dziś wielu mieszkańców Gniechowic dojeżdża do pracy we Wrocławiu.

Kościół pw. św. Filomeny
w Gniechowicach
fot. Piotr Krajewski

W centralnej części miejscowości, na niewielkim wzniesieniu znajduje się kościół pw. św. Filomeny. Został zbudowany pierwotnie w stylu gotyckim w XV w., po przebudowie w XIX w. nadano mu cechy neogotyckie. Posiada jedną nawę, kwadratowe prezbiterium i wieżę od strony zachodniej. W wnętrzu zachowały się drewniane, barokowe ołtarze i ambona z XVIII w. Pozostałe wyposażenie neobarokowe. Kościół otoczony jest kamiennym murem.

Wartościowym zabytkiem jest również położony naprzeciw kościoła, po drugiej stronie drogi krajowej, pałac rodu von Saurma-Jeltsch. Wzniesiony został

prawdopodobnie w 1713 r. w stylu barokowym, przebudowany był w 1843 r. Jest to prostokątny budynek kryty dachem mansardowym z lukarnami. Pierwotnie na osi głównej pałacu znajdowała się wieżyczka. Na elewacjach znajdują się dekoracje stiukowe. Pałac był wcześniej siedzibą PGR-u, obecnie jako własność prywatna został częściowo odrestaurowany – powstało nowe pokrycie dachowe i lukarny. Za pałacem na lewym brzegu Czarnej Wody znajduje się zabytkowy park o powierzchni ok. 5 ha, dawniej w stylu angielskim, dziś zaniedbany i zarośnięty. Na terenie parku oraz terenie po drugiej stronie rzeki znajdują się po 2 pomniki przyrody – dęby szypułkowe (*Quercus robur*).

Pałac w Gniechowicach
fot. Piotr Krajewski

Pałac w Gniechowicach na rycinie
F. Wernera (XVIII w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Z pozostałych obiektów w Gniechowicach na uwagę zasługują także budynki mieszkalne oraz zespół plebanii wzdłuż ulicy Kąteckiej, a w szczególności budynek dawnego szpitala pod nr 34, z podjazdem pod samo wejście do budynku.

Przy skrzyżowaniu ulicy Kąteckiej i Wrocławskiej znajduje się pomnik poświęcony żołnierzom radzieckim.

- Przystanek PKS; Restauracja Vera, ul. Lipowa 1, 55-080 Gniechowice, tel. 726 155 766.

JURCZYCE (niem. *Jürtsch, Jürgen*) – niewielka wieś leżąca na zachodnim brzegu Bystrzycy, w odległości ok. 3 km

na północny wschód od Kątów Wrocławskich i ok. 20 km na południowy zachód od Wrocławia. Są przysiółkiem Wszemiłowic, administracyjnie należą do gminy Kąty Wrocławskie. Od wschodu i południa zabudowania wsi graniczą z lasem i dochodzą bezpośrednio do Bystrzycy. Od północy obszar zabudowy ograniczony jest linią kolejową relacji Wrocław-Wałbrzych. Jurczyce są w całości położone w granicach Parku.

Pierwsze wzmianki o miejscowości Jurczyce pochodzą z 1361 r., kiedy wymieniano wśród dóbr rycerskich nazwę *Jurtschicz*. Pod koniec wojny trzydziestoletniej w 1642 r. dobra przeszły w ręce jezuitów i pozostały w rękach kościelnych aż do 1787 r., kiedy dokonano kasaty zakonu. Właścicielami w kolejnych latach byli mniej znane rodziny szlacheckie, aż do początku XX w., kiedy wieś została przejęta przez hrabiego Johanna Marię Graf von Wengersky, a następnie jego wnuka Friedricha Wilhelma Graf von Wengersky. Przed wybuchem II wojny światowej majątek przejął Brand z Wrocławia.

Pałac w Jurczycach
fot. Piotr Krajewski

Najbardziej wartościowym obiektem w Jurczycach jest neogotycki pałac zbudowany w latach 1872-1874. Niestety na skutek pożaru budynek został przebudowany w latach 30. ubiegłego wieku i dziś zupełnie nie przypomina pierwotnej formy. Całkowicie zmienił się wygląd zewnętrzny budynku. Bryła została znacznie uproszczona –

brakuje części wieżyczek, lukarn, spadzistego zwieńczenia z 4 sterczynami wieży głównej oraz balustrad na szczytach dachów. Obecnie pałac pełni funkcję budynku mieszkalnego wielorodzinnego. Za pałacem znajduje się dawny park podworski ze stawem, dziś zupełnie zarośnięty.

Uwagę warto zwrócić także na zabudowania dawnego folwarku, w większości datowane na koniec XIX w., wśród któ-

rych znajdują się obiekty wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków jak oficyny mieszkalne, dom ogrodnika, spichlerz, stodoła i dwie obory.

Pomiędzy Wszemiłowicami a Jurczycami znajduje się aleja złożona z kilkunastu klonów jaworów (*Acer pseudoplatanus*).

Na wschód od wsi, przez sąsiednie Wszemiłowice przechodzi trasa szlaku rowerowego EuroVelo (R9) oraz trasa dydaktycznej ścieżki rowerowej

- Najbliższy przystanek PKS znajduje się na końcu alei klonowej łączącej Wszemiłowice i Jurczyce.

KAMIONNA (niem. *Kammendorf, Kammfeld bei Kanth*) – miejscowość położona na zachodnim brzegu Bystrzycy, pod względem administracyjnym należąca do gminy Kąty Wrocławskie. Położona jest w odległości 6 km na południe od tej miejscowości i ok. 24 km na południowy zachód od Wrocławia. Układ przestrzenny zabudowy tworzy typową ulicówkę, z dominującym założeniem pałacowo-folwarcznym w południowo-wschodniej części wsi. Od strony południowej i wschodniej wieś otoczona jest lasami, natomiast od strony północnej i zachodniej krajobraz tworzą głównie grunty orne. Cała miejscowość znajduje się w granicach Parku.

Początki Kamionnej datowane są na przełom XIII i XIV w. Miejscowość pod nazwą *Kemererdorfh* wymieniana jest przy informacji o regulacji jej granic. Wieś począwszy od XV w. należała do wielu właścicieli. Najpierw byli to przedstawiciele rodów von Reydeburg, następnie von Seydlitz, a w XVII w. von Kadloff oraz von Knobelsdorff. Dziedziczka tego rodu w 1657 r. wyszła za barona Karla Friedricha von Kalckreuth und Dolzig wnosząc wieś w wianie ślubnym. Kolejnym właścicielem wsi (od 1760 r.) został baron von Stillfried. Od rodziny von Stillfried wieś została zakupiona w 1838 r. przez Karolinę von Zedlitz na cele fundacji – domu dla panien z rodziny von Zedlitz. W tej rodzinie miejscowość pozostała do końca II wojny światowej, jednak w latach 1873 – 1910 była dzier-

żawiona. Po wojnie nadano jej nazwę Kamienica i dopiero na pocz. lat 50. zmieniono na Kamionna. Ludność zajmuje się rolnictwem.

Ruiny pałacu w Kamionnej
fol. Piotr Krajewski

Oficyna przy pałacu w Kamionnej
fol. Piotr Krajewski

Najcenniejszym obiektem, choć będącym obecnie w stanie ruiny, jest pałac wzniesiony pierwotnie ok. 1571 r. przez Konrada von Seydlitz, w miejscu wcześniejszego gotyckiego pałacu. W latach 1740-1744 pałac został gruntownie przebudowany w stylu barokowym przez barona von Franciszka Aleksandra Augusta von Kalckreuth i jego żonę. Obecnie zachowały się tylko pozostałości skrzydła północnego i zachodniego. Pozostałe zostały rozebrane w trakcie kolejnej przebudowy w 1850 r. na zlecenie barona von Stiellfried. Po zakończeniu II wojny światowej do 1984 r. obiekt pełnił funkcję budynku mieszkalnego. Od tego czasu popadł w całkowitą ru-

inę, we frontowej elewacji widoczne są jeszcze fragmenty barokowego portalu wejściowego. W lepszym stanie są natomiast przyległe zabudowania folwarczne, obecnie częściowo zamieszkałe, pochodzące z 2. połowy XIX w. – oficyna, spichlerz i 3 obory. Umiejscowione są wokół wewnętrznego dziedzińca, na którym niegdyś istniał staw. Pomiedzy pałacem a parkiem istniał także park, dziś zupełnie zarośnięty.

Wśród pozostałych zabudowań warto zwrócić uwagę na domy mieszkalne pod nr 3, 8 i 13 (budynek barokowy z XVIII w.), a także na budynek szkoły pod nr 1 z pocz. XX w.

Niedaleko wiaty przystankowej znajduje się barokowy pomnik św. Jana Nepomucena z I poł. XVIII w. prawdopodobnie autorstwa rzeźbiarza Albrechta Siegwitza z Wrocławia. Na cokole znajduje się kartusz z płaskorzeźbą przedstawiającą wepchnięcie świętego do Wełtawy oraz inskrypcją. W 2003 r. pomnik został odrestaurowany.

Figura św. Jana Nepomucena
w Kamionnej
fot. Piotr Krajewski

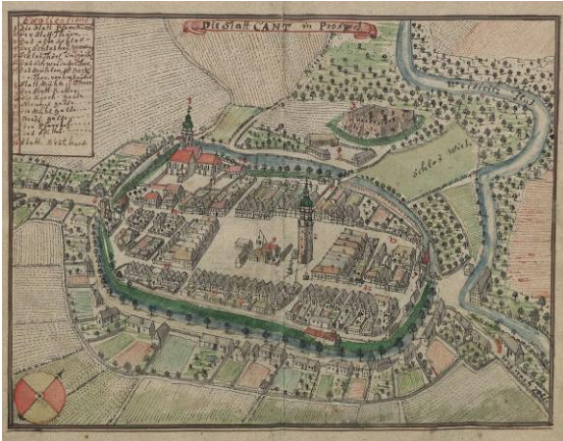
- Przystanek PKS.

KĄTY WROCLAWSKIE (niem. *Canth, Kanth*) - jezdynie miasto, oprócz fragmentu Wrocławia, położone w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”, siedziba Urzędu Miasta i Gminy. Znajduje się w odległości ok. 20 km od Wrocławia, w kierunku południowo-zachodnim. Z miastem wojewódzkim łączy je autostrada A4 oraz trasa kolejowa relacji Wrocław-Wałbrzych. Od wschodu Kąty Wrocławskie opływa Bystrzyca, a od strony północno-zachodniej Strzegomka. Od zachodu miasto otacza Park Miejski, przez który przepływa Bystrzyca. Od południa obszar miasta obejmuje fragment autostrady, a od północy ograniczony jest linią kolejową. W granicach Parku Krajobrazowego znajduje się wschodnia i południowo-wschodnia część miasta wraz z Parkiem Miejskim.

Udokumentowana historia Kątów Wrocławskich zaczyna się w roku 1297, kiedy Bolko I Surowy potwierdził przejęcie praw miejskich Milina, znajdującego się ok. 10

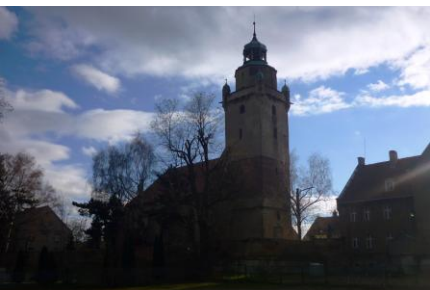
km w górę Bystrzycy. Miasto zostało założone w oparciu o prawo średzkie na przecięciu dwóch traktów handlowych – jeleniogórsko-wrocławskiego i legnicko-brzeskiego. Jednak sam dokument lokacyjny nie przetrwał do dziś. W dokumentach z 1298 r. pojawia się zwrot „*in castro nostro kanth*”, co znaczy „w naszym grodzie Kątach”. Pozwala to twierdzić, że w Kątach powstał także zamek. Miasto miało kształt prostokąta o zaokrąglonych narożach, z prostokątnym rynkiem, otoczone zostało murami. Zostały one jednak dość szybko zniszczone i ostatecznie rozebrane w połowie XIX w. Dokumenty wskazują także na istnienie w 1302 r. parafii św. Piotra i Pawła. W okresie rozbitcia dzielnicowego lokalizacja miasta na granicy księstw powodowała, że często zmieniano przynależność. Najpierw było częścią księstwa świdnicko-jaworskiego. Na skutek jego podziału należało do księstwa ziebickiego. Ze względu na kłopoty finansowe Bolka III ziebickiego Kąty Wrocławskie z okręgiem w 1379 r. zostały sprzedane księciu oleśnickiemu Konradowi II oraz jego potomkom i stało się częścią księstwa oleśnickiego. W 1419 r. miasto zostało zastawione przez Henryka IV Starszego i ostatecznie w 1474 r. na skutek niespłacenia pożyczki na dłuższy czas pozostało własnością biskupstwa wrocławskiego – aż do 1810 r., kiedy nastąpiła sekularyzacja dóbr kościelnych. Podczas wojen husyckich miasto zostało spłądrowane (1428 r.). Po przejęciu władzy nad Śląskiem przez dynastię Habsburgów rozpoczął się intensywny rozwój miasta. W 1587 r. przebudowano mury miejskie i wzniesiono szubienicę na południe od miasta (położona była za dzisiejszą autostradą A4, w pobliżu drogi do Kilianowa) w 1613 r. powstała wieża ratuszowa i szpital. Intensywny okres rozwoju został przerwany wybuchem wojny trzydziestoletniej (1618-1648), w trakcie której miasto było kilkakrotnie plądrowane, mieszkańców zdziesiątkowały pożary (spłonął także zamek i ratusz) i zaraza. Po okresie systematycznej odbudowy nastąpiło ponowne wyniszczenie regionu i ubytki ludności spowodowane trzema wojnami o Śląsk w latach 1740-1763 pomiędzy Królestwem Prus a dynastią Habsburgów. W 1810 r. dobra kościelne, w tym miasto Kąty Wrocławskie, zostały przejęte przez rząd pruski, który musiał spłacić ogromne kontrybucje wojenne, po zakończeniu wojen napoleoń-

skich. W 1843 r. miasto uzyskało połączenie kolejowe z Wrocławiem i Jaworzyną Śląską. W latach 1855-1856 rozebrano ostatecznie mury miejskie, które blokowały rozbudowę miasta, a w latach 1876-1879 zbudowano istniejący do dziś nowy ratusz miejski. Rozporządzeniem z 4 marca 1930 zmieniono funkcjonującą od wielu wieków

Plan Kątów Wrocławskich na rycinie F. Wernera (XVIII w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

pisownię nazwy miasta z *Canth* na *Kanth*. W trakcie II wojny światowej miasto długo pozostawało z dala od działań wojennych. Dopiero na początku 1945 r. mieszkańcy stolicy Dolnego Śląska, uciekając się przed frontem, kierowali się do Kątów Wrocławskich. Kilka dni później przez miasto biegła trasa „marszu śmierci”, jaki odbywali więźniowie niemieckiego obozu w Fünfteichen (dzisiejsze Miłoszyce w gminie Jelcz-Laskowice) do macierzystego obozu Gross-Rosen (Rogoźnica w gminie Strzegom). Wielu więźniów straciło wtedy życie – zostali oni pochowani na kąckim cmentarzu w postaci zbiorowych mogił bezimiennych ofiar. Kąty Wrocławskie zostały wyzwolone przez 7 Korpus Zmechanizowany Gwardii gen. Iwana Korczagina 8 lutego 1945 r. Obecnie miasto jest rozwijającym się ośrodkiem handlowym i usługowym. Powstaje wiele nowych budynków mieszkalnych, a w zachodniej części wyznaczono obszar pod rozwój przemysłu.

Kościół pw. św. św. Piotra i Pawła
w Kątach Wrocławskich
fot. Piotr Krajewski

Najstarszym obiektem na terenie Kątów Wrocławskich jest gotycki kościół pw. św. św. Piotra i Pawła. Budowla w obecnej postaci została wzniesiona na pocz. XV w. w miejscu wcześniejszego kościoła pojawiającego się w dokumentach w 1302 r. Kościół zbudowany z kamienia i cegły jest typem kościoła halowego z 3 nawami równej wysokości i trójbocznie zakończonym prezbiterium. Po stronie zachodniej znajduje się kwadratowa wieża. Jej górna część i hełm powstały w czasie przebudowy kościoła w latach 1825-1827. Wyposażenie pochodzi z różnych epok, począwszy od gotyku, po elementy neogotyckie. Najstarsze są rzeźby – Madonna z dzieciątkiem z 1410 r. oraz Maryja i św. Jan Chrzciciel z 1470 r. Pozostałe elementy wyposażenia głównie barokowe, neobarokowe i neogotyckie. Od strony cmentarza kościół ogrodzony jest fragmentem dawnych murów miejskich z okresu przebudowy w 1587 r.

Wieża ratuszowa w Kątach
Wrocławskich
fot. Piotr Krajewski

Ośrodek historyczny miasta z rynkiem i przyległymi ulicami również wpisany jest do rejestru zabytków. W jego centralnej części znajduje się czworoboczny ratusz z dziedzińcem wewnętrznym zbudowany w latach 1876-1879, w miejscu pierwotnego, który spłonął w 1624 r. Przez długi okres w rynku stała samotna wieża, zbudowana w 1613 r., ocalała w trakcie pożaru. Obecnie przylega ona od strony południowo-wschodniej do ratusza. Wysokość wieży wynosi 36 m. W części dolnej jest kwadratowa, w szczytowej ma kształt

ośmioboczny przykryty barokowym hełmem. Na zachodniej ścianie zachowała się do dziś tablica fundacyjna.

Obok ratusza, po jego wschodniej stronie znajduje się dawny kościół ewangelicki, obecnie pełniący funkcje handlowe. Został wzniesiony w latach 1833-1836 na podstawie projektu wybitnego architekta Karla Friedricha Schinkela, projektanta m.in. gmachu Altes Museum w Berlinie, pałacu w Kamieńcu Ząbkowickim i kilkudziesięciu kościołów i pałaców na terenie całych ówczesnych Prus. Jest to budowla halowa w kształcie prostokąta, ceglana, o skąpych dekoracjach, kryta dachem dwuspadowym. W rynku warto zwrócić uwagę także na

Neorenesansowa kamienica
w rynku pod numerem 26
fol. Piotr Krajewski

neoklasycystyczne i neorenesansowe kamienice, z których większość pochodzi z końca XIX i początku XX w. Najstarsze – z końca XVIII w. – są kamienice znajdujące się w rynku pod numerami 26, 35 i 37. Szczególnie ciekawa jest neorenesansowa kamienica pod nr 26 z 1899 r. mansardowym dachem, herbem Kątów i wizerunkiem dwugłowego orła nad oknami. Przed wojną była siedzibą lokalnego wydawnictwa. Warta obejrzenia jest także zabudowa ulicy Świdnickiej.

Pośród zabudowań Kątów Wrocławskich na zainteresowanie zasługuje także Dom Małego Dziecka przy ulicy 1-go maja 43. Jest to zespół 6 budynków zbudowanych z cegły i krytych dachem dwuspadowym, z których 3 powstały pod koniec XIX w. z inicjatywy Niemieckiego Związku Kombatanów, jako ośrodek opieki nad sierotami po członkach związku ze wschodnich landów państwa pruskiego. Było tam wówczas miejsce dla 60 dzieci. Honorowy patronat nad sierocińcem objęła Augusta Wiktoria – żona cesarza Fryderyka Wilhelma II. Na skutek rozbudowy ośrodka w 1931 r. powstały trzy kolejne

Plan Kątów Wrocławskich

budynki, a w całym ośrodku mogło przebywać 124 dzieci. Z niewielką przerwą zaraz po wojnie (do 1953 był tu szpital) ośrodek do dziś pełni funkcję domu dziecka.

Willa przy ul. 1-go maja 71/73
fol. Piotr Krajewski

Willa przy ul. Popiełuszki 10
fol. Piotr Krajewski

Zainteresowania warta jest również zabudowa willowa wzdłuż ulicy 1-go maja. Szczególnie ciekawa jest zabytkowa willa z parkiem pod numerem 71/73 zbudowana ok. 1910 r. Jest budynkiem trzykondygnacyjnym z ryzalitem po wschodniej i zachodniej stronie, z bogato zdobionymi szczytami i wejściem oraz boniowaniem na przyporach, krawędziach i cokole. Pierwotnie stanowiła siedzibę Śląskiej Szkoły Doradców Budowlanych, a po wojnie siedzibę Państwowego Ośrodka Maszynowego. Obecnie jest własnością prywatną. Uwagę warto zwrócić także na wpisaną do rejestru zabytków willę położoną przy ulicy Popiełuszki 10, wzniesioną w 1896 r., o ciekawej, rozczłonkowanej bryle z wieżyczkami, a także na willę przy ulicy Wrocławskiej 10 z 1898 r. z wieżyczką, zdobionymi szczytami oraz obramowaniami okien – obecnie hotel.

Oprócz zabytkowych budynków na terenie Kątów Wrocławskich znajdują się wartościowe obiekty techniczne. Jednym z nich jest zespół dworca PKP zbudowany w latach 1867-1870 z drewnianą wiatą peronową o długości 50 m. W budynku przy ulicy Wrocławskiej 35 działała odlewnia żelaza. Natomiast po przeciwnej stronie willi na ulicy Popiełuszki znajduje się wieża ciśnień w kształcie graniastosłupa o podstawie sześciokątnej i płaskim dachu, zbudowana z cegły w

1934 r.

Informacje o Kątach Wrocławskich należy jeszcze uzupełnić o informację o zabytkowym cmentarzu przy ulicy Mireckiego, który powstał ok. 1860 r. z kaplicą grobową rodziny Hindenmith z 2 połowy XIX w. Za kościołem pw. św. św. Piotra i Pawła znajduje się cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej, którzy zginęli w czasie II wojny światowej. Pochowano tu również ekshumowane w latach 70. ubiegłego wieku szczątki więźniów obozu koncentracyjnego, którzy byli ofiarami tzw. „marszu śmierci”.

Na terenie miasta znajdują się także wartościowe zabytki ruchome jak posągi i krzyże pokutne. Na zbiegu ulic Sikorskiego i Kościelnej znajduje się figura św. Jana Nepomucena ufundowana przez komisarza i kolatora biskupiego Jana Kriegiera w 1738 r., a na terenie kościelnym kolumna maryjna z 1896 r. Natomiast po prawej stronie drogi Kąty Wrocławskie-Kilianów znajduje się średniowieczny krzyż pokutny bez jednego ramienia, a na południowy wschód od ulicy 1-go maja na wysokości szkoły położony jest drugi krzyż pokutny.

Opisując najważniejsze obiekty w mieście nie wolno zapomnieć o nieistniejącym już dziś zamku, położonym na północ od dzisiejszego wzmiankowanym już w 1293 r. Spłonął on

Wieża ciśnienia przy ulicy Popieluszki
 fot. Piotr Krajewski

Figura św. Jana Nepomucena
 w Kątach Wrocławskich
 fot. Piotr Krajewski

doszczętnie w trakcie wielkiego pożaru miasta w 1624 r. i nie został nigdy odbudowany. Ruiny zostały rozebrane w 1829 r., a dziś po zamku pozostały jedynie zarysy wałów ziemnych. Na terenie dawnego dziedzińca pałacu powstał w XIX w. browar, w którym mieści się obecnie Gminny Ośrodek Kultury i Sportu wraz z biblioteką. Innym nieistniejącym już obiektem jest szubienica miejska, zlokalizowana niegdyś na południe od miasta. Była to budowla składająca się z 3 słupów rozmieszczonych na planie koła o wysokości ok. 5 m, wykonanych z cegły prawdopodobnie w 1578 r. na zlecenie ówczesnego burmistrza. Lokalizacja na niewielkim wzniesieniu i konstrukcja szubienicy zapewniały dobrą widoczność wisielca, co miało przestrzegać złoczyńców przed wjazdem do miasta.

Kąty Wrocławskie jako jedyne miasto oprócz Wrocławia w granicach Parku, atrakcyjne pod względem walorów kulturowych, są miejscem, przez które przebiega większość szlaków turystycznych, tras rowerowych i część ścieżek dydaktycznych. W mieście zaczyna się/kończy zielony szlak turystyczny biegnący z Wrocławia, natomiast na południowy wschód od miasta biegnie szlak niebieski z Wrocławia do Sobótki. Przez centrum miasta prowadzi także trasa szlaku rowerowego EuroVelo (R9), natomiast na skraju Parku Miejskiego za budynkiem GOKiS znajduje się jeden z przystanków na trasie dydaktycznej ścieżki rowerowej w Parku Krajobrazowym „Dolina Bystrzycy”. Na południe od Kątów Wrocławskich, za autostradą A4, zlokalizowana jest także ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w „Cichej Dolinie”.

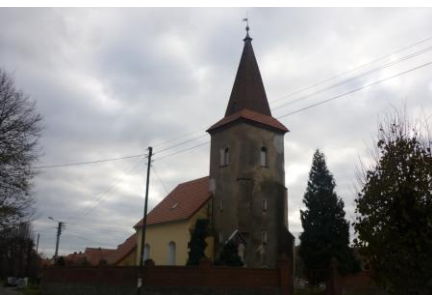
- Dworzec PKS; Dworzec PKP; **Urząd Miasta i Gminy w Kątach Wrocławskich**, Rynek - Ratusz 1, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3907200, www.katywroclawskie.pl; **Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Kątach Wrocławskich**, ul. Zwycięstwa 23, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3166141, 713166895, www.gokis.katywroclawskie.com; **Regionalna Izba Pamięci**, Rynek 2, 55-080 Kąty Wrocławskie; **Zajazd & Grill & Restauracja "AZYL"**, ul. Popieluszki 26, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3913290, kom. 695103012, www.hotelazyl.pl; **Bar „Dzięgała”**, ul. Wrocławska 1a ,

55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 390 58 36, www.bardziegala.home.pl; **Kąty Center**, ul. Mireckiego 6, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3166587, 71 3167231, www.katycenter.pl; **Polbau** pokoje dla firm, ul. ks. J. Popieluszki 19, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3904755; **Motel Wrocławski**, ul. 1 Maja 92, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 516979342, info@motel-wroclawski.pl; **Kwatery „U Jurka”**, ul. Okrzei 27, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 71 3167798, www.kapitaniec.pl.

KILIANÓW (niem. *Kilgenau, Landau*) – miejscowość położona na południe od Kątów Wrocławskich w odległości ok. 4 km i ok. 22 km na południowy zachód od Wrocławia. Należy do gminy Kąty Wrocławskie. Historyczna zabudowa wsi tworzy typowy układ ulicowy, jednak w ostatnich latach zabudowa zaczyna rozwijać się także wzdłuż sąsiadujących dróg. Miejscowość otoczona jest z każdej strony gruntami ornymi. Granica Parku przebiega na wschód od głównej zabudowy wsi wzdłuż drogi Kąty Wrocławskie-Mietków.

Kilianów to jedna z najstarszych wsi w dolinie Bystrzycy. Wymieniana jest po raz pierwszy już w 1204 r. pod nazwą *Kylianowo* jako jedno z dóbr opactwa św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu przekazane przez księcia Henryka I Brodatego. W 1271 r. wieś była ponownie lokowana na prawie niemieckim. Własnością klasztoru wieś pozostała aż do sekularyzacji dóbr kościelnych w 1810 r., kiedy wieś przejął pruski feldmarszałek Gebhard Leberecht von Blücher, właściciel majątku w Krobielowicach. Wieś funkcjonowała wtedy pod nazwą *Kilgenau*, która przed wybuchem wojny została zmieniona na *Landau*. Po wojnie miejscowość zachowała funkcję rolniczą – funkcjonowało tu Państwowe Gospodarstwo Rolne oraz oddział Stacji Hodowli Roślin z Sadowa.

Jedynym zabytkowym obiektem w Kilianowie jest gotycki kościół pw. Wniebowzięcia NMP, zlokalizowany w centralnej części miejscowości. Wzmiankowany był w 1414 r., w obecnym kształcie powstał w 1568 r., restaurowany był w 1889

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP
w Kilianowie
fot. Piotr Krajewski

r. Jest budowlą jednonawową, krytą dachem dwuspadowym, z umieszczoną po stronie zachodniej kwadratową wieżą i prezbiterium zakończonym trójbocznie. Wewnątrz wyposażenie z różnych epok. Zachował się barokowy ołtarz główny z ok. 1700 r. z licznymi rzeźbami świętych i obrazy z XVIII w. Kościół otoczony jest murem kamienno-

ceglanym.

Wiele pozostałych zabudowań wsi pochodzi z XIX w. Uwagę warto zwrócić na budynek pod numerem 27 wzniesiony w 2 połowie XIX w. jako obiekt trzykondygnacyjny, kryty dachem naczółkowym, z bogato dekorowaną elewacją. Jednak najstarszy we wsi jest budynek pod numerem 17a wzniesiony na przełomie XVIII w. i XIX w. Z XIX w. pochodzą także zabudowania folwarczne (dawnej Stacji Hodowli Roślin) pod numerem 31 oraz budynki mieszkalne znajdujące się pod numerami 16, 17, 18, 28, 30 i 34.

Miejscowość pozostaje z dala od szlaków turystycznych, najbliższa ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w „Cichej Dolinie” znajduje się na północny wschód od wsi.

- Przystanek PKS na wschód od zabudowań miejscowości.

KRASKÓW (niem. *Kratzkau*) – niewielka wieś położona na prawym brzegu Bystrzycy, poniżej Zbiornika Mietkowskiego. Administracyjnie stanowi część gminy Marcinowice, pod względem geograficznym jest częścią Równiny Świdnickiej. Znajduje się w odległości 40 km na południowy zachód od Wrocławia i 5 km na północ od Marcinowic. W układzie przestrzennym wsi dominuje rozległy zespół pałacowo-parkowy,

oprócz niego we wsi znajduje się tylko kilka innych budynków. Od północy i zachodu Krasków otoczony jest lasami, a od południa i zachodu gruntami ornymi. Miejscowość znajduje się poza Parkiem – jego granica przebiega ok. 400 m na północ od wsi.

Krasków jest starą wsią, której historia rozpoczyna się od 1250 r. Wtedy pod nazwą *Crazkov* wymieniana jest jako majątek z zamkiem warownym, należącym do klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu. Przez większość swojej historii miejscowość związana jest z rodziną von Seidlitz i Zedlitz. Pierwszymi znanymi właścicielami wsi byli bracia Heinrich i Chuncze von Seidlitz, którzy w 1390 r. ją sprzedali. Jednak już w 1480 r. jako posiadacz majątku Krasków ponownie wymieniany jest przedstawiciel rodu von Seidlitz – Hans, a później w 1548 r. jego syn Niklas. W kolejnych latach Krasków nadal pozostawał w rodzinie, by po śmierci Hartwiga von Seidlitz przejść na własność jego córki Cathriny i jej męża Sigmunda von Zedlitz (wymieniany jako właściciel wsi w 1626 r.). W czasie wojny trzydziestoletniej wieś została doszczętnie zniszczona, pozostała jednak w rękach rodziny von Zedlitz do 1737 r. Wtedy na 3 lata wieś stała się własnością rodu Hochbergów, a następnie znów powróciła do rodu von Zedlitz. W 1746 r. ówczesny właściciel wsi David Sigmunt von Zedlitz zlecił wybudowanie barokowego pałacu, który w pierwotnym kształcie zachował się do dziś. Ostatnim właścicielem wsi z rodu von Zedlitz był Wilhelm Sigmund. Po jego bezpotomnej śmierci w 1848 r. majątek przeszedł na własność siostrzeńca jego małżonki Georga Gustava Rudolpha von Salisch. W rękach jego potomków Krasków pozostał do końca II wojny światowej. Po wojnie grunty należące do pałacu przejęło PGR, funkcja rolnicza wsi nie zmieniła się.

Najważniejszym obiektem w Kraskowie jest odrestaurowany zespół pałacowo-parkowy, obecnie pełniący funkcję hotelową. Barokowy pałac powstał w 1746 r. na zlecenie ówczesnego właściciela wsi Davida Sigmunta von Zedlitz w miejscu wcześniejszego, który spłonął w 1 połowie XVIII w. Projektan-

Pałac w Kraskowie
fot. Piotr Krajewski

Pałac w Kraskowie na rycinie
A. Dunckera (XIX w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Fragment założenia parkowego w Kraskowie
fot. Piotr Krajewski

tem pałacu był prawdopodobnie Joseph Emanuel Fisher von Erlach. Dwukondygnacyjny budynek z użytkowym poddaszem został zaprojektowany na planie prostokąta, zbliżonego do kwadratu. Przykryty jest dachem mansardowym z lukarnami. Szczególną uwagę należy zwrócić na bogate zdobienia elewacji frontowej. Na głównej osi znajduje się portal wejściowy z rzeźbami figuralnymi i kartuszem herbowym. Ten niezwykle cenny zabytek po wojnie został przejęty przez PGR i z czasem zaczął popadać w ruinę. Tak było do 1992 r., kiedy obiekt przejął prywatny inwestor z Austrii. Cały kompleks pałacowo-parkowy został odrestaurowany i przekształcony w luksusowy hotel. Zadbano także o wyposażenie wewnętrzne, częściowo oryginalne. Wokół pałacu zachowały się zabudowania folwarczne – oficyna, wozownia i stodoła, które również zostały wyremontowane i nadano im inne funkcje. Całość otoczona jest murem z ozdobną bramą wjazdową. Zabudowania otacza park w stylu angielskim (z fragmentem ogrodów francuskich na

osi pałacu), który został zaprojektowany i wykonany przez jednego z najwybitniejszych w historii projektantów założeń parkowych – Peterowi Josephowi Lenne, twórcy m.in. Parku Sanssouci w Poczdamie, wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Pomimo tak cennego obiektu, miejscowość Krasków jest położona z dala od szlaków turystycznych, tras rowerowych i ścieżek dydaktycznych.

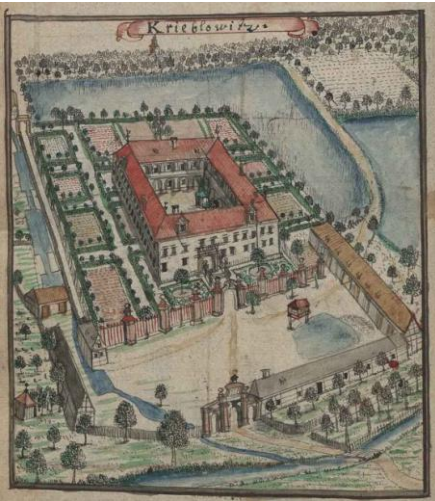
- Przystanek PKS; **Hotel Krasków**, Krasków 12, 58-124 Marcinowice, tel.: 74 858 51 01, www.kraskow.pl; **Restauracja „Zacisze”**, Krasków 7, 58-124 Marcinowice, tel.: 794 065 780.

KROBIELOWICE (niem. *Kriebowitz, Blüchersruh*) – miejscowość położona na terenie gminy Kąty Wrocławskie, w dolinie jednego z dopływów Bystrzycy – Czarnej Wody, w odległości ok. 20 km na południowy zachód od Wrocławia i ok. 3 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich. Układ przestrzenny wsi jest nieregularny, zdominowany przez założenie pałacowo-parkowe, zabudowa skupiona jest wokół zabudowań folwarcznych. Od południa i zachodu wieś otacza założenie parkowe i tereny łąkowe oraz lasy w dolinie Czarnej Wody. Od północy i wschodu dominują grunty orne. Przez Krobielowice przebiega droga powiatowa nr 346. Miejscowość niemal w całości położona jest w granicach Parku.

Żyzne ziemie w dolinie Czarnej Wody spowodowały, że teren ten od dawna był zasiedlony. Odkryto tu ślady osadnictwa potwierdzające ciągłość osadniczą od czasów okresu halszackiego (kultura łużycka). Pierwsze pisemne informacje o Krobielowicach pochodzą z roku 1321, kiedy wymieniono osadę pod nazwą Crebelwicz, którą książę Henryk VI nadał rycerzowi Tycze ze Sterczy. Kolejne wzmianki źródłowe z 1329 r. wskazują jako posiadacza wsi Henryka Stercze i jego braci. Wieś w tym czasie musiała dość często zmieniać właścicieli. O dogodnym położeniu wsi i dobrych glebach świadczy zainteresowanie

opactwa św. Wincentego z Wrocławia, które najpierw w 1343 r. zakupiło we wsi młyn, a w 1417 r. całą wieś z dworem. Własnością opactwa Krobielowice pozostały aż do 1810 r., kiedy dokonano sekularyzacji dóbr kościelnych. Wtedy też z nadania króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III, w uznaniu za zasługi podczas wojen napoleońskich, właścicielem wsi został feldmarszałek Gebhard

Leberecht von Blücher. W rękach tej rodziny dobra krobielowickie pozostały do końca II wojny światowej. Po jej zakończeniu ziemie należące do właścicieli wsi przejęło Państwowe Gospodarstwo Rolne, a wieś do dziś utrzymała rolniczy charakter, poza pałacem, w którym po odbudowie w 1995 r. utworzono hotel, a na terenie parku pałacowego pole golfowe.

Zamek w Krobielowicach na rycinie
F. Wenera (XVIII w.)
ze zbiorów biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Zamek w Krobielowicach
fot. Piotr Krajewski

Najcenniejszym obiektem w Krobielowicach, wpisanym do rejestru zabytków, jest zespół zamkowy, składający się z zamku, parku oraz folwarku. Historia istniejącego pałacu sięga lat 1570-1580. Wtedy powstał jedno-skrzydłowy, renesansowy dwór opata, który obecnie stanowi północno-zachodnie skrzydło pałacu. Z tego czasu zachował się także portal nad wejściem głównym. Na początku XVIII w. pałac został rozbudowany o trzy dodatkowe skrzydła, dzięki czemu

powstał wewnętrzny dziedziniec z arkadowymi krużgankami. Po przejściu majątku przez rodzinę feldmarszałka Blüchera pałac uległ w 1878 r. przebudowie w stylu neorenesansowym. Powstały wtedy dwukondygnacyjne krużganki z dwiema okrągłymi wieżyczkami na rogach w elewacji południowo-zachodniej. W takim kształcie pałac zachował się do dziś. W latach 90. ubiegłego wieku został zakupiony i odrestaurowany przez spółkę, w której udziały posiada prawnuk feldmarszałka Blüchera. Pełni obecnie funkcję hotelową. Przy pałacu powstało pole golfowe. Na uwagę zasługuje także budynek bramny oraz zabudowania folwarczne z końca XIX w.

Przy drodze z Krobielowic do Kątów Wrocławskich znajduje się mauzoleum feldmarszałka Blüchera, powstałe w latach

Zamek w Krobielowicach – elewacja
północno-zachodnia
fot. Katarzyna Mielecka

Budynek bramny przed
pałacem w Krobielowicach
fot. Piotr Krajewski

Mauzoleum Blüchera
w Kątach Wrocławskich
fot. Piotr Krajewski

1846-1853 w miejscu, gdzie często udawał się na spacer. Początkowo miał stać tu ogromny głaz z kamieniołomu w Strzeblowie koło Sobótki, jednak jego transport w całości okazał się niemożliwy. Ostatecznie powstała budowla wzorowana na mauzoleum Teodoryka w Rawennie w kształcie walca z popiersiem Blüchera w medalionie nad wejściem. Dziś pozostaje puste – szczątki zniknęły w nieznanymi okolicznościach.

Ze względu na bogate walory kulturowe Krobielowice są miejscem, gdzie przebiega niebieski szlak turystyczny z Sobótki do Wrocławia. Na północny zachód od wsi znajduje się ścieżka edukacyjno-przyrodnicza w „Cichej Dolinie”.

- Przystanek PKS; **Pałac Krobielowice**, Krobielowice 21, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel. 713166648, www.palackrobielowice.com.

MAŁKOWICE (niem. *Malckwitz, Waldtal*) – wieś znajdująca się w odległości ok. 9 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich i ok. 15 km na zachód od Wrocławia. Administracyjnie należy do gminy Kąty Wrocławskie. Układ przestrzenny typowej ulicówki, którą niegdyś miejscowość była pozostaje dziś nieczytelny. Na skutek rozbudowy ma dziś charakter wielodrożnicy. Od strony zachodniej i północnej wieś otoczona jest terenami łąk i pastwisk urozmaiconych licznymi zadrzewieniami. Natomiast głównym typem pokrycia terenu od strony południowej i wschodniej są grunty orne. Park obejmuje zachodnią część miejscowości, a jego granica biegnie wzdłuż głównej drogi.

Po raz pierwszy Małkowice pojawiają się w źródłach pisanych w 1255 r. w jednym z dokumentów księcia Henryka III Białego. W 1310 r. wieś lokowano na prawie niemieckim. Kolejne informacje o wsi pochodzą z 2 połowy XVII w., kiedy właścicielami wsi była rodzina von Oberg. Zarządzali oni Małkowicami do końca XVIII w. Własność utracili w związku ze śmiercią w 1796 r. ostatniej dziedziczki rodu – Karoliny Heleny Henryki von Lüttwitz z domu von Oberg, która zarządzała wsią po śmierci swoje-

go ojca i matki. Wtedy majątek przejął Joseph von Rothenberg, który pozostał właścicielem wsi do 1839 r. W tym roku wieś została sprzedana rodzinie Silberstein. W 1894 r. właścicielką była ostatnia przedstawicielka tego rodu – Betty Silberstein. Na początku XX w. wyszła za Otto Sauera, a ich potomkowie związani byli z Małkowicami do czasu zakończenia II wojny światowej. Po wojnie we wsi utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, podległe Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie. Do dziś mieszkańcy Małkowic pracują głównie w rolnictwie.

Na miejscu istniejącego pierwotnie kościoła wzmiankowanego w 1287 r. powstała ok. 1400 r. gotycka jednonawowa budowla z trójbocznie zakończonym prezbiterium i wieżą z barokowym hełmem powstałym na skutek przebudowy kościoła w 1680 r. Dobrze zachowany jest barokowy wytrój wewnętrzny kościoła – ołtarz główny i ołtarze boczne Matki Bożej i św. Józefa z licznymi rzeźbami świętych datowane są na okres przebudowy w 1680 r. Z tego samego okresu pochodzą również barokowa chrzcielnica, ambona, konfesjonał i inne elementy wyposażenia. W nawie głównej zachowały się epitafia i nagrobki dawnych właścicieli wsi z rodu von Oberg. Kościół otoczony jest murem kamiennym.

Kościół pw. św. Trójcy
w Małkowicach
fol. Piotr Krajewski

Do obiektów zabytkowych na terenie wsi należy także, znajdujący się naprzeciw kościoła, pałac wraz ze stajnią z częścią mieszkalną i parkiem z końca XIX w. Fundatorem neoklasyzystycznego, dwukondygnacyjnego budynku z poddaszem, krytego płaskim dachem był kupiec Jacop Silberstein. Na głównej osi pałacu znajduje się ryzalit z wejściem głównym. Oprócz pałacu, wokół prostokątnego dziedzińca powstały zabudowania folwarczne – oficyna mieszkalna, stajnia, wozow-

Pałac w Małkowicach
fot. Piotr Krajewski

Centrum Opieki Caritas Archidiecezji
Wrocławskiej w Małkowicach
fot. Piotr Krajewski

nia, obory, stodoły i spichlerz. Przed pałacem znajduje się park, dziś zaniedbany i zarośnięty.

Na północ od pałacu znajduje się kolejny obiekt wpisany do rejestru zabytków. Jest to dawny zespół klasztorny sióstr elżbietanek z 1913 r., po wojnie dom dziecka, dziś pełniący funkcję ośrodka opiekuńczo-leczniczego należącego do Caritas. Jest to budynek trzykondygnacyjny z poddaszem, o skomplikowanej bryle, kryty różnego rodzaju dachami. Elewacje zdobione są cegłą ułożoną w różnego rodzaju liniowe i geometryczne formy. Wśród innych obiektów na terenie klasztornym zainteresowania warte są szachulcowa oficyna klasztorną

oraz budynek hydroforni z 1913 r.

Przejeżdżając przez Małkowice warto zwrócić także uwagę na zabudowę ulicy Głównej oraz dwie barokowe figury. Pierwsza z nich, znajdująca się przy rozwidleniu ulic Głównej i Polnej, to figura św. Antoniego Padewskiego trzymającego dzieciątko z 1735 r. Natomiast druga na rozwidleniu ulicy Głównej i Szkolnej, datowana na 1730 r., przedstawia św. Jana Nepomucena. Obie zostały ufundowane przez ówczesnych właścicieli wsi – rodzinę von Oberg.

Miejscowość jest popularnym miejscem na trasie szlaków pieszych i rowerowych. Przebiega tędy fragment zielonego, pieszego szlaku turystycznego oraz międzynarodowej trasy rowerowej EuroVelo (R9). W Małkowicach znajduje się także

jeden z przystanków edukacyjno-dydaktycznej ścieżki DZPK, zarówno w wariantcie pieszym jak i rowerowym.

- Przystanek PKS.

MANIÓW (niem. *Wenig Mohnau, Berghof-Mohnau*) – niewielka wieś położona na wschód od Zbiornika Mietkowskiego, w granicach gminy Mietków. W kierunku południowo-wschodnim od Wrocławia dzieli ją ok. 34 km, a od Kątów Wrocławskich ok. 15 km. Miejscowość ma charakter ulicówki, która rozwinęła się wzdłuż drogi do Mietkowa. Krajobraz okolic Maniowa tworzą lasy, graniczące z wsią od strony zachodniej, użytki rolne od strony południowej i wschodniej, a także Zbiornik Proszkowicki znajdujący się na północny wschód od wsi. Cała miejscowość, oprócz zabudowań wysuniętych najbardziej na południe, znajduje się w granicach Parku.

Zbiornik Proszkowicki
fot. Piotr Krajewski

Udokumentowana historia Maniowa rozpoczyna się w roku 1318, kiedy po raz pierwszy wymieniono osadę pod nazwą *Parvum Manow*. Na przestrzeni wieków nazwa wsi zmieniała się (*Wenig Manow, Wenig Mohnau, Berghof-Mohnau*). W latach 30. ubiegłego wieku Maniów i Maniów Mały funkcjonowały pod wspólną nazwą *Berghof-Mohnau*.

Pierwszym znanym z nazwiska właścicielem Maniowa i Maniowa Małego był wymieniany w 1568 r. Christoph von Reichau. Następnie wieś przeszła na własność rodziny von Schindel. Od roku 1650 w posiadaczem miejscowości był podpułkownik Georg von Hegewaldt, a następnie do 1733 r. jego potomkowie. W następnych latach wieś czę-

sto zmieniała właścicieli, aż do początku XIX w., kiedy została zakupiona przez rodzinę von Schweinitz. Maniów i Maniów Mały należały prawdopodobnie do tego rodu aż do końca II wojny światowej. Po wojnie utrzymała się rolnicza funkcja wsi z podstawowymi usługami.

W lesie na zachód od Maniowa znajduje się stożkowate grodzisko z okresu późnego średniowiecza datowane na XIII-XIV w. otoczone dwoma pierścieniami wałów.

Wśród zabudowań Maniowa najstarszy jest dom przy ulicy Sobóckiej 9 z końca XVIII w., widoczny na widokówkach przedwojennych, który pełnił wtedy funkcję zajazdu i browaru. Większość pozostałych budynków wzdłuż ulicy Sobóckiej pochodzi z k. XIX i pocz. XX w. Warto zwrócić uwagę także na znajdującą się na terenie cmentarza przy

Kaplica cmentarna św. Krzysztofa
fot. Piotr Krajewski

drodze do Maniowa Małego kaplicę św. Krzysztofa z k. XIX w. Przed wejściem na cmentarz znajduje się obelisk poświęcony mieszkańcom Maniowa i Maniowa Małego poległym w czasie I wojny światowej.

W lesie, w pobliżu starego koryta Bystrzycy rośnie kilka dębów szypułkowych (*Quercus robur*) chronionych w postaci pomników przyrody. Największy i najstarszy z nich ma ponad 6 m w obwodzie.

Przez Maniów przebiega trasa międzynarodowego szlaku rowerowego EuroVelo (R9), natomiast na zachód od wsi, wzdłuż zapory Zbiornika Mietkowskiego, biegnie Ślązański odcinek drogi św. Jakuba oraz ścieżka przyrodniczo-edukacyjna wokół zbiornika.

- Przystanek PKS; Plaża „Na cyplu” przy Zbiorniku Proszkowskim.

MANIÓW MAŁY (niem. *Berghof-Mohnau, Klein Mohnau*) – miejscowość znajdująca się w granicach gminy Mietków, na południowy wschód od Zbiornika Mietkowskiego. Wieś położona jest w kierunku południowo-zachodnim w odległości ok. 35 km od Wrocławia i ok. 16 km od Kątów Wrocławskich. Układ przestrzenny tworzy wielodrożnicę, część zabudowań wsi jest odsunięta na zachód i znajduje się bezpośrednio w strefie przybrzeżnej. Od strony północnej zabudowa graniczy z lasami, z pozostałych stron otoczona jest gruntami ornymi. W granicach Parku położone są jedynie zabudowania na północ od drogi do Domanic.

Historia Maniowa Małego jest ściśle związana z Maniowem. Po raz pierwszy nazwa wsi *Klein Mohnau* była wymieniana w dokumentach z 1660 r. Po powstaniu pałacu w XVIII w. rozwinęła się nowa część wsi – *Berghof*, jednak cały czas funkcjonowała także nazwa *Klein Mohnau*. W latach 30. ubiegłego wieku Maniów i Maniów Mały miały wspólną nazwę *Berghof-Mohnau*.

Pierwszym znanym z nazwiska właścicielem Maniowa i Maniowa Małego był wymieniany w 1568 r. Christoph von Reichau. Następnie wieś przeszła na własność rodziny von Schindel. Od roku 1650 w posiadaczem miejscowości był podpułkownik Georg von Hegewaldt, a następnie do 1733 r. jego potomkowie. W następnych latach wieś zmieniała właścicieli, aż do początku XIX w., kiedy została zakupiona przez rodzinę von Schweinitz. Maniów i Maniów Mały należały prawdopodobnie do tego rodu aż do końca II wojny światowej. Po wojnie utrzymała się dotychczasowa, rolnicza funkcja wsi.

Najciekawszym obiektem w miejscowości są ruiny pałacu powstałego ok. 1750 r. Pałac, usytuowany na wzgórzu, był gruntownie przebudowany w XIX w. – dobudowano wtedy piętro, wieżę, zmieniono podziały elewacji, nadając całości cechy klasycystyczne. Pod koniec wojny pałac został zniszczony i do tej pory nie został odbudowany. Pałac ma trzy kondygnacje, zwrócony frontem jest w kierunku południowym – na Ślążę. Elewacja frontowa z ryzalitem zdobionym pilastrami w

Ruiny pałacu w Maniowie Małym

fol. Piotr Krajewski

wielkim porządku, w którym znajduje się główne wejście do budynku ozdobione zachowanym do dziś barokowym portalem z okresu budowy pałacu. Od strony zachodniej znajduje się pięcokondygnacyjna wieża. Od południa znajdują się zabudowania folwarczne tworzące prostokątny dziedziniec, natomiast od strony północnej zaniedbany park, pierwotnie w stylu angielskim.

Przy głównym skrzyżowaniu we wsi znajduje się dawny spichlerz datowany na 1746 r.

Przez Maniów Mały przebiega trasa Ślęzańskiego odcinka drogi św. Jakuba, która łączy szczyt Ślęży ze Środą Śląską. Wzdłuż zapory Zbiornika Mietkowskiego prowadzi ścieżka przyrodniczo-edukacyjna wokół zbiornika.

- Przystanek PKS; **Przystań „U Francuza”**, Maniów Mały 36L, os. Riviera, 55-081 Mietków, tel. 71 3907717; www.ufrancuza.dormire.pl.

MANIÓW WIELKI (niem. *Gross Mohnau*) – wieś położona w granicach gminy Mietków na wschód od Zbiornika Mietkowskiego oraz Zbiornika Proszkowskiego, w odległości ok. 32 km od Wrocławia i ok. 13 km od Kątów Wrocławskich w kierunku południowo-wschodnim. Pierwotnie wieś tworzyła owalnicę z centralnie położonym kościołem, dziś rozbudowana w kierunku północ-południe. Od strony północnej z miejscowością graniczą lasy i tereny łąk w dolinie Grzmiącej - prawym dopływem Bystrzycy. Natomiast z pozostałych stron dominuje krajobraz rolniczy urozmaicony zadrzewieniami śródpolnymi. W granicach Parku znajduje się część miejscowości na północ od drogi z Proszkowic.

Maniów Wielki jest jedną z najstarszych wsi w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”. Pierwsze informacje o wsi pochodzą z bulli papieża Celestyna III z 1193 r. Maniów jest tam wymieniany pod nazwą *Timanou* jako jedna z osad płacących dziesięcinę na rzecz klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu. Pod nazwą *Thymanov* miejscowość wzmiankowana jest 30 lat później. W 1290 r. po raz pierwszy w dokumentach pojawia się komes Thymo z Maniowa, a 11 lat później jako właściciel wsi figuruje rycerz Przeclaw z Maniowa. W 1315 r. czynsze ze wsi klasztorowi na Piasku przekazał ówczesny właściciel Kilian von Haugwitz. Kolejne informacje na temat wsi dotyczą wieku XVI. Wtedy w posiadanie wsi weszła rodzina von Schindel. Następnie od początku XVII w. miejscowość należała do rodziny von Borschnitz. W 1824 r. Maniów Wielki został zakupiony przez Johanna Gottloba Pohla. W rękach tego rodu wieś pozostała aż do końca II wojny światowej. Ostatnim właścicielem był Friedrich Wilhelm Pohl-Grund, którego majątek po 1945 r. przeszedł na własność państwa polskiego.

W centralnej części wsi, na wzniesieniu znajduje się gotycki kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Po raz pierwszy kościół w Maniowie Wielkim wymieniany był w 1335 r. Obecna budowla powstała na przełomie XIV i XV w., w XVII w. została przebudowana. Kościół w obecnym kształcie posiada jedną nawę, prostokątne prezbiterium ze sklepieniem krzyżowym oraz kwadratową wieżę od zachodu, dobudowaną w XIX w. Wnętrze kościoła z gotyckimi rzeźbami Chrystusa i Madonny z Dzieciątkiem. Przy murze zewnętrznym płyty nagrobne i grobowiec rodziny Pohl z przełomu XIX i XX w.

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Maniowie Wielkim

fot. Piotr Krajewski

Ruiny pałacu w Maniowie Wielkim
fot. Piotr Krajewski

W Maniowie Wielkim znajdują się ruiny pałacu zbudowanego pierwotnie w stylu renesansowym w XVI w., który był jednak wielokrotnie przebudowany. Ostatnia przebudowa została przeprowadzona w 1893 r. przez Hermanna Pohla, ówczesnego właściciela wsi, o czym świadczą inicjały H.P. na jedynym zachowanym szczy-

cie. Pałac na planie prostokąta miał trzy kondygnacje, w tym użytkowe poddasze, kryty był dachem mansardowym z lukarnami. Od strony południowej posiadał dwukondygnacyjny szczyt, który zawalił się w latach 80. ubiegłego wieku. Przy pałacu znajduje się zarośnięty, dawny park pałacowy w stylu angielskim. Warto zwrócić uwagę także na wpisane do rejestru zabytków zabudowania dawnego folwarku, w tym oborę, stajnię i spichlerz z przełomu XIX i XX w.

Na północ od kościoła znajduje się barokowa figura św. Jana Nepomucena z ok. 1752 r.

- Przystanek PKS.

MIETKÓW (niem. *Mettkau*) – miejscowość, siedziba Urzędu Gminy Mietków, położona ok. 1 km na północny wschód od Zbiornika Mietkowskiego. Odległość z Wrocławia do Mietkowa wynosi ok. 35 km, a z Kątów Wrocławskich ok. 13 km w kierunku południowo-wschodnim. Wieś stanowi przykład wielodrożnicy. Układ przestrzenny wsi podzielony jest na strefę przemysłową – zachodnia część wsi, gdzie znajduje się kopalnia piasku i żwiru oraz strefę mieszkaniową – pozostała część wsi. Od strony północnej i zachodniej teren wsi ograniczony jest linią kolejową prowadzącą do kopalni żwiru, a dalej na północ linią kolejową relacji Wrocław-

Wałbrzych. Z pozostałych stron wieś otaczają grunty orne z zadrzewieniami śródpolnymi. W granicach Parku znajduje się południowa część wsi.

Pierwsze wzmianki na temat miejscowości pojawiają się w dokumentach z 1326 r., gdzie wymieniana jest pod nazwą *Mettichaw*. Początkowo stanowiła własność rodziny von Seidnitz, a następnie przechodziła w ręce rodów von Schindel, von Glaubitz, by wreszcie stać się własnością rodu von Pinto. Była ona związana z Mietkowem od końca XVIII w. Jako pierwszy właściciel z tej rodziny wymianiany jest Ignatz von Pinto, a następnie jego najstarszy syn Heinrich von Pinto oraz wnuk Clemens von Pinto. Ten ostatni podjął w 1855 r. decyzję o przebudowie istniejącego we wsi dworu obronnego na pałac o cechach neogotyckich. W 1843 r. do wsi doprowadzono linię kolejową Wrocław-Świebodzice. W latach 30. ubiegłego wieku miejscowość została podzielona przez Śląską Spółkę Ziemską. Po zakończeniu II wojny światowej wieś pełniła funkcję rolniczą. Utworzenie gminy Mietków w 1975 r. spowodowało, że wieś zyskała na znaczeniu jako ośrodek administracyjno-usługowy. Dodatkowo budowa Zbiornika Mietkowskiego i uruchomienie kopalni piasku i żwiru sprawiło, że wieś zaczęła się rozwijać pod względem przemysłowym.

Do najważniejszych obiektów na terenie miejscowości należą ruiny pałacu, położone w południowej części wsi. Wzmianki na temat obronnej wieży mieszkalnej w Mietkowie pochodzą z XVI w. Została ona rozbudowana na dwór obronny w XVIII w. Ostatecznie w 1855 r. z inicjatywy Clemensa von Pinto istniejący dwór został przebudowany na pałac o cechach neogotyckich. Pier-

Pałac w Mietkowie na rycinie A. Dunckera
(XIX w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Ruiny pałacu w Mietkowie
fot. Piotr Krajewski

wotnie była to budowla dwukondygnacyjna, podpiwniczona na planie prostokąta, z kwadratową wieżą w południowej części. Wejście znajdowało się od północy. Dziś pałac jest w znacznym stopniu zrujnowany, zachowały się resztki wieży mieszkalnej, zewnętrzne mury oraz taras pałacowy. Od południowego zachodu pałac otoczony jest pozostałościami fosy.

Będąc w Mietkowie warto zwrócić uwagę na drewniany, wolnostojący gołębnik z 1898 r. znajdujący się na placu jednej z tutejszych firm, w pobliżu głównego skrzyżowania.

Przez Mietków przebiega trasa międzynarodowego szlaku rowerowego EuroVelo (R9), natomiast na południowy zachód od wsi, wzdłuż zapory Zbiornika Mietkowskiego biegnie śląski odcinek drogi św. Jakuba łączący szczyt Ślęży ze Środą Śląską, a także ścieżka przyrodniczo-edukacyjna wokół zbiornika.

- Stacja PKP; Przystanek PKS; **Urząd Gminy Mietków**, ul. Kolejowa 35, 55-081 Mietków, 713168113, 713168284, www.mietkow.com; **Gminny Ośrodek Kultury**, ul. Spółdzielcza 6, 55-081 Mietków, tel. 713168254, www.gok.mietkow.com, **Bar-Myśliwski**, ul. Kolejowa 27, 55-081 Mietków, tel. 713168368.

MILIN (niem. *Fürstenu*) – wieś leżąca na lewym brzegu Bystrzycy, ok. 4 km na wschód od Zbiornika Mietkowskiego. Administracyjne stanowi część gminy Mietków. Milin położony jest od Wrocławia ok. 27 km, a od Kątów Wrocławskich ok. 8 km w kierunku południowo-wschodnim. Wieś rozwinęła się jako wielodrożnica, od strony południowej graniczy z lasami w dolinie Bystrzycy, z pozostałych stron otoczona jest

gruntami ornymi. Większa część miejscowości położona jest w granicach Parku, jedynie zabudowania na północ od głównej drogi znajdują się poza jego granicami.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Milina datowane są na wczesne średniowiecze (VIII-IX w.) Z tego okresu pochodzi odkryte we wsi grodzisko (ok. 1 km od Milina w stronę Mietkowa). W źródłach pisanych po raz pierwszy Milin jest wymieniany jako miasto targowe w dokumentach księcia wrocławskiego Henryka III i Bolka I Surowego w 1297 r. pod nazwą *Furstenof*. Niefortunna lokalizacja miasta w tym miejscu sprawiła, że Milin utracił w tym roku prawa miejskie na rzecz Kątów Wrocławskich. Ich przejście potwierdza kolejny dokument Bolka I Surowego z 1298 r. Niewiele jest informacji o wsi po tym wydarzeniu. Wiadomo jedynie, że administracyjnie była w 1358 r. częścią tzw. weichbildu kąckiego. W XVI w. wieś należała do rodziny von Seidlitz. Okres wojny trzydziestoletniej przyniósł ogromne zniszczenia i znaczny ubytek ilości mieszkańców wsi. Dopiero w 1679 r. zakończono odbudowę kościoła. W tym czasie nastąpił także podział na Milin Dolny i Górny. W XVIII w. właścicielami wsi była rodzina królewska von Hohenzollern, a dokładniej książę Henryk Pruski (Friedrich Heinrich Ludwig), młodszy brat króla Fryderyka II Wielkiego. Jednak majątek najczęściej był wdzierżawiany. Używana w tym czasie nazwa wsi – *Fürstenau*, oznacza „książęcą niwę”. Po zakończeniu II wojny światowej wieś została zasiedlona przez osoby z kresów wschodnich. Dziś pełni głównie funkcję rolniczo-usługową.

Milin jest jedną z najciekawszych i najbogatszych w zasoby kulturowe wsi na terenie Parku. W centralnej części miejscowości znajduje się zabytkowy kościół pw. św. Michała Archanioła, pierwotnie gotycki, w obec-

Kościół pw. św. Michała Archanioła w Milinie
fot. Piotr Krajewski

nym kształcie barokowy. Wzmiankowany był już w dokumentach z XIV w. Został doszczętnie zniszczony w trakcie wojny trzydziestoletniej, a następnie odbudowany w 1679 r. w stylu barokowym. Od tego czasu był wielokrotnie przebudowany. Posiada jedną nawę, prostokątne prezbiterium i kwadratową wieżę z zaokrąglonymi narożami od strony zachodniej, przykrytą cebulastym hełmem z prześwitem. W ścianach kościoła znajdują się epitafia, a wewnątrz wyposażenie neogotyckie.

Kolejnym, niezwykle ciekawym obiektem w Milinie jest renesansowy pałac zbudowany na początku XVII w. Pierwotnie był to budynek czteroskrzydłowy z wewnętrznym kwadratowym dziedzińcem, otoczony fosą. Został przebudowany w stylu barokowym w latach 1749-1750. Od tego czasu posiada trzy skrzydła tworzące podkole, z wewnętrznym dziedzińcem, zamkniętym od strony zachodniej pergolą z murowanymi filarami. Zasypano wtedy także fosę. Elewacja frontowa z ośmioma nieregularnie rozmieszczonymi osiami i barokowym portalem okalającym wejście główne. Po wojnie mieściła się w nim szkoła podstawowa, obecnie są tu mieszkania prywatne. Wokół pałacu znajdują się pozostałości parku w stylu angielskim.

Przed wojną istniał w Milinie kościół ewangelicki zbudowany dzięki funduszom przekazanych przez Henryka Pru-

Pałac w Milinie na rycinie F. Wernera (XVIII w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Pałac w Milinie
fot. Piotr Krajewski

wa, obecnie są tu mieszkania prywatne. Wokół pałacu znajdują się pozostałości parku w stylu angielskim.

Przed wojną istniał w Milinie kościół ewangelicki zbudowany dzięki funduszom przekazanych przez Henryka Pru-

skiego w 1765 r. Został zniszczony i rozebrany na początku lat 50. XX w. Z pozostałych zabudowań wsi wyróżniają się dawne gospody z pocz. XX w. – zajazd Krausego (Chłopska 9), obecnie siedziba filii biblioteki gminnej oraz Świetlicy Postaw Twórczych, a także dawny zajazd Deutschmanna (Chłopska 16), obecnie mieszkania prywatne.

W Milinie warto zwrócić uwagę także na rzeźby znajdujące się przed kościołem. Przy murze kościelnym można zobaczyć Pięć z 1730 r. oraz barokową figurę św. Jana Nepomucena, naprzeciw wejścia na teren kościoła, z 1733 r. stojącą na trójbocznym cokole. Znajduje się na nim scena spowiedzi królowej Zofii, scena przedstawiająca zrzucenie Jana Nepomucena do Wełtawy oraz tablica z nazwiskiem fundatora – Piotra Bekera. Przy ulicy Bystrzyckiej znajduje się pomnik poległych w wojnach w 1864, 1866 i 1870-71, pozbawiony pta-ka siedzącego na szczycie.

Figura św. Jana Nepomucena
w Milinie
fot. Piotr Krajewski

Pomimo wysokich walorów kulturowych Milin nie znajduje się na trasie pieszych szlaków turystycznych oraz ścieżek dydaktycznych. Najbliższy jest biegnący przez Mietków międzynarodowy szlak rowerowy EuroVelo (R9).

- Przystanek PKS.

OKULICE (niem. *Ocklitz, Eichwall*) – jedyna wieś w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” położona administracyjnie w granicach gminy Sobótka w odległości ok. 30 km na południowy wschód od Wrocławia i ok. 15 km na południe od Kątów Wrocławskich. Krajobraz wokół Okulic tworzą od strony północnej i zachodniej tereny leśne oraz łąki i

pastwiska, a od strony południowej i wschodniej grunty orne. W granicach Parku znajdują się tereny położone na północ od głównej drogi przebiegającej przez Okulice.

Źródła pisane – bulla papieża Innocentego IV – wymieniają po raz pierwszy miejscowość pod nazwą *Ocholic* w 1250 r. jako własność klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu. W 1358 r. wymieniana jest jako miejscowość administracyjnie położona na terenie weichbildu kąckiego. Za panowania pruskiego wieś miała nazwę *Ocklitz*, zmienioną w 1937 r. na *Eichwall*. Na przestrzeni wieków właścicielami wsi były rody von Reibnitz (przełom XVI i XVII w.), von Knobelsdorf (połowa XVII w.), a od 1744 r. aż do końca II wojny światowej rodzina von Machui. Po wojnie znajdujący się we wsi folwark został przekazany w zarząd Państwowemu Gospodarstwu Rolnemu w Gniechowicach, a sama miejscowość zachowała do dziś rolniczy charakter.

Ruiny dworu w Okulicach
fol. Piotr Krajewski

Okulicach istniał przed II wojną światową renesansowy dwór wzniesiony na początku XVII w. Był on kilkakrotnie przebudowany m.in. w XVIII i XIX w. Przed zniszczeniem w 1945 r. był budynkiem czteroskrzydłowym z wewnętrznym dziedzińcem z arkadowym krużgankiem. Dziś z dworu pozostał jedynie frag-

ment piwnic i narożnik budynku, zabezpieczone przez obecnego właściciela terenu. Za dworem istnieje wpisany do rejestru zabytków park z 2 połowy XIX w., a w nim bogaty starodrzew m.in. pomnikowe buk pospolity w odmianie czerwonołistnej *Fagus sylvatica* ‘*Purpurea*’ oraz sosna wejmutka *Pinus strobus*.

Warto odnotować, że w studni w Okulicach po zakończeniu II wojny światowej odnaleziono dzwon z sąsiedniej miej-

sowości – Czerńczyce z otworem wielkości pocisku karabinowego. Obecnie dzwon znajduje się w Muzeum Ślązańskim w Sobótce. Na uwagę zasługują także znajdujące się naprzeciwko ruin pałacu zabudowania dawnej gorzelnii oraz dawny budynek młyna.

Przy ulicy Leśnej 2 znajduje się krzyż pokutny datowany na XIV-XVI w.

- Przystanek PKS.

PROSZKOWICE (niem. *Protschkenhain, Altenrode, Dreisteine*) – wieś administracyjnie należąca do gminy Mietków, położona na wschód od Zbiornika Mietkowskiego i Zbiornika Proszkowickiego. Odległość z Wrocławia do Proszkowic wynosi ok. 28 km, a z Kątów Wrocławskich ok. 12 km w kierunku południowo-wschodnim. Pierwotnie wieś tworzyła typową owalnicę, dziś zabudowa rozwija się także wzdłuż dróg prowadzących do Mietkowa i Milina. Od strony zachodniej z miejscowością graniczy Zbiornik Proszkowicki, natomiast z pozostałych stron dominuje krajobraz rolniczy urozmaicony zadrzewieniami śródpolnymi. Jedynie najbardziej wysunięte w kierunku południowym zabudowania znajdują się poza granicami Parku.

Niewiele jest informacji na temat historii wsi. Proszkowice są dość późno wymieniane w źródłach pisanych, choć zachowany charakter owalnicy świadczy, że wieś została założona w okresie średniowiecza. Po raz pierwszy wzmiankowana jest pod nazwą *Proczinkinhayn* w 1337 r. Kolejna informacja na temat wsi dotyczy okresu po zakończeniu wojny trzydziestoletniej. Proszkowice zostały wtedy spalone. W 1917 r. zarządcą dóbr w Proszkowicach był starosta Pohl, a sama wieś liczyła prawie 500 mieszkańców. Jeszcze przed wojną, w 1937 r. zmieniono dotychczasową nazwę miejscowości – *Protschkenhain*, na *Altenrode*, a w 1939 r. na *Dreisteine*. Po zakończeniu II wojny światowej w pierw nadano jej nazwę Pracze, a następnie Proszkowice.

Pałac w Proszkowicach
fot. Piotr Krajewski

Najbardziej wartościowym obiektem w Proszkowicach jest pałac przy ulicy Szkolnej 41 zbudowany w 1715 r., następnie przebudowany w 1837 r. Dzisiejszy kształt uzyskał po kolejnej przebudowie na początku XX w. Przed wojną mieściła się tam szkoła dla dziewcząt. Jest to obiekt trzykondygnacyjny z poddaszem, zbudowany na planie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym z podkreślonym szczytem. W elewacji południowej znajduje się trójosiowy ryzalit z wysokimi oknami i wejściem na środkowej osi.

Warto zwrócić uwagę także na willę z 1910 r. przy ulicy Szkolnej 33, do niedawna pełniącą funkcję szkoły podstawowej oraz kapliczkę z początku XX w. na cmentarzu.

Krzyże pokutne w Proszkowicach
fot. Piotr Krajewski

Na wylocie głównej drogi przez Proszkowice znajdują się dwa krzyże pokutne – jeden maltański, jeden łaciński. Początkowo stały tam trzy krzyże (stąd jedna z niemieckich nazw miejscowości – *Dreisteine*), jednak jeden z nich został w latach 50. ubiegłego wieku przeniesiony do Muzeum Ślężańskiego w Sobótce.

Pośrodku wsi rośnie dąb szypułkowy (*Quercus robur*), posiadający wymiary pomnikowe – jego wiek określa się na ok. 300 lat.

Przez Proszkowice nie przebiegają szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne, na wschód od wsi, przez Maniów, biegnie międzynarodowy szlak rowerowy EuroVelo (R9).

- Przystanek PKS; Plaża „Na cyplu” przy Zbiorniku Proszkowickim; **Agroturystyka „Podkowa”**, ul. Szkolna 32, 55-081 Proszkowice, tel. 71 3907786.

ROMNÓW (niem. *Rommenau*) – niewielka miejscowość położona w widłach Bystrzycy i Strzegomki ok. 8 km na północ od Kątów Wrocławskich i ok. 14 km na zachód od Wrocławia. Pod względem administracyjnym jest częścią gminy Kąty Wrocławskie. Układ przestrzenny wsi tworzy ulicówkę, choć zabudowa pojawia się także wzdłuż bocznych dróg. Krajobraz okolic Romnowa tworzą tereny leśne: wzdłuż Bystrzycy od strony południowej oraz Strzegomki od strony północnej, grunty orne i liczne zadrzewienia okalające tereny zabudowane z każdej strony. Przez Romnów przebiega droga powiatowa nr 362. Cała miejscowość znajduje się w granicach Parku.

Miejscowość po raz pierwszy wzmiankowana jest pod nazwą *Romenow* w 1292 r. W tym czasie należała najprawdopodobniej do klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu i tworzyła jedną własność z sąsiednią Skałką. Kolejne informacje o Romnowie pojawiają się dopiero w 1786 r. Wtedy ówczesny właściciel Skałki i Romnowa graf von Haugwitz sprzedał swój majątek rodzinie von Posadovsky. Wiek XIX przyniósł kolejne zmiany właścicieli miejscowości – na początku w posiadanie wsi weszła rodzina Eisfeld, a w latach 70. i 80. zarządzał nią Johann Hermann ze Stanowic. Wraz z końcem XIX w. utworzono fundację Eisfeldt-Hermann'sche Stiftung, której własnością Romnów pozostał do początku XX w. Wtedy w posiadanie wsi wszedł Hans Jesdinsky. W jego rękach wieś pozostała do końca II wojny światowej. Zaraz po wojnie wsi nadano nazwę Romanów, którą z czasem przekształcono w Romnów. Zniszczenia wojenne nie były duże, domy i ziemię przekazano osadnikom. Wieś zachowała do dziś rolniczy charakter.

Wśród zabudowań Romnowa pochodzących głównie z przełomu XIX i XX w. warto zwrócić uwagę na teren dawnego folwarku przy ul. Wspólnej 3, z budynkami datowanymi na 2

połowę XIX w. Wśród nich jest parterowy dom mieszkalny z dachem naczółkowym oraz lukarną oraz dwie dwukondygnacyjne obory oraz stodoła. Część budynków gospodarczych jest w stanie ruiny.

Za zabudowaniami folwarku przebiega zielony szlak turystyczny pieszy. Przez Romnów prowadzi także trasa dydaktycznej ścieżki rowerowej. W wariantcie pieszym biegnie przez wieś ze Stoszyc do Małkowic, a w wariantcie rowerowym z Sadowic do Małkowic. W pobliżu wsi znajdują się dwa przystanki tej ścieżki.

- Przystanek PKS.

SADOWICE (niem. *Sadewitz, Schill*) – wieś leżąca na prawym brzegu Bystrzycy w odległości ok. 5 km na północ od Kątów Wrocławskich i ok. 18 km na południowy zachód od Wrocławia. Należy do gminy Kąty Wrocławskie. Wieś ma charakter ulicówki. Zabudowa od strony zachodniej ograniczona jest terenami leśnymi wzdłuż Bystrzycy, a od strony południowej linią kolejową Wrocław-Wałbrzych. Z pozostałych stron Sadowice otoczone są gruntami ornymi. Granica Parku przebiega wzdłuż drogi prowadzącej przez miejscowość obejmując jej południowo-zachodnią część.

Udokumentowana historia Sadowic rozpoczyna się w 1250 r. Wtedy pod nazwą *Sadova* wieś jest wymieniana w bulli papieża Innocentego IV jako składnik majątku należącego do klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu. Pod koniec XVI w. jako właściciel figuruje Heinrich von Kreckwitz zu Wirrwitz und Sadewitz, który w 1598 r. sprzedał Sadowice Johannowi Sebaldowi von Saurma. W posiadaniu tego rodu wieś pozostała przez okres ponad 100 lat. W 1705 r. ostatni męski przedstawiciel rodu zmarł i cały majątek pozostawił swojej córce Helenie Ludmile, która zawarła związek małżeński z Friedrichem Wilhelmem von Posadovsky i wniosła wieś jako wiano. Niepełna 100 lat później – w 1798 r. – Sadowice jeszcze raz znalazły się w rękach przedstawiciela rodu von Saurma, kiedy

Gottlob Albrecht w drodze licytacji nabył wieś. Na początku XIX w. miejscowość po raz kolejny została wniesiona w posagu za sprawą córki właściciela Wilhemine, która wyszła za hrabiego Georga von Stosch z Mańczyc. Ich potomkowie odsprzedali wieś rodzinie Schacht – najpierw wsią zarządzał Friedrich, a następnie Fritz, który pozostał właścicielem do 1902 r. W tym czasie Sadowice nabył porucznik Gustav von Johnson, właściciel pobliskiego Zabrodzia. Sprawnie zarządzał on swoim majątkiem, rozbudował pałac, a w 1921 r. przekształcił nawet młyn w elektrownię wodną. Po jego śmierci do końca II wojny światowej majątkiem zarządzali jego potomkowie. W 1937 r. zmieniono nazwę wsi na *Schill*. Wieś nadal pełni głównie funkcję związaną z produkcją rolniczą.

Najciekawszym obiektem w Sadowicach jest klasycystyczny pałac położony nad Bystrzycą, w zachodniej części miejscowości. Powstał na przełomie XVIII i XIX w. z wykorzystaniem wcześniejszego założenia, wzmiankowanego w 2 połowie XVI w. Właścicielem wsi był wówczas Gottlob Al-

Pałac w Sadowicach
 fot. Piotr Krajewski

Albrecht von Saurma, który zakupił ją w drodze licytacji w 1798 r. Rezydencja została po raz pierwszy przebudowana w 1903 r., gdy majątek nabył Gustav von Johnson. Swoją dzisiejszą formę pałac zawdzięcza kolejnej przebudowie w 1914 r. – powstały wtedy dwa boczne skrzydła, połączone z głównym korpusem budynku dwoma łącznikami. Na środku znajduje się główne wejście w postaci portyku wspartego na filarach. Od zakończenia II wojny światowej powoli niszczał, aż wreszcie w latach 60. ubiegłego wieku został przejęty przez Ministerstwo Sprawiedliwości, które przeprowadziło generalny remont i utworzyło w 1968 r. zakład poprawczy. Tę nietypową funkcję pałac pełni do dziś i dlatego

nie podzielił losów wielu innych rezydencji w dolinie Bystrzycy.

Na północ od pałacu znajdował się park w stylu angielskim z XIX w., a w nim ruiny klasycystycznej rotundy – mauzoleum rodziny Sauerów z 1820 r. Natomiast przed pałacem istniał folwark. Budynki gospodarcze tworzące wewnętrzny, prostokątny dziedziniec pochodzą głównie z przełomu XIX i XX w. Stanowią obecnie odrębną własność.

Aleja prowadząca do Sadowic
od strony zachodniej
fot. Piotr Krajewski

Fragment alei świerkowo-lipowej
w Sadowicach ze Ślężą w tle
fot. Piotr Krajewski

Niewątpliwym walorem Sadowic są także aleje drzew prowadzące do miejscowości od strony zachodniej – aleja lipowa od strony zachodniej na osi tylnej elewacji pałacu oraz aleja świerkowo-lipowa od strony wschodniej miejscowości. Druga z nich pochodzi z końca XIX w. i przypuszczalnie była związana kompozycyjnie z założeniem pałacowo-parkowym. Jest to aleja mieszana w układzie: jedna lipa krymska (*Tilia euchlora*) – dwa świerki kłujące (*Picea pungens*) sadzone co 10 m. Obecnie rytm nasadzeń został zaburzony poprzez wycięcie części świerków. W 2011 r. dokonano uzupełnień alei. Najlepiej widoczna jest z drogi prowadzącej do Małkovic, gdzie w tle widać Ślężę.

Z innych zabudowań we wsi warto zwrócić uwagę na zachowane domy o konstrukcji szachulcowej oraz znajdujący się na wschód od wsi budynek dworca z początku XX w. Przez Sadowice przebiega trasa zielonego szlaku turystycznego pieszego jak również międzyna-

rodowy szlak rowerowy EuroVelo (R9). Miejscowość znajduje się także na trasie ścieżki dydaktycznej w wariacie rowerowym opracowanej przez Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych.

- Przystanek PKS; Przystanek PKP Sadowice Wrocławskie.

SAMOTWÓR (niem. *Romberg*) – wieś znajduje się bezpośrednio nad Bystrzycą w odległości ok. 4 km na północny zachód od granic Wrocławia i ok. 11 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich. Jest najbardziej wysuniętą na północ miejscowością na terenie gminy Kąty Wrocławskie. Zabudowania we wsi tworzą ulicówkę i ograniczone są od zachodu rzeką Bystrzycą. Z pozostałych stron Samotwór otaczają grunty orne, a od północy dodatkowo tereny łąkowe z zadrzewieniami. Przez wieś biegnie droga powiatowa nr 362, wzdłuż której biegnie granica Parku. Swoim zasięgiem Park obejmuje tereny na zachód od tej drogi.

Źródła pisane wspominają po raz pierwszy w 1272 r. o miejscowości pod nazwą *Zsamotvor* należącej do klasztoru klarysek we Wrocławiu. Dwa lata później na mocy aktu nadania Henryka IV wieś została przekazana w ręce świeckie – Dietrichowi i Hermannowi Ronbere. Od tych właścicieli wieś przyjęła swoją nazwę, która pod różnymi formami funkcjonowała do końca 1945 r. Do 1313 r. Samotwór pozostał w posiadaniu tej rodziny. Wtedy został sprzedany dwóm mieszczanom z Wrocławia – Hermanowi Turyngowi i jego zięciowi Gisilherowi. Kolejne informacje o wsi pochodzą dopiero z końca XVII w., kiedy wieś należała do rodziny von Löwenstern. Od 1776 r. miejscowość stała się własnością Gottloba Albrechta von Saurma, który później zakupił także Sadowice. Następnie na skutek zawarcia związku małżeńskiego przez jego wnuczkę Melanię Albertynę Henriettę Samotwór, który był częścią jej posagu, stał się częścią majątku rodu von Zedlitz-Trüschler. Jednak już w 1846 r. wieś została zakupiona przez rodzinę von Richthofen, którzy zarządzali mająt-

kiem do 1919 r., a następnie sprzedali go rodzinie von Jesdinsky. W ich rękach wieś pozostała do końca II wojny światowej, a ostatnim właścicielem był Hans von Jesdinsky. Po wojnie wieś zachowała funkcję rolniczą, dziś powoli staje się miejscem lokacji zabudowy mieszkańców Wrocławia.

Pałac w Samotworze
fol. Piotr Krajewski

ty dachem mansardowym położony jest na skarpie nad brzegiem Bystrzycy. Elewacje posiadają bogate dekoracje stiukowe, od strony frontowej i ogrodowej wejścia podkreślone są portykami z naczółkami wspartymi na jońskich kolumnach.

Dziedziniec przed pałacem w Samotworze
fol. Piotr Krajewski

Klasycyistyczny pałac w Samotworze powstał w latach 1776-1781 według projektu słynnego dolnośląskiego architekta Karla Gottharda Landhansa (autora m.in. projektu Bramy Brandenburskiej w Berlinie) dla ówczesnego właściciela wsi Gottloba Albrechta von Saurma. W 1919 r. uległ przebudowie. Trzykondygnacyjny budynek kry-

ty dachem mansardowym położony jest na skarpie nad brzegiem Bystrzycy. Elewacje posiadają bogate dekoracje stiukowe, od strony frontowej i ogrodowej wejścia podkreślone są portykami z naczółkami wspartymi na jońskich kolumnach. Naczółek w elewacji frontowej zdobi kartusz herbowy rodziny von Zedlitz-Trübschler, a w elewacji ogrodowej kartusz herbowy rodu von Saurma. Po zakończeniu II wojny światowej pałac przejął Rolniczy Zakład Doświadczalny Akademii Rolniczej we Wrocławiu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu). Po zakupieniu w 1996 r. przez

osobę prywatną pałac stał nieużytkowany. Dopiero generalny remont w latach 2008-2010 wykonany przez nowych właścici-

cieli – polsko-niemieckie małżeństwo Alexandra i Aleksandrę Watin, którzy utworzyli tu hotel (od imion właścicieli nazwany Pałacem Alexadrów) przywrócił pałacowi dawne piękno.

Oprócz pałacu odnowiono także zabudowania folwarczne pochodzące z 2 połowy XIX w. zgrupowane wokół odnowionego wydłużonego, prostokątnego dziedzińca. Na teren folwarku prowadzi brama z 1866 r. ze schodkowatym szczytem i kartuszem herbowym.

Wokół pałacu rozciąga się park w stylu angielskim o powierzchni ok. 3 ha datowany na koniec XVIII w. z zachowanym cennym drzewostanem m.in. platanami klonolistnymi (*Platanus acerifolia*) i dębami szypułkowymi (*Quercus robur*) o wymiarach pomnikowych. Granicę parku stanowi rzeka Bystrzyca, a w jego teren wkomponowane jest także jej starorzecze.

Bystrzyca w parku przypałacowym
w Samotworze
fot. Piotr Krajewski

Przez Samotwór przebiega trasa zielonego szlaku turystycznego pieszego z Wrocławia przez Gałów do Kątów Wrocławskich. Na wschód od wsi przebiega także żółty szlak turystyczny pieszy im. Bronisława Turonia. Przy pałacu w Samotworze znajduje się 12 przystanek na trasie ścieżki dydaktycznej Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych we Wrocławiu, w wariantach pieszym i rowerowym.

- Przystanek linii podmiejskiej – linia 609; **Pałac Alexandrów**, ul. Główna 14, 54-433 Samotwór, tel. 71 3731234, www.palacalexandrow.com.pl.

SIEDLIMOWICE (niem. *Schönfeld*) – wieś położona na lewym brzegu Bystrzycy w granicach gminy Żarów w powiecie świdnickim. Pod względem geograficznym zajmuje pół-

nocny kraniec Równiny Świdnickiej. Od Wrocławia dzieli ją ok. 45 km w kierunku południowo-wschodnim, a od Żarowa ok. 7 km w kierunku wschodnim. Wieś ma charakter ulicówki. Krajobraz okolic Siedlimowic tworzą tereny leśne na zachód od miejscowości oraz tereny gruntów ornych urozmaicone alejami i zadrzewieniami śródpolnymi z pozostałych stron. Granica Parku przebiega ok. 300 m na wschód od miejscowości.

Siedlimowice są starą wsią, choć dość późno wymieniane są w dokumentach ze względu na to, że od początku stanowiły posiadłość rycerską. Prawdopodobnie już od momentu powstania wieś była własnością rodu von Sedlitz. Pierwsze wzmianki w źródłach pisanych pochodzą z 1325 r., kiedy Siedlimowice figurowały pod nazwą *Scho-newelth*. Własnością tego rodu wieś pozostała do 1523 r. Wtedy zakupił ją Hans Diepold von Burghaus. Od 1568 r. miejscowość weszła w posiadanie rodziny von Schindel – właścicieli Domanic, Maniowa, Maniowa Wielkiego i okolicznych mniejszych miejscowości, którzy zarządzali majątkiem do czasów wojny trzydziestoletniej. Przed jej wybuchem dobra nabyła rodzina von Tschirnhaus. Mocno zniszczona, po wojnie wieś została odbudowana przez właściciela. Prawie przez cały XVIII w. Siedlimowice pozostawały własnością rodu baronów von Seher-Thoss. Dopiero w 1798 r. majątek przejął Joachim Bieder. We wsi istniał wtedy pałac i folwark oraz młyn. W 1840 r. posiadaczem Siedlimowic był hrabia von Pückler, a w 1857 r. dobra nabył rajca miejski i wydawca z Wrocławia Heinrich Korn. Rozbudował i nadał on cechy eklektyczne znajdującemu się we wsi dworowi. Od tego momentu wieś pozostała w rękach tej rodziny (po śmierci Heinricha Kor-na spadkobiercą został jego wnuk dr Richard von Bergmann-Korn) do końca II wojny światowej. Dziś wieś pełni funkcję przemysłowo-rolniczą – nadal działa młyn, w pobliżu wsi utworzono wytwórnię kruszywa.

Cały układ przestrzenny wsi od początku był związany z założeniem pałacowym. Pierwotnie renesansowy dwór został wzniesiony prawdopodobnie w XVI w. Zniszczony w trakcie wojny trzydziestoletniej został odbudowany w stylu baroko-

wym. Na skutek kolejnej przebudowy w latach 1873-1875 dokonanej przez Heinricha Korna nadano mu cechy neorenesansowe i neobarokowe. Pałac położony na niewielkim wzniesieniu był budynkiem o dwóch kondygnacjach z ozdobnymi szczytami, krytym dachem mansardowym z lukarnami. Składał się z 4 skrzydeł tworzących wewnętrzny dziedziniec przykryty szklanym dachem. Elewacje były bogato dekorowane. Jeden z narożników budynku tworzyła kwadratowa wieża zakończona hełmem z prześwitem. Po wojnie pałac stał nieużytkowany i ulegał stopniowej dewastacji. Obecnie zachowała się tylko wieża oraz fragmenty elewacji. Pomimo istotnych walorów obiekt nie doczekał się wpisania na listę obiektów zabytkowych.

Ruiny pałacu Kornów w Siedlimowicach
fol. Piotr Krajewski

Za pałacem, od strony północnej utworzono na powierzchni ok. 6,7 ha park w stylu angielskim, wpisany do rejestru zabytków. Część przy pałacu miała charakter reprezentacyjny, w dalszej części park łączył się bezpośrednio z terenami leśnymi. Dziś jest on zupełnie zarośnięty. Na skraju parku znajdują się zrujnowane zabudowania folwarczne m.in. dwie oficyny i dwie stodoły oraz okazały spichlerz.

Naprzeciwko ruin pałacu warto zwrócić uwagę na zabudowania młyna z początku XX w. wykonane częściowo z muru pruskiego (dwie górne kondygnacje). Pierwotnie był to młyn parowo-wodny, następnie elektryczno-wodny, w latach 60. ubiegłego wieku całkowicie zrezygnowano z wody jako źródła energii. Od młyna w stronę lasu prowadzi aleja lipowo-dębowa powstała w 2 połowie XIX w. objęta ochroną jako zabytek.

Siedlimowice pozostają z daleka od szlaków turystycznych i ścieżek dydaktycznych, pomimo ciekawego położenia i istotnych walorów kulturowych.

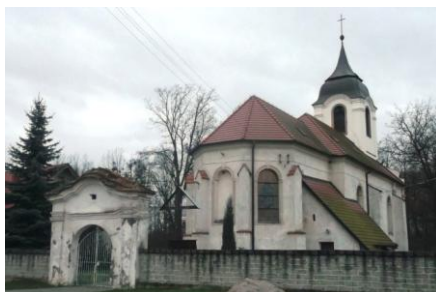
- Przystanek PKS.

SKAŁKA (niem. *Schalkau*) – miejscowość leżąca w odległości ok. 10 km na północ od Kątów Wrocławskich i ok. 12 km na zachód od Wrocławia. Pod względem administracyjnym jest częścią gminy Kąty Wrocławskie. Układ przestrzenny wsi tworzy ulicówkę – zabudowania położone są wzdłuż drogi powiatowej nr 362 i prawego brzegu Bystrzycy. Od zachodu wieś otaczają tereny leśne w dolinie rzeki, od strony południowej i północnej tereny łąkowe, natomiast po wschodniej stronie dominują tereny gruntów ornych. W granicach Parku znajduje się część wsi położona na zachód od drogi powiatowej oraz na południe od drogi do Kęblowic.

Historia Skalki jest ściśle związana z historią Romnowa, gdyż obie miejscowości tworzyły wcześniej jedną własność. Po raz pierwszy miejscowość wzmiankowana jest w 1250 r. jako własność klasztoru augustianów na Piasku we Wrocławiu pod nazwą *Scalka*. Kolejno w dokumentach pojawia się pod nazwą *Schalkau* oraz *Schalkow*. W 1786 r. ówczesny właściciel Skalki i Romnowa graf von Haugwitz sprzedał swój majątek rodzinie von Posadovsky. Wiek XIX przyniósł kolejne zmiany właścicieli miejscowości – na początku w posiadanie wsi weszła rodzina Eisfeld, a w latach 70. i 80. jej zarządcą był Johann Hermann ze Stanowic. Wraz z końcem XIX w. utworzono fundację Eisfeldt-Hermann'sche Stiftung, której własnością Skalka pozostała do początku XX w. Wtedy w posiadanie wsi wszedł Hans Jesdinsky. W jego rękach pozostała ona do końca II wojny światowej. Zaraz po wojnie wsi nadano nazwę Siołków, którą z czasem przekształcono w Skalkę. Zniszczenia wojenne nie były duże, domy i ziemię przekazano osadnikom. Wieś zachowała do dziś rolniczy charakter.

Wśród obiektów wpisanych na listę zabytków na terenie Skalki znajduje się kościół pw. św. Marii Magdaleny wymieniany po raz pierwszy w dokumentach z 1426 r. Obecny gotycki kościół, zbudowany w pod koniec XV w., uległ kilku przebudowom m.in. w XVII, XVIII i XIX w. W 1746 r. przebudowano obiekt w stylu barokowym. Fundatorami zmian kościoła były głównie rody von Geresleben i von Sternberg. W

efekcie powstał obiekt z jedną nawą w kształcie prostokąta, zamkniętą zakończonym trójbocznie prezbiterium. Nad wejściem wznosi się kwadratowa wieża. Główne wejście ozdobione barokowym portalem. Wyposażenie wewnętrzne pochodzi z okresu przebudowy w 1746 r. – zachował się ołtarz główny, drewniane rzeźby aniołów oraz św. św. Piotra i Pawła, ambona, prospekt organowy, konfesjonał. Wewnątrz znajdują się także płyty renesansowe płyty przedstawicieli rodziny von Geresleben. Na teren kościoła prowadzi barokowa brama również pochodząca z okresu przebudowy w 1746 r.

Kościół pw. św. Marii Magdaleny w Skalce
fol. Piotr Krajewski

Z pozostałych zabudowań wsi na uwagę zasługuje budynek młyna przy ul. Łąkowej. Pierwotnie w tym miejscu istniał młyn wodny, jednak został zastąpiony młynem elektrycznym z przełomu XIX i XX w. Obok młyna znajduje się jaz na Bystrzycy i nadal funkcjonująca elektrownia wodna.

Naprzeciwko młyna postawiono rzeźbę św. Jana Nepomucena datowaną na 1730 r. Przedstawia ona świętego trzymającego krzyż i stojącego na obłoku. Inskrypcja wskazuje jako fundatora Antoniego Ernesta von Sternberg.

Prawdopodobnie w Skalce istniał również pałac. Jednak oprócz informacji o sprzedaży rezydencji w 1786 r. nie zachowały się żadne inne wzmianki w dokumentach. Nie wiadomo także, kiedy i w jakich okolicznościach obiekt został zniszczony i rozebrany.

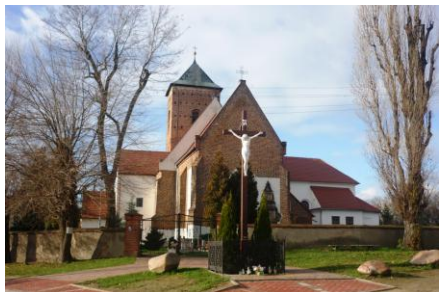
Przez południowo-wschodnią część miejscowości biegnie żółty szlak turystyczny im. Bronisława Turonia, który spotyka się w tym miejscu z międzynarodowym szlakiem rowerowym EuroVelo (R9). Przez Skalkę przebiega także ścieżka dydaktyczna Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych zarówno w wariacie pieszym, jak i rowerowym.

- Przystanek PKS; **Zajazd „Bonderoza”**, Skalka, ul. Łąkowa 7, 55-080 Kąty Wrocławskie, tel.: 71 3168560, www.zajazd-bonderoza.pl

SOŚNICA (niem. *Schosnitz, Reichbergen*) – wieś położona ok. 2 km na wschód od Kątów Wrocławskich, oddzielona od miasta parkiem i rzeką Bystrzycą. Od Wrocławia, w kierunku południowo-wschodnim, dzieli ją ok. 21 km. Początkowo układ przestrzenny tworzył ulicówkę – zabudowa lokowana była wzdłuż drogi do Strzeganowic, dziś wieś ma charakter wielodrożnicy – obszary zabudowane rozwinęły się także wzdłuż drogi prowadzącej od autostrady A4 w kierunku Sadowic. Sośnica sąsiaduje od zachodu z parkiem miejskim w Kątach Wrocławskich, od południowego wschodu ogranicza ją autostrada A4, a z pozostałych stron otoczona jest gruntami ornymi. W granicach Parku znajduje się część wsi na zachód od drogi prowadzącej do Sadowic.

Historia miejscowości sięga XIII w. Pierwsze informacje dotyczące istnienia kościoła w Sośnicy pochodzą z 1244 r. Początkowo wieś należała do rodziny von Schosnitz. W kolejnych latach bardzo często zmieniała właścicieli. Od 1484 r. przez ponad 150 lat stała się własnością rodu von Prockendorf. Pod koniec XVII w. należała do związanego z Sadowicami Hansa Sebalda von Saurma. Przez cały XVIII w. Sośnica znów często zmieniała właścicieli. Pod koniec tego wieku majątek w Sośnicy powrócił do rodziny von Saurma poprzez małżeństwo właścicielki wsi z Gottlobem Albrechtem von Saurma z Samotworu. W tym czasie istniał we wsi folwark, kościół, młyn i szkoła. W rękach tej rodziny majątek pozostał do połowy XIX w. Sośnicę zakupił w 1857 r. Eduard Carl Walkhoff, którego potomkowie zarządzali majątkiem do 1916 r. W tym roku wieś stała się własnością hrabiego Ernesta Wichelhausa. W 1937 r. zmieniono nazwę wsi na Reichbergen, gdyż poprzednia brzmiała zbyt słowiańsko. Po wojnie powstało w Sośnicy Państwowe Gospodarstwo Rolne.

Najbardziej znanym obiektem w Sośnicy jest kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Pierwotnie wzmiankowany był już w 1244 r. Na początku XIV w. stanowił kościół odpustowy pw. Najświętszej Marii Panny, co było przyczyną licznych pielgrzymek do Sośnicy. Obecny kościół o gotyckim charakterze powstawał w kilku okresach. Najstarsze są prezbiterium i mury obwodowe nawy datowane na koniec XIII w. W latach 1487-1504 uległ przebudowie, w wyniku której powstała m.in. kwadratowa wieża. Kolejnymi ważnymi datami w historii kościoła są lata 1776-1779. Powstała wtedy Kaplica Świętych Schodów z 28 stopniowymi schodami, w których podobno umieszczono różne relikwie m.in. część gwoździa z Krzyża Chrystusa czy relikwie z prawej ręki św. Anny. Schody były wzorowane na Świętych Schodach (Scala Santa) z bazyliki św. Jana na Lateranie. Zgodnie z legendą zostały one przywiezione do Rzymu przez św. Helenę, a pochodzą z pałacu Poncjusza Piłata w Jerozolimie – po nich był prowadzony ubiczowany Chrystus. Fundatorką budowy schodów w kościele w Sośnicy była hrabina Maria Józefina von Würtz und Burg, która rok wcześniej odbyła pielgrzymkę do Rzymu, gdzie zobaczyła oryginalne schody. Stanowiły one przed wojną przyczynę wielu pielgrzymek do Sośnicy.

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św.
w Sośnicy
fol. Piotr Krajewski

Kaplica Świętych Schodów w kościele
w Sośnicy
fol. Paweł Sendecki

Kościół zbudowany jest na planie krzyża greckiego, którego ramiona stanowią nawa i prezbiterium oraz barokowe

przybudówki. Po stronie zachodniej znajduje się kwadratowa wieża, w której znajduje się główne wejście do kościoła. Wewnątrz zachował się ołtarz główny z 1714 r. oraz liczne epitafia i nagrobki z XVI i XVII w.

Pałac w Sośnicy
fol. Piotr Krajewski

Innym godnym uwagi budynkiem w Sośnicy jest pałac znajdujący się na południe od kościoła. Pierwotnie wzmiankowany był w XVII w., jednak znajdował się w innym miejscu niż obecnie. Został zniszczony przez pożar w 1751 r. Istniejący pałac został zbudowany w 1810 r. na planie prostokąta. W 1857 r. uległ pierwszej przebudowie – powstał wtedy trój-

siowy ryzalit, kolejne zmiany miały miejsce w 1889 r. W wyniku ostatniej przebudowy w 1907 r. uzyskał on dzisiejszą formę. Dobudowano wtedy wieżę, całość przykryto dachem mansardowym z facjatami. Nadano mu neobarokową formę.

Za pałacem znajdują się zabudowania folwarczne z 2 połowy XIX w. Warto zwrócić uwagę także na budynek dawnej szkoły katolickiej (nr 15), dawnej gospody (15a) oraz najstarszy zachowany budynek mieszkalny pod nr 25.

Przez wieś biegnie zielony szlak pieszy z Kątów Wrocławskich do Wrocławia. Tą samą trasą jak ten szlak prowadzi ścieżka dydaktyczna Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych w wariacie rowerowym. Na południowy wschód od zabudowań Sośnicy, wzdłuż terenu cegielni, przebiega także niebieski szlak pieszy, łączący Wrocław z Sobótką.

- Przystanek PKS.

STOSZYCE (niem. *Stöschwitz, Eichdamm*) – niewielka wieś położona na prawym brzegu Strzegomki w odległości ok. 6 km na północ od Kątów Wrocławskich i ok. 17 km na za-

chód od Wrocławia. Układ przestrzenny tworzy ulicówkę z dominującym założeniem pałacowo-folwarcznym. Od strony północnej zabudowania graniczą z terenami leśnym w dolinie rzeki, z pozostałych stron wieś otaczają grunty orne. Przez Stoszyce przebiega droga powiatowa nr 362. W granicach Parku znajdują się tereny na północ i wschód od miejscowości.

Pierwsze wzmianki na temat Stoszyce pochodzą z początku XIV w. Jako właściciel wsi w 1311 r. wymieniany jest Thimo von Kmelow. Od 1353 r. tego czasu miejscowość należała do klasztoru św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu. W 1475 r. król Maciej Korwin przekazał majątek w Stoszycach Ladisławowi von Seidlitz. W posiadaniu tego rodu wieś nie pozostała zbyt długo, gdyż w 1504 r. została przekazana klasztorowi klarysek z Wrocławia. Miejscowość należała do zakonu aż do momentu sekularyzacji dóbr kościelnych w Prusach w 1810 r. W 1905 r. ówczesny właściciel Emil Barthel odsprzedał wieś kupcowi wrocławskiemu Oswaldowi Hoffmannowi. W rękach jego potomków Stoszyce należały do końca II wojny światowej. W 1937 r. zmieniono nazwę miejscowości na *Eichdamm*, ze względu na zbyt słowiańskie brzmienie poprzedniej nazwy. Po wojnie wieś początkowo miała nazwę Stopczyce. Pałacem i folwarkiem zarządzała Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna Wszemiłowice. Funkcja wsi się do dziś się nie zmieniła –mieszkańcy nadal utrzymują się głównie z rolnictwa.

Najbardziej wartościowym i dominującym obiektem w Stoszycach jest zespół pałacowo-parkowy położony w północnej części miejscowości. Istniejący pałac został wzniesiony w 1860 r. w stylu neogotyckim w okresie, gdy właścicielami wsi była rodzina Köpke. Został zbudowany na planie litery T z szerszym

Wschodnia elewacja pałacu w Stoszycach
fol. Piotr Krajewski

skrzydłem w postaci ryzalitów w elewacji frontowej i tylnej, umieszczonych po zachodniej stronie. Szczyt elewacji wschodniej ma formę schodkową. Obiekt posiada dwie kondygnacje, przykryty jest dachem dwuspadowym, zastosowane detale – szczyty, sterczyny, gzymsy i in. mają cechy neogotyckie. Pałac jest skierowany frontem w stronę Ślęży, co świadczy o świadomym włączeniu atrakcyjnego widoku na górę w układ kompozycyjny całego zespołu. Dziś budynek, jeszcze do niedawna zamieszkały, jest opuszczony i ogrodzony ze względu na groźbę zawalenia.

Na wprost pałacu znajdują się zabudowania folwarczne z XIX w. tworzące prostokątny dziedziniec wyłożony kamienną kostką z XIX w. Wśród nich znajdują się m.in. trzy oficyny, trzy stodoły, dwie obory i spichlerz. Na skraju zarośniętego dziś parku znajduje się będący w ruinie dawny domek ogrodnika pochodzący z XIX w.

Przez Stoszyce nie przebiega trasa żadnego szlaku turystycznego. Najbliższy jest zielony szlak pieszy biegnący przez sąsiadujące od północy Bogdaszowice. Wieś i zespół pałacowy jest także jednym z przystanków na trasie ścieżki dydaktycznej Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych we Wrocławiu zarówno w wariantcie pieszym, jak i rowerowym.

- Przystanek PKS.

WROCLAW-RATYŃ (Ratyń, niem. *Rathen*) – osiedle we wrocławskiej dzielnicy Fabryczna, przy zachodniej granicy miasta, na północ od rzeki Bystrzycy. Od północy sąsiaduje z Leśnicą, a od południa z Jarnołtowem. Na północny wschód od Ratynia leży Żar, natomiast na południowym wschodzie – Jerzmanowo. Od zachodu zabudowania graniczą z Lasami Ratyńskim i Żarskim, od południa z terenami leśnymi w dolinie Bystrzycy. Przed przyłączeniem do Wrocławia Ratyn był ulicówką, ciągnącą się wzdłuż ul. Gromadzkiej (dawniej *Dorf Strasse*). W granicach Parku znajduje się południowa i zachodnia część osiedla.

Pierwsze wzmianki o miejscowości *Rathayn* pochodzą z 1324 r. Był tu wtedy majątek rycerski z dworem i folwarkiem. W 1527 r. istniały m. in. browar i piekarnia, a pod koniec XVIII w. także karczma i młyn. W granice Wrocławia Ratyn został włączony w 1928 r. Podczas II wojny światowej tutejsze zabudowania nie ucierpiały. W 1945 osiedlu przywrócono historyczną nazwę Rataje, jednak 3 lata później zmieniono ją Ratyn.

Na terenie Ratynia brak jest obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Warto jednak zwrócić uwagę na zabudowę wzdłuż ul. Gromadzkiej.

Na północ od Ratynia wiedzie żółty szlak pieszy wokół Wrocławia im. Bronisława Turonia, a przez osiedle przebiega ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Jarnołów – Ratyń.

Las Ratyński
fot. Piotr Krajewski

- Przystanek autobusu dziennego nr 117 Leśnica – Ratyń oraz autobusu strefowego nr 917 Leśnica – Gałów.

WROCLAW-ŻAR (niem. *Saara*) – osiedle położone w zachodniej dzielnicy Wrocławia, w dzielnicy Fabryczna. Od północnego wschodu sąsiaduje z Leśnicą, a od południowego wschodu z Ratyniem. Na wschód od Żaru leżą Lasy Żarski i Ratyński. Przez południowo-wschodnią część osiedla przebiega granica Parku.

Pierwsze zapiski o miejscowości *Saar* pochodzą z poł. XIV w. Mieszkańcy Żar, a także Lutyni, mieli obowiązek pełnienia służby konnej. W 1430 r. istniał tu folwark, a w XVIII w. – karczma (dziś nieistniejąca), w której w 5.12. 1757 r. po bitwie pod Lutynią, swoją kwaterę miał król pruski Fryderyk II Wielki. Władca udał się następnie do zamku w Leśnicy, a drogę oświetlał mu właściciel żar-

skiego zajazdu. Na pamiątkę tych wydarzeń w karczmie urządzono izbę pamięci poświęconą królowi, która została zniszczona w 1945 r. W poł. XIX w. mieszkańcy Żaru byli w przeważającej części ewangelikami, uczęszczającymi do kościoła w Leśnicy. Z początkiem 1973 r. osiedle zostało włączone w granice Wrocławia.

Na południe od Żaru, przez Las Żarski, przebiega żółty szlak pieszy wokół Wrocławia im. Bronisława Turonia.

- Przystanek PKS oraz przystanek autobusu dziennego nr 138 Żar — Leśnica.

WROCLAW-JARNOŁTÓW (niem. *Arnoldsmühle*) – osiedle będące pod względem administracyjnym częścią wrocławskiej dzielnicy Fabryczna. Znajduje się w zachodniej części miasta, nad rzeką Bystrzycą. Od północy i wschodu graniczy z innymi wrocławskimi osiedlami – Ratyniem i Jerzmanowem. Krajobraz okolic Jarnołtowa tworzą głównie tereny leśne, łąkowe i zadrzewienia w dolinie Bystrzycy, niewielki jest udział gruntów ornych. We wschodniej części zabudowa Jarnołtowa łączy się z zabudowaniami Jerzmanowa. Na południowy wschód od Jarnołtowa znajduje się lotnisko Wrocław-Strachowice. W granicach Parku znajduje się północno-zachodnia część osiedla wraz z zabudowaniami dawnego młyna.

Niemiecka nazwa miejscowości *Arnoldsmühle* (dosłowne tłumaczenie – młyn Arnolda) wywodzi się od imienia Arnolda z Legnicy, którego młyn wzmiankowano już w 1271 r. Istnienie w tym miejscu młyna potwierdza także dokument z 1353 r. Z Jarnołtowem silnie związana była dynastia von Arzat. Był to mieszczański ród mający duże wpływy we Wrocławiu. W 2 połowie XVI w. właścicielem ówczesnej wsi był Georg VI von Arzat. W 1 połowie XVII w. wieś poprzez małżeństwo Johanna z Marią von Arzat przeszła w posiadanie rodu Hoffmann von Hoffmannswaldau. Jarnołtów należał następnie do jego syna – znanego poety Christiana Hoffmann von

Hoffmannswaldau oraz jego potomka do 1724 r. Od tego czasu brak informacji o kolejnych właścicielach majątku. W 1945 r. do wsi wkroczyła Armia Radziecka, która zniszczyła m.in. młyn. Z początkiem 1973 r. osiedle zostało włączone w granice Wrocławia.

Młyn w Jarnołtowie, od którego pochodzi nazwa miejscowości wymieniany był już w 1271 r. Brak jednak dowodów na to, że istniejące dziś ruiny młyna stoją w tym samym miejscu, co młyn w okresie średniowiecza. Na przestrzeni wieków ulegał on licznym przebudowom. Zupełnie inaczej wyglądał w połowie XVIII w. na rycinach Wenera, inaczej na pocztówkach z początku XX w. Obecne kształty młyn uzyskał na skutek przebudowy w latach 30. XX w. Powstał wtedy budynek z czerwonej cegły o pięciu kondygnacjach, w którym mieściły się zarówno pomieszczenia magazynowe, gospodarcze i produkcyjne, ale także mieszkania pracowników. Istniejące wcześniej koła młyńskie zostały zastąpione urządzeniami o napędzie elektrycznym. Północno-wschodni narożnik budynku był wyższy o jedną kondygnację i przykryty dachem kopertowym. Zniszczony w 1945 r. obiekt nigdy nie został odbudowany.

W Jarnołtowie warto zwrócić uwagę także na znajdującą się naprzeciwko młyna „Karczmę Rzym”. Obiekt, w którym

Wrocław-Jarnołów na rycinie Wenera (XVIII w.)
ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Ruiny młyna we Wrocławiu-Jarnołtowiu
fot. Piotr Krajewski

mieści się obecnie restauracja powstała w dawnych zabudowaniach młyńskich, których historia sięga XVII w. Naprzeciwko karczmy, za korytem młynówki wykonano trzy połączone ze sobą stawy i dostosowano teren do potrzeb rekreacyjnych.

Na południowy zachód od Jarnołtowa tą samą trasą biegną zielony szlak pieszy z Wrocławia do Kątów Wrocławskich i żółty szlak pieszy im. Bronisława Turonia wokół Wrocławia. Początek ma tu ścieżka dydaktyczna Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych w wariantcie pieszym i rowerowym oraz ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna Jarnołtów-Ratyń.

- Przystanek autobusu dziennego nr 109 Dw. Świebodzki – Jarnołtów, autobus podmiejski nr 609 z Dw. Świebodzkiego do Samotworu; **Karczma Rzym**, ul. Jarnołtowska 85b, Wrocław – Jarnołtów, tel. 71 349 48 02, www.karczmarzym.pl

WSZEMIŁOWICE (niem. *Schimmelwitz, Zweibach*) – niewielka wieś położona w granicach gminy Kąty Wrocławskie – ok. 2 km na północ od miasta. Od Wrocławia dzieli ją odległość ok. 23 km w kierunku południowo-wschodnim. Wieś ma charakter ulicówki. Ograniczona jest od strony południowo-wschodniej linią kolejową Wrocław-Wałbrzych. Z każdej strony otaczają ją grunty orne. Wschodnią granicę wsi stanowi droga powiatowa nr 362. Granica Parku przebiega wzdłuż tej drogi, skręcając na wysokości Wszemiłowic w kierunku Jurczyc.

Udokumentowana historia Wszemiłowic rozpoczyna się w roku 1323 r., kiedy wieś była wymieniona pod nazwą *Schymelwitz*. Na początku XVI w. była w posiadaniu rodu von Prockendorf, w rękach którego pozostała do 1540 r. Została wtedy przekazana zakonowi joannitów pod wezwaniem Bożego Ciała (Corpus Christi) we Wrocławiu. Do czasu sekularyzacji dóbr kościelnych w Prusach w 1810 r. miejscowość pozostała w rękach kościelnych. Na przełomie XIX i XX w. właścicielem wsi został Hans Zimmer, a od 1921 r. Wszemiłowice stanowiły majątek

dziedziczny rodziny von Stiller. W 1937 r. zmieniono nazwę wsi na *Zweibach*, ponieważ dotychczas używana nazwa *Schimmelwitz* miała zbyt słowiańskie brzmienie. Po wojnie przez pewien okres wieś znana była pod nazwą Siemiałowice. Dotychczasowa rolnicza funkcja Wszemiłowic się nie zmieniła.

Wśród zabudowań Wszemiłowic warto zwrócić uwagę na budynek nr 20 z połowy XIX w. Przy przejeździe kolejowym wzniesiono pod koniec XIX w. budynek dróżnika. Przy budynku nr 7 znajduje się natomiast kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena zbudowana w stylu neogotyckim pod koniec XIX w. lub na początku XX w. Rzeźbę datuje się na połowę XVIII w.

Drogą powiatową na wschód od Wszemiłowic biegnie międzynarodowy szlak rowerowy EuroVelo (R9), a także trasa ścieżki dydaktycznej Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych w wariantcie rowerowym.

- Najbliższy przystanek PKS znajduje się na końcu alei klonowej łączącej Wszemiłowice i Jurczyce.

ZACHOWICE (niem. *Sachwitz, Martinsgrund*) - miejscowość położona jest w odległości 10 km na południe od Kątów Wrocławskich i ok. 20 km na południowy zachód od Wrocławia. Pod względem administracyjnym jest częścią gminy Kąty Wrocławskie. Zachowice mają charakter wielodrożnicy. Wokół wsi dominuje mało urozmaicony krajobraz rolniczy. Na południe od miejscowości znajduje się kopalnia kruszywa. Granica Parku przebiega przez środek miejscowości wzdłuż drogi prowadzącej do Stradowa i Gniechowic.

Zachowice są jedną z najstarszych wsi w granicach Parku. Po raz pierwszy wymieniana jest pod nazwą *Zachouici* w 1217 r. Została wtedy przekazana w darze biskupstwu wrocławskiemu przez Zachariasza – prawdopodobnego założyciela wsi. Kolejne wzmianki o wsi pochodzą z końca XVIII w., kiedy właścicielem była rodzina von Pertkenau, a następnie baron von Stillfried. W 1838 r.

majątek nabył Heinrich von Zedlitz, właściciel majątku w Czerńcyczach. Wsią zarządzała od tego czasu fundacja dla panien z rodu von Zedlitz. Zachowice wraz z Czerńcyczami i Kamionną aż do 1945 r. stały się miejscem, gdzie przebywały i pobierały naukę szlachetnie urodzone panny z tego rodu. W 1937 r. zmieniono nazwę wsi na *Martinsgrund*, ponieważ używana do tej pory nazwa *Sachwitz* miała zbyt słowiańskie brzmienie. Po wojnie we wsi funkcjonował PGR Zachowice. Do dziś wieś zachowała rolniczy charakter.

Najstarszym budynkiem w Zachowicach jest kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny wzmiankowany już w 1217 r. Obecna budowla w stylu gotyckim została wzniesiona w 1514 r. Od tego czasu była wielokrotnie przebudowana i zatraciła cechy stylowe. Jest to kościół z jedną nawą i trójbocznie zamkniętym prezbiterium, kryty dachem dwuspadowym. W 1891 r. dobudowano kwadratową wieżę w miejsce wcześniejszej drewnianej. Pod koniec XIX w. powstał neogotycki ołtarz główny, ołtarze boczne i ambona. Wewnątrz zachowała się także część barokowego wyposażenia. Kościół otacza mur, a w nim znajdują się liczne płyty nagrobne z lat 1597-1600.

Płyty nagrobne w murze kościelnym
w Zachowicach
fot. Piotr Krajewski

Wśród zabudowań wsi warto zwrócić uwagę na budynek przy ulicy Piwnej 7 z 1902 r., który pierwotnie pełnił funkcję siedziby klasztoru Elżbietanek. Po wojnie prowadziły one w tym miejscu przedszkole.

Główną drogą przez Zachowice, w kierunku północ-południe biegnie niebieski szlak pieszy z Wrocławia do Sobótki. Na szczycie Szubienicznej Góry można podziwiać atrakcyjną panoramę na miejscowość.

- Przystanek PKS.

SZLAKI TURYSTYCZNE, ŚCIEŻKI DYDAKTYCZNE

Obszar Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” pomimo istotnych walorów przyrodniczych i kulturowych nadal pozostaje rejonem mało docenianym pod względem turystycznym. Jest jednak doskonały pod względem możliwości uprawiania zarówno turystyki pieszej, jak i rowerowej. Dodatkowo dobra dostępność komunikacyjna i bliskość stolicy województwa dolnośląskiego sprawia, że obszar ten ma szansę, przy odpowiedniej promocji, stać się popularnym miejscem wycieczek weekendowych mieszkańców Wrocławia i konkurować z sąsiadującą Ślążą. Turyści dzięki trzem szlakom pieszym, uzupełnionymi trasami rowerowymi mają szansę zobaczyć wiele ciekawych miejsc. Prowadzą one po obszarach najbardziej atrakcyjnych pod względem przyrodniczym, jednocześnie umożliwiając poznanie walorów kulturowych Parku. Infrastrukturę turystyczną urozmaicają ścieżki dydaktyczne pozwalające pogłębić wiedzę na temat walorów doliny Bystrzycy. Wyznaczona sieć szlaków wydaje się jednak niepełna. Wiele ciekawych miejsc pod względem przyrodniczym i kulturowym znajduje się poza wyznaczonymi trasami. Warto zwrócić szczególną uwagę na występowanie na tym terenie licznych pałaców i dworów, często niestety zniszczonych, będących dawnymi siedzibami znanych rodzin szlacheckich.

Krajobraz doliny Bystrzycy
fot. Paweł Sendecki

Trasa ścieżki dydaktycznej w Parku Krajobrazowym „Dolina Bystrzycy” niedostępna w okresie powodzi
fot. Paweł Sendecki

Pieszne szlaki turystyczne

Szlak zielony – Kąty Wrocławskie – Sośnica – Sadowice – Małkowice – Romnów – Bogdaszowice – Samotwór – Wrocław-Jarnołów – Wrocław-Jerzmanowo – Wrocław-Leśnica – Środa Śląska – Lubiąż – Wołów. Rozpoczyna się na przy stacji PKP w Kątach Wrocławskich, następnie wiedzie do tutejszego Rynku. Potem kieruje się na północny wschód przez most na Bystrzycy do Sośnicy i Sadkówka. Stąd wiedzie do Małkowic, gdzie skręca w kierunku zachodnim przez most na Bystrzycy do Romnowa i Bogdaszowic. Dalej biegnie na północny wschód do Gałowa, a następnie na wschód przez mosty na Strzegomce i Bystrzycy do Samotworu. Tam łączy się ze szlakiem żółtym i wiedzie tak aż do Jerzmanowa, gdzie odbija na północ w kierunku Wrocławia-Leśnicy, a następnie w kierunku Środy Śląskiej, Lubiąza i Wołowa. Na terenie Parku Krajobrazowego dolina Bystrzycy długość szlaku wynosi ok. 19 km.

Szlak żółty – Brzezinka Średzka – Miękinia – Wrocław-Leśnica – Wrocław-Jerzmanowo – Skalka – Samotwór – Smolec – Bielany Wrocławskie – Św. Katarzyna – Siechnice – Wrocław-Zakrzów. Południowy odcinek szlaku dookoła Wrocławia im. dr Bronisława Turonia. Biegnie od Jerzmanowa wraz ze szlakiem zielonym przez Jarnołów. Przed Samotworem szlak skręca na południe i połą drogą biegnie do Skalki. Następnie wiedzie w kierunku południowo-wschodnim przez Kłębowice do Smolca. Odcinek Jerzmanowo-Skalka ma długość ok. 4 km.

Szlak niebieski – Wrocław-Muchobór Wielki – Smolec – Sadków – Sośnica-Różaniec – Krobielowice – Zachowice – Siedlakowice – Krysztalowice – Stary Zamek – Michałowice – Rogów Sobócki – Sobótka. Wiedzie z Muchoboru Wielkiego w kierunku południowo-zachodnim przez Smolec i Sadków. Przed Sośnicą-Różanćcem odbija na południe, a minąwszy Sośnicę biegnie wzdłuż granicy Parku Krajobrazowego „Dolina

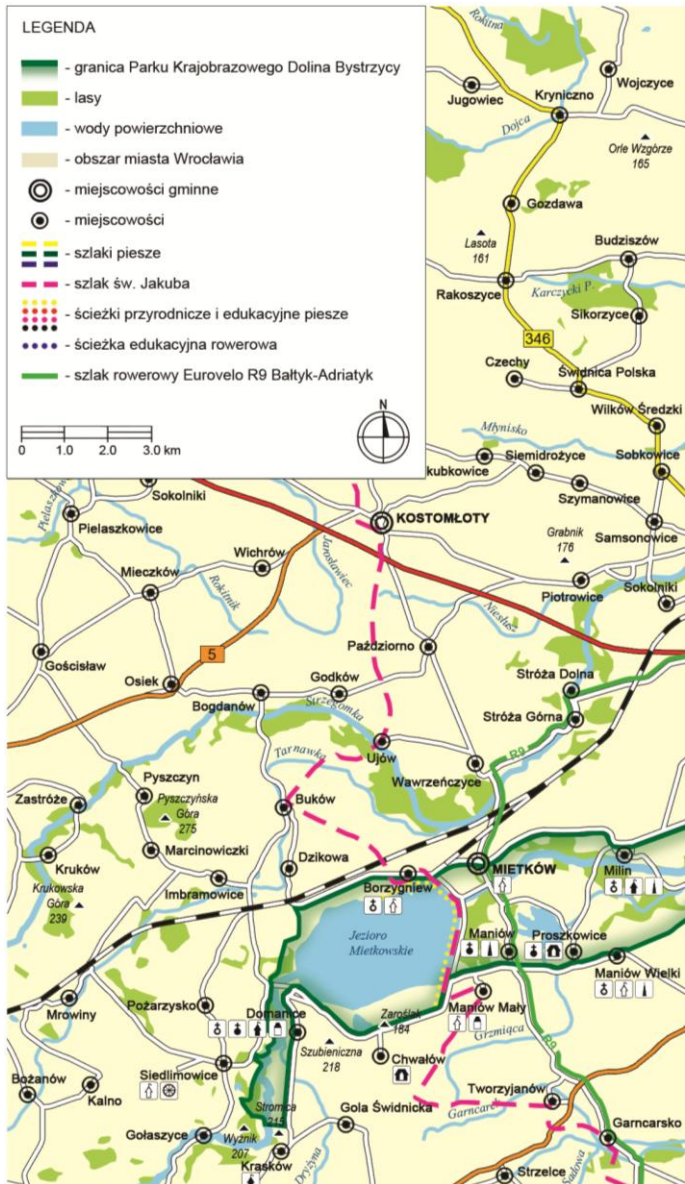
Bystrzycy”. Od Krobielowic wiedzie na południe przez teren Parku aż do Zachowic. Stąd prowadzi do miejscowości Stary Zamek, gdzie skręca w kierunku zachodnim. Za Michałowicami ponownie wiedzie w kierunku południowym aż do Sobótki. Odcinek z Sośnicy do Zachowic ma ok. 8 km.

Szlaki rowerowe

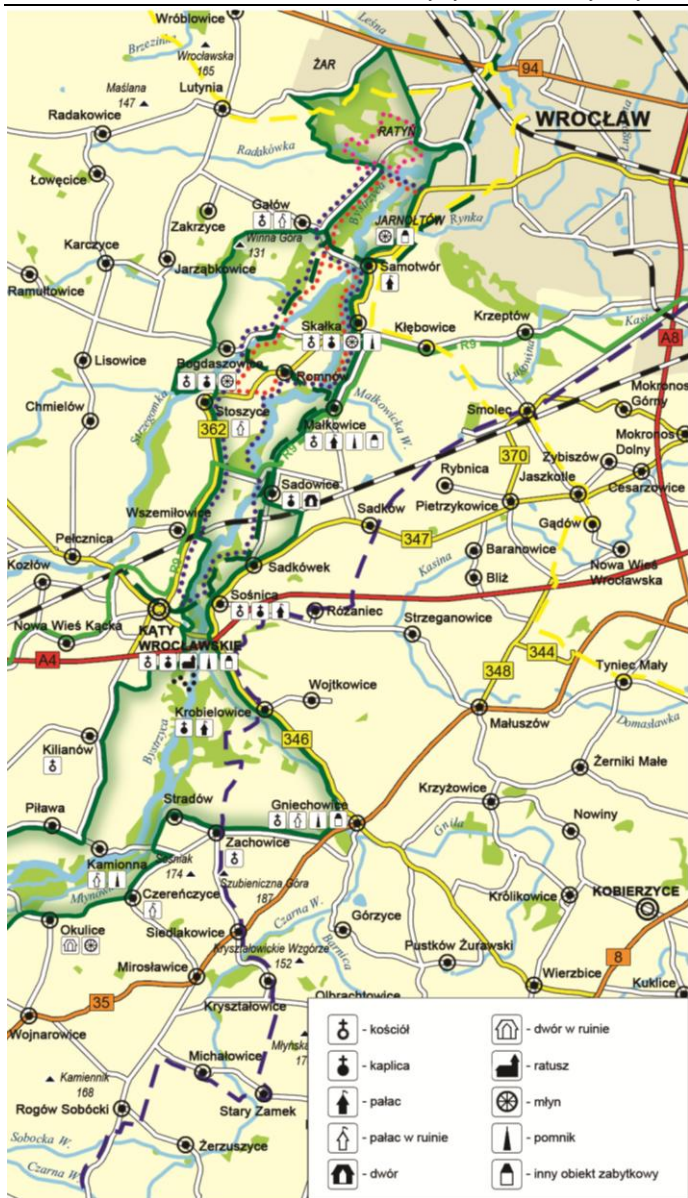
Międzynarodowy szlak rowerowy EuroVelo (R9) Bałtyk - Adriatyk – jedna z tras europejskiej sieci szlaków rowerowych. Wiedzie przez Gdańsk- Poznań- Wrocław- Ołomuniec- Brno- Wiedeń- Graz- Pulę, jej łączna długość wynosi 1930 km. Od strony Wrocławia-Muchoboru Wielkiego kieruje się na zachód przez Krzeptów i Kłębowice aż do Skałki. Tu odbija w kierunku południowo-zachodnim i biegnie wzdłuż wschodniej granicy Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” (od Małkowic wraz z zielonym szlakiem pieszym). Przed Sadowicami skręca na zachód i prowadzi przez teren Parku, a potem na południe, gdzie do Wszemiłowic wiedzie ponownie wzdłuż jego granicy, tym razem zachodniej. Z Kątów Wrocławskich prowadzi na południowy zachód przez Nową Wieś Kącką, Stróżę Dolną, Stróżę Górną aż do Wawrzeńczyc, w których odbija na południe. Z Mietkowa do Maniowa biegnie znów przez Park, a następnie kieruje się przez Garncarsko w kierunku Sobótki Zachodniej.

Ścieżki przyrodniczo-edukacyjne

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w „Cichej Dolinie”
Ścieżka została utworzona w 2012 r. przez Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych we współpracy z Urzędem Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie. Trasa ścieżki prowadzi poprzez różnorodne ekosystemy związane z doliną rzeki Bystrzycy. Rozpoczyna się na żwirowni w Kątach Wrocławskich (dochodzimy tu ul. Sobótki), potem biegnie wzdłuż granicy lasu i przez pola, gdzie można zobaczyć fragmenty starorzeczy. Następnie prowadzi drogą wzdłuż Bystrzycy aż do ujścia

Mapa turystyczno-kulturowa Parku Krajobrazowego

„Dolina Bystrzycy” (wyk. Urszula Krajewska)

Czarnej Wody. Na trasie znajduje się 10 tablic informacyjnych, a na początku ścieżki ustawiono 2 wiaty turystyczne. W zależności od pory roku można tu obserwować zmienność przyrody w Parku Krajobrazowym "Dolina Bystrzycy", a także wpływ działalności człowieka na ten teren. Ścieżkę warto odwiedzić zwłaszcza wiosną, gdy rozbrzmiewa ptasimi głosami, a lasy przyciągają wzrok licznymi kolorami kwiatów.

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Jarnołów-Ratyń

Ścieżka została wytyczona w formie pętli, w granicach miasta Wrocławia, na obszarze Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy”. Początek i koniec zlokalizowane są na wrocławskim osiedlu Jarnołów. Trasa prowadzi drogami gruntowymi, ścieżkami przez pola i lasy, a także drogami asfaltowymi.

Wyznaczonych zostało 14 przystanków, na każdym znajduje się tablica informacyjna. Ścieżkę można pokonać również na rowerze. Trasę wytyczono na obszarze dolnego biegu Bystrzycy, na odcinku między Jarnołowem a Ratyniem, tworzącym liczne zakola; w pobliżu znajdują się starorzecza wypełnione wodą. Ścieżka prowadzi m. in. przez różnorodne zbiorniki łąkowe i szuwarowe, rozwijające się na terasach zalewowych, jak również przez łągi wiązowo-jesionowe, olszowo-jesionowe, grądy i pozostałości łągów wierzbowo-topolowych. Całkowita długość ścieżki wynosi 6,5 km.

Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna nad Zbiornikiem Mietkowskim

Ścieżka powstała w 2013 r. z inicjatywy Powiatu Wrocławskiego i Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych we Wrocławiu. Ma swój początek na terenie Ośrodka Sportów Wodnych i Rekreacji Powiatu Wrocławskiego w Borzygniewie, dalej biegnie w kierunku zapory Zbiornika Mietkowskiego, a następnie na południe przez jej całą długość. Na trasie ścieżki zlokalizowano 10 tablic informacyjnych nt. fauny i flory Zbiornika Mietkowskiego, historii jego powstania oraz tujejszych walorów krajobrazowych. W okolicach punktu startowego znajduje się miejsce na ognisko, wyposażone m. in. w zadaszone ławostoły.

Dydaktyczna ścieżka rowerowa w Parku Krajobrazowym "Dolina Bystrzycy"

Ścieżka rowerowa w formie pętli, utworzona przez Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych w 2010 r. Rozpoczyna się w Jarnoławie, następnie prowadzi przez Gałów, Bogdaszowice, Stoszyce, Wszemiłowice, Kąty Wrocławskie, Sośnicę, Sadowice, Romnów, Małkowie, Skalkę, Samotwór, a następnie powraca przez Gałów do Jarnoławia. Dzięki tablicom informacyjnym, rozmieszczonym na trasie wzdłuż doliny Bystrzycy, możemy zapoznać się z informacjami o tutejszej przyrodzie i krajobrazie a także o historii i kulturze regionu. Naturalne koryta rzeki, rozległe kompleksy łąk i turzycowisk zasiedlone są przez rzadkie gatunki ptaków i motyli, a nadrzeczne lasy łęgowe i grądy oraz starorzecza stanowią o szczególnej randze tego obszaru. Na trasie ścieżki znajdują się przystanki z odpowiednią infrastrukturą rowerową - stojaki, wiata do wypoczynku, a oprócz tego kierunkowskazy. Całkowita długość trasy wynosi około 32 km, szacunkowy czas przejazdu: 4 godziny. Oznaczenie ścieżki w terenie ma postać białego kwadratu z zielonym ukośnym paskiem. Ścieżka posiada także skrócony wariant pieszy (ze Stoszyc kierujemy się w kierunku Romnowa).

Droga św. Jakuba

Droga św. Jakuba (hiszp. *Camino de Santiago*) jest istniejącym od ponad 1000 lat szlakiem pielgrzymkowym, prowadzącym do Santiago de Compostela w północno-zachodniej Hiszpanii, gdzie znajduje się grób św. Jakuba Większego (Starszego) Apostoła. Przez teren Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” przebiega fragment ślezańskiej drogi św. Jakuba, będącej odcinkiem europejskiego szlaku pątniczego. Trasa prowadzi ze szczytu Ślęzy przez Sobótkę, Garncarsko i Tworzyjanów do Maniowa Małego, następnie biegnie wzdłuż zapory na Zbiorniku Mietkowskim i kieruje się przez Kostomłoty do Środy Śląskiej, gdzie łączy się z *Via Regia*, innym fragmentem *Camino de Santiago*. Droga oznaczona jest muszlą św. Jakuba i żółtymi strzałkami.

LUDZIE ZWIĄZANI Z TERENEM PARKU

Gebhard Leberecht von Blücher (1742-1819) - jeden z najważniejszych pruskich dowódców okresu wojen napoleońskich; brał udział m. inn. w bitwie pod Kaczawą, Lipskiem, Brienne-le-Château, Waterloo. Urodził się 16 grudnia 1742 w Rostocku. Mając lat 14, wstąpił do armii szwedzkiej. Podczas wojny siedmioletniej (1756-1763) walczył z wojskami pruskiemi. W 1760 r. wzięto go do niewoli. Prusacy, będąc pod wrażeniem umiejętności jeździeckich Blüchera, zaproponowali jeńcowi wstąpienie do elitarnego 8 Regimentu Huzarów w Słupsku, którym dowodził generał Wilhelm von Belling. Słynął z hulaszczego trybu życia, dlatego, mimo swoich umiejętności, dopiero w 1771 r. uzyskał awans jedynie na kapitana kawalerii. Za złożenie zażalenia Blücher trafił na kilka miesięcy do aresztu, a w 1773 r. odszedł z armii i został ziemianinem. W 1787 r. ponownie wstąpił do armii, gdzie w latach 1794-1819, dowodził swoją dawną jednostką, najpierw jako major kawalerii, a w końcu jako generał broni. Po podpisaniu pokoju z Francją w 1807 r. zajmował się modernizacją i szkoleniem armii pruskiej, ale, jako przeciwnik sojuszu, został zmuszony do rezygnacji z czynnej służby wojskowej. W czasie VI koalicji francuskiej został naczelnym dowódcą armii Prus, a w 1814 r. wraz z sojusznikami zajął Paryż, skutkiem czego była abdykacja Napoleona. Za swoje osiągnięcia otrzymał posiadłość w Krobielowicach k. Katow Wrocławskich. Rok później, po powrocie Napoleona do stolicy Francji, stanął na czele armii pruskiej i wraz z brytyjskim księciem Wellingtonem doprowadził do jego ostatecznej klęski. Po powrocie został uhonorowany „Gwiazdą Blüchera”, odmianą Krzyża Żelaznego. Blücher zmarł 12 września 1819 r. w Krobielowicach. Po studiach w Pradze, Padwie i Bolonii.

Jan Nepomucen (1350-1393) – męczennik i święty Kościoła Katolickiego. Urodził się w Pomuku (Nepomuku) w południowo-zachodnich Czechach. W 1370 r. był klerykiem i

notariuszem w praskiej kurii arcybiskupiej, 10 lat później otrzymał święcenia kapłańskie. Po studiach w Pradze, Padwie i Bolonii uzyskał tytuł doktora prawa, następnie został mianowany wikariuszem generalnym arcybiskupa Pragi, Jana Jenstejna. Istnieją 2 legendy nt. śmierci Jana Nepomucena. Pierwsza z nich głosi, że arcybiskup i cała jego kapituła byli przeciwnikami ówczesnego króla Czech, Wacława IV Luksemburczyka. Nie znoszący krytyki władca zaprosił więc duchownych na zamek, gdzie kazał ich aresztować. Wkrótce więźniów wypuszczono; pozostał tylko Jan, którego poddano okrutnym torturom, a 20 marca 1393 r. wrzucono do rzeki Wełtawy. Według innej wersji przyczyną konfliktu między Janem Nepomucenem, a Wacławem IV były nieudane próby zmuszenia księdza do złamania tajemnicy spowiedzi. Był on bowiem spowiednikiem królowej Zofii, którą król podejrzewał o zdradę. Jan został kanonizowany w 1729 r. Jest patronem m. in. dobrej spowiedzi, chroni przed powodzią, a według wierzeń ludowych także przed suszą (dlatego też jego figury można spotkać w pobliżu rzek, mostów, na placach i skrzyżowaniach, także na terenie Parku Krajobrazowego Doliny Bystrzycy). Jan Nepomucen przedstawiany jest w stroju kapłańskim, z aureolą z 5 gwiazd (oznaczają 5 cnót męczennika oraz litery łacińskiego wyrazu *tacui* – milczałem). Oprócz krzyża trzyma w ręce palmę, symbol męczeńskiej śmierci. Niekiedy trzyma palec na ustach, co symbolizuje zachowaną tajemnicę spowiedzi.

Friedrich Wilhelm von Brandenburg (1792-1850) – polityk pruski. Urodził się 24 stycznia 1792 r., jako syn króla Prus, Fryderyka Wilhelma III i hrabianki Julii von Dönhoff. Jako owoc związku morganatycznego nie miał żadnych praw do tytułów i majątku ojca. W 1795 r. król nadał mu tytuł hrabiowski. Mając 15 lat, wstąpił do wojska, w 1848 r. został generałem kawalerii. W 1832 r. odkupił od rodziny von Tschirsky majątek w Domanicach. W latach 1848-1850 pełnił funkcję premiera, potem rozpoczął karierę dyplomaty. Zmarł 6 listopada 1850 r. Na domanickim cmentarzu znajduje się pochodząca z 1856 r. mauzoleum rodziny von Brandenburg, które obecnie służy jako kaplica.

Karl Abraham von Zeidlitz und Leipe (1731-1793) – wybitny polityk pruski. Urodził się 4 stycznia 1731 r. w Czarnym Borze k. Wałbrzycha. Pochodził ze starej śląskiej rodziny szlacheckiej. Był absolwentem Szkoły Rycerskiej w Brandenburgu oraz prawa na Uniwersytecie w Halle. W 1770 r. został ministrem sprawiedliwości, a rok później - ministrem do spraw Kościoła i szkolnictwa na dworze króla Fryderyka Wilhelma. Był znany ze swej stanowczości, potrafił bronić swojego zdania, nawet jeśli oznaczało to sprzeciwienie się królowi. Dążył do rozwoju pruskiej oświaty, szczególnie na poziomie szkoły średniej, ale także wyższej. Von Zeidlitz był pomysłodawcą nauczania przedmiotów takich, jak historia, przyroda, geometria czy język ojczysty. W 1788 r. wprowadził egzamin dla absolwentów szkół średnich, czyli maturę, która dawała możliwość dalszej edukacji. W ciągu 20 lat, dzięki działaniom, szkolnictwo pruskie zyskało poziom europejski. Na skutek dworskich intryg von Zeidlitz utracił rządowe posady w 1788 r. Zmarł 18 marca 1793 r. w swoim majątku w Czerńcach. Jego ciało spoczywa w krypcie pod wieżą kościoła św. Jadwigi w Walimiu.

Heinrich Korn (1829-1907) – wydawca i rajca miejski. Urodził się 06.04.1829 r. we Wrocławiu, w rodzinie znanych wydawców (jego prapradziadek Johann Jacob Korn wydał pierwszą książkę we Wrocławiu). Słynął z łagodnego charakteru; miał opinię bardzo dobrego pracodawcy. Po swoim ojcu odziedziczył wydawnictwo, które później rozwijał. Brał czynny udział w życiu publicznym i kulturalnym Wrocławia. Był kolekcjonerem obrazów oraz współzałożycielem m. in. Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności. Część swojej kolekcji przekazał Śląskiemu Muzeum Sztuk Pięknych we Wrocławiu W 1867 r. odkupił od hrabiego von Pücklera pałac w Siedlimowicach, który w latach 70. XIX w. został z jego inicjatywy gruntownie przebudowany. Za swoje zasługi dla miasta Wrocławia 13.09.1882 r. Korn uhonorowany został tytułem szlacheckim, a jego nazwiskiem nazwano jedną z wrocławskich ulic (obecnie al. Kromera). Zmarł 20.03.1907 r. w Siedlimowicach.

Literatura

Publikacje:

1. Antkowiak Z., *Wrocław od A do Z*, Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum 1991.
2. Brzeziński R., *Ze Ślęzą w tle*, Przewodnik turystyczny po gminach ślęzańskich, Stowarzyszenie „Ślężanie LGD”, Sobótka 2008.
3. Czaplinski M. (red.), *Historia Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.
4. *Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych. Parki krajobrazowe województwa dolnośląskiego*, Eko-Graf, Wrocław 2004.
5. Editions Atlas, *Ptaki Polski*, Kolekcja encyklopedyczna, 2005.
6. Franaszek M., Waligóra A., Waligóra M., *Wrocław i okolice. Wycieczki i trasy rowerowe. Przewodnik Bezdroża*, Helion SA 2012.
7. G. Kruszewicz A., *Ptaki w Polsce*, Spotkania z przyrodą, MULTICO, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008.
8. Harasimowicz J. (red.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2006.
9. Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001.
10. Lamparska J., *Niezwykłe miejsca wokół Wrocławia*, Tajemnice, skarby, pałace, Asia Press, 2006.
11. Matuszewski H., Załęski J., *Miasto i Gmina Kąty Wrocławskie*, Inwentaryzacja krajoznawcza województwa wrocławskiego, Zeszyt 6, PTTK, Wrocław 1985.
12. Misiurka M., Polak E., *Gmina Mietków*, Urząd Gminy Mietków, Mietków 2002.
13. Nawara Z., *Rośliny Łąkowe*, Flora Polski, MULTICO Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006.
14. *Opracowanie ekofizjograficzne dla województwa dolnośląskiego*, Zarząd Woj. Dolnośląskiego. WBU we Wrocławiu, Wrocław 2005.

15. Piękoś-Mirkowa H, Mirek Z., *Rośliny Chronione*, Flora Polski, MULTICO Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006
16. Pilch J., *Zabytki Architektury Dolnego Śląska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
17. Staffa M. (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 20: *Masyw Ślęży, Równina Świdnicka, Kotlina Dzierżoniowska*. I-BIS, Wrocław 2005.
18. Starkel L. (red.), *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999
19. Werner F.B., *Topographia Seu Compendium Silesiae. Pars II*, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, 1750-1800.
20. Witkowska-Żuk L., *Atlas Roślinności Lasów*, Flora Polski, MULTICO, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008.
21. Woś A, *Klimat Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
22. Zawadzka D., *Poznajemy zwierzęta i rośliny lasów*, przewodnik do plecaka, MULTICO, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2000.

Materiały niepublikowane:

1. Chrabąszcz J., *Herpetofauna Parku Krajobrazowego „Dolina Bystrzycy” (Wrocław – Kąty Wrocławskie) – plazy*, praca magisterska pod kierunkiem prof. dr hab. M. Ogielskiej, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2006
2. *Park Krajobrazowy "Dolina Bystrzycy", dokumentacja projektowanego parku krajobrazowego - oprac. zbiorowe*, Fulica - Jankowski Wojciech, Wrocław 1995
3. Śliwiński M., *Wybrane ksenofity brzegów Bystrzycy w granicach Parku Krajobrazowego "Dolina Bystrzycy"*, praca licencjacka pod kierunkiem dr Z. Dajdoka, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2005
4. Nawara Z., Sendecka Z., *Projekt ścieżki przyrodniczo-edukacyjnej „Jarnoltów-Ratyń” we Wrocławiu*, Wrocław 2005.

Mapy:

1. *Dolnośląska mapa ochrony przyrody*, skala 1:330 000, Studio Plan, Wrocław 2010.
2. *Okolice Wrocławia. Mapa turystyczna*, skala 1:100 000, Ekograf 2013.
3. *Okolice Wrocławia. Mapa turystyczna*, skala 1:100 000, PPWK 1997.
4. Pawlak W. (red.), *Atlas Śląska Dolnego i Opolskiego*, UWr, PAN – Oddz. Wrocław, 2008.
5. www.openstreetmap.org

Strony internetowe:

1. <http://natura2000.gdos.gov.pl/>
2. www.katywroclawskie.com
3. www.palaceslaska.pl
4. www.naszslaku.com

Spis treści

Wstęp.....	3
Część ogólna.....	5
Zasięg przestrzenny i tematyczny przewodnika.....	5
Park krajobrazowy jako forma ochrony przyrody....	5
Położenie i granice.....	10
Budowa geologiczna i gleby.....	14
Rzeźba terenu, krajobraz.....	19
Klimat.....	29
Wody powierzchniowe.....	31
Lasy, zbiorowiska nieleśne.....	33
Rośliny i grzyby.....	40
Zwierzęta.....	43
Formy ochrony przyrody.....	46
Z dziejów – walory kulturowe.....	55
Ważniejsze miejscowości w Parku i okolicy.....	70
Szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne.....	147
Ludzie związani z terenem Parku.....	154
Literatura.....	157